

TARTALOM

Tóth Krisztina	Kaspó (vers)	3
Szilasi László	Saját élet (regényrészlet)	4
Géczi János	Zárótársulás; Számít rám... (versek)	12
Ferdinandy György	Székács Örzse	14
Juhász Tibor	Égéstermék; Talpfák (versek)	17
Balázs Imre József	A mágikus színház vendégei (vers)	18
Varga Zoltán	Barátom, Dékán Úr	19
Mohácsi Balázs	talán; az ollót átveszem; délelőtt tízkor; különösebb könnyűröptű (versek)	26
Simonfy József	homokban; lépben; néz rám; tó; bármivé; ki fog; levél; ültem; úgy tesz (versek)	29
Lengyel András	Az értelmiségivé válás cselédlépcsőjén II.	31
Alekszandr Szergejevics Puskin	Az antiár-fa; Kihunyt a nap fénylő korongja; Az égen oszladoz a fellegek raja; Szabadság árva magvetője; Bacchusi dal; Dadámnak; A Kaukázus; Kolostor a Kazbeken; Szent szerzetes atyák, és nők, telvén erénnyel; Ha túl a városon bóklászom egymagam (versek) (Soproni András fordításai)	51
Buday Bálint	A metalepszis hatásfunkciói (Tolnai Lajos A mostoha leány című balladájában)	58
Murzsa Tímea	A festés mint messianisztikus tett (Pap Károly: A nyolcadik stáció)	71
Borbíró Aletta	Az idegen test (Fodor Barbara képeiről)	88
Bence Erika	Át a ciklusokon (A napsíkos darázshoz. Géczi János versei)	110
Owaimer Oliver	Mer' az egész bio (Závada Péter: Gondoskodás)	113
Papp István	Népi kommunisták Erdélyben (Főcze János: A Madosz)	121

Fodor Barbara művei
(A borítón: Arnyékaink 2.)

FORRAS

54. ÉVFOLYAM | 2022. 6. SZÁM

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► Főszerkesztő: Füzi László
► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.; Felelős kiadó: Barta Dóra ügyvezető ► A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu ► Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: Buda Ferenc (főmunkatárs), Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila (szerkesztő), Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos ► Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. ► Kéziratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Tóth Krisztina

Kaspó

Burjánzik, szárba szökken,
virágot bont, satöbbi.
Az érzelem palánta.
Törékeny metafora.

Kis kelyhek öntözése,
szirmoknak ápolása.
Titkos levegőszűrő:
oxigén, felelősség.

Ha a lakásba lépünk,
rögtön ott vár a kaspó,
a hétköznapi mágond,
hogya a cserép ne látsszon.

A szerelem, hát persze!
A penészes virágföld,
a kirohadt gyökérszet,
a sárga kör a padlón.

Vagy a csontosra száradt,
maradék, sárga torzsa,
ami, ha belemarkolsz,
kijön a földdel együtt.

Ami maradt, ilyenkor
át kell ültetni másba.
A kaspó jól jöhet még.
A leveleket kidobjuk.

Szilasi László

Saját élet

Mászik

Az egyik első fénykép, ami engem is ábrázol, az udvarunkban készült. Vélhetőleg anyám fiatalabbik bátyja készítette, rajta van a felesége meg a két lánya, rajta van Anyumama és a szüleim, én pedig, néhány hónapos csecsemő, anyám hasára próbálok felmászni, csak úgy pörög a lábam, látszik az állóképen is. Április lehet, vagy május, jelentős már a lombterőség, látszik a ruhákon is, hogy késő tavasz van. A gyermekkocsi különös, alacsony járgány, az unokatestvéreim kíváncsian vizsgálgatják, a babáikat képzelik bele, gondolom. A feleség idegen nő, nagymama azt mondta róla, hogy vegyülünk: a nő nem volt szlovák. Anyumama egyébként a kép közepén áll, összefonja a karját, rátartian nevet, nagyon büszke, talán éppen rám. Apámon zakó, komoly viselet, apám természetesen viseli, ő is nevet, nézzétek, emberek, milyen szép a gyerekem. A hátuk mögött elegáns vaskapu, a mögött meg a semmi: a Franklin utca fő utcának számít egész a sorompóig, de az autó még kevés, később, amikor majd tollaslabdázunk, ötszáz ütésig is el lehet menni, mire jön belőlük egy.

Szilveszter

1963-ban még csak nekünk volt televíziónk. Az volt a neve, hogy Tavasz. A rokonok december 31-én hozzánk jöttek el, hogy megnézhessék a szilveszteri műsort. Étél, ital, mindenféle alkoholok, s anyám testvérei meg a párjuk rengeteget nevettek a vicces műsorokon. Anyám terhes volt, akármelyik napos, mindenórás, de ez nem zavarta semmiben. Evett, ivott, nevetett, és a férje nagy kezét néha-néha rászorította duzzadó hasára, drágám, érzed, ugye, ahogy mozog odabent. Aztán éjjel előtt elfolyt a magzatvíz. A férj feltörölte. Koccintottak az új évre. Aztán apám elbiciklizett a sorompón túlra, az egyik gyári telefonfülkéhez, a portás régi barátja volt, hívott egy taxit, kevés volt a mentő, csak végszükség esetére. Elkísérte a feleségét a kórházba, de nem mehetett be hozzá. A kisfiú 1964. január 1-jén született meg, háromezer-hatszáz dekagramm, ötven centiméter, teljesen egészséges. Háromnegyed öt volt, majdnem reggel, a gyerek lemaradt az év elsőszülöttének

▼

(regényrészlet)

járó húszezer forintos jutalomról. Mire apám hazajutott, már nem volt a házukban senki. Rendet rakott, aztán lefeküdt aludni. Este – némi aprópénzért – bemehetett a kórházba a szeretteihez.

Szögek a diófában

Amikor apám szülei megvették a fiatal párnak a Franklin utcai házat, az épület csak két szobából állt. Nem volt elég, anyámék építkezni kezdtek. Előszoba, nappali, konyha. Sokáig tartott a munka, de minden elkészült. L alakú az új épület, a betű kanyarulatában hatalmas diófa áll. Azt beszélték, hogy annak idején azzal foglaltam el magam, hogy szögeket ütöttem bele a diófa törzsébe. Ülök, nevetek, dolgozom. Nagyon kicsike voltam még. És mégis fogtam a kalapácsot meg a szöveget, és ütöttem. Püföltem a szöveget fáradhatatlanul, bele a diófába. A szögek feje kilógott a fából, képezett egy kis fémövet. Püfölöm a fát. Nagypám azt mondta, asztalos lesz ebből a gyerekből, vagy valamiféle vasmunkás. Sok-sok év múlva a diófa előregedett, életveszélyes volt, ki kellett vágni. Fontos volt az a fa. Árnyékot adott, a dióját is szerettem, és hát ott halt meg alatta az anyai nagyanyám. Asztalt akartam csináltatni a törzsből. Lemezre hasították az asztalosok. Évekig száradt. Aztán csíkokra szelték. Nagy nyomás alatt összeragasztották a darabokat. Így készült el hatalmas asztallapom. Most a sarokban áll. Kis lakásban élek, nem férne el a konyhában. Szeretnék egy kertés házat. Ott talán felállíthatnám valamiféle régi asztallábra. A régi szögeimet nem találtam meg benne. Talán megette az idő, az eddig eltelt ötvenöt év, kirágta őket a fából.

Maradandó sérülések

Anyám bal tenyerét gyakran tapogattam. Az volt benne a különös, hogy valahol a közepe táján beleépült egy ceruza hegye. Megszúrta magát az iskolában, nem tudták kiszedni, orvoshoz nem mentek el, ez lett a vége. Fixen állt a húsban az a kicsike tárgy, egyedivé tette számomra a legegységibb testet. Apám pedig annyira lelkes volt a kezdetekben, hogy pusztá kézzel, egy szál csavarhúzóval esett neki a kiságyam összeállításának. Lapra szerelt, az volt rá a magyar szakkifejezés. Csúnya volt, minősíthetetlenül rossz, ipari munka, nem volt benne semmi érzékenység. És hát nem mentek bele a csavarok. Apám erőltette. Tiszta erőből nyomta a csavarhúzó végét, úgy próbált csavarozni. Jobb tenyerét feltörte a fából készült nyél. Meg kellett műteni, maradt is egy jókora heg. De az ágy összeállt, a testvéreim is abban voltak kicsik. És amikor elértem a harmadik hónapot, s már átaludtam

az éjszakát, hozott nekem egy hintalovat. Együtt örültünk neki. Sokáig szolgált bennünket. Már hárman voltunk testvérek, amikor egy unalmas nyári délelőttön szétszereltük és kibeletük az állatot. Nem állat volt, csak egy báb, fűrészporról töltve, apró patái ostobán álltak a hintaalapzaton.

Kolbász és parizer

Apám munkába indulás előtt felhajtott egy kupica szilvát. Sok a sava, és megengedheti magának. Csakis a tanyai szalonnát, kolbászt hajlandó megenni, a sajátjukat, bolti töltelékárura ő aztán rá se néz. De amikor az apja meghal, abbamaradnak a tanyai disznótorok. Fél évig tart a maradék készlet, aztán egyszer csak üres a kamra. Disznóhúst vesz a vágóhídon, a konyhaasztalon darálja meg, a gyerek fürdetőkádjában gyúrja össze, megvan még az otthoni recept, aztán éjfélig töltenek az új nappaliban. Harminc kiló alapanyag. Azt mondja rá: negyedet öltem. Az a terv, hogy majd ő főlfüstöli. Látta otthon, hogyan kell. Lassan égne el a feldarabolt polcos szekrényből örölt, barna fűrészporsíkok. Tudása öröklött, ennek ez az egy módja van. Amikor az első vastag szálát megkóstolják, széles, zöld penészcsíkok fut végig a húsban. Kidobja, keres egy vékonyat. Azzal is ez a helyzet. Valamit elronthatott, rájuk rohadt az egész. Tör-zúz, dühöng, káromkodik, sír. Vannak még kapcsolatai, a környékbeli falusiak jobbak, mint a jaminaiak, így vélekedik. Aztán elapad ez a forrás is. A szomszédból veszi az avas szalonnát, de lassan nem kívánt vendég lesz. Ül a konyhában. Kenyeret mártogat fűszeres étolajba, vöröshagymával. Új dolog, nagyon egészséges, mondja az anyám, jobb, mint a disznósír. Gépolaj, válaszolja ő. Utálok. A Bessenyei utcai bolt hatkor zár. Kabátot vesz, halkán káromkodik, három sarok, odamasírozik dühösen a novemberi estében. Hús deka parizer lesz, mondja a nőnek. Egybe vagy szeletelve, kérdez vissza az. Maradhat egybe, válaszolja. Zsírpapírba csomagolják neki a rózsaszín hengerdarabot, mire hazaér, átnedvesedik tőle a zsebe. Otthon kiteszi egy tányérra. Szívárogo belőle a víz, ipari anyagok, büdös. Abszorbálból csinálják, felkaparják a vágóhídon egy spatulával, ami a bádorgborítású asztalokon estére összegyűlt. Azt töltik bele egy gumicsőbe. Próbálja enni. Nem szeletel, kisebb tömböket hasogat a nagyból. A hagma most is segít.

Agyhártyagyulladás

Tomboló, lila-vörös virágok közt áll lent a fiatal pár. Nevetni próbálnak, de sírnak közben. Vagy majd csak akkor fognak, ha újra elmennek innen, az ablak alól.

Akkor én is nagyon fogok. Kopog a cipők vasalt sarka. Visszaintegetnek. Sírnak. A nő biztosan sír. Voltaképpen nem rossz itt. Végeredményben jól elvagyok. Vannak fények a falon, mozognak, játék. Az emberek kedvesek, hoznak enni is. Mintha az ágyamban etetett volna az a szőke nő. Föl kell ülni az ágyban. Nem szeretem azokat az ételeket, de örülök nekik. Meg azt is akarom, hogy maradjon még a szőke. Délután jönnek a fehér ruhások, és beleszúrnak egy nagy tűt a hátamba. Fekszem az ágyon, hasra fektetnek, és akkor. Gumikesztyűt viselnek meg szájmaszkot. Hatan vannak. Egy-egy ember egy-egy végtagra, a fej is végtag, a hatodik meg szúr. Az nagyon fáj. Kiszív valamit a gerincemből. Az egyik csigolyából. Átütí a csontot. Kell nekik az anyag, zavaros folyadék. Nagyon fáj. Ha fáradt vagyok, ma is érzem. Jönnek, lefognak, duruzsolnak valamit, szúr, és akkor fáj. A szőke ilyenkor nincsen sehhol. Nincs köztük, ez jó, de nem segít nekem. Lumbálás, az a neve. Magyarul se jobb: gerinccsapolás. Utána hason kell feküdni sokáig. Örök minta az engem a karjában tartó szőke nő. Néha, amikor kellene, nincsen sehhol. Máskor van. Szőke, teltkarcsú, vágott szemű. Pedig nem is látom az arcát, a haját, a szeme színét. De a testét érzékelem. Puha, párnás. Alatta kemény. Benne ülök abban a fiatal, láthatatlan testben, mint egy fotelban. Meleg, jó meleg. Onnan nézek. Kifelé az ablakból. Lefelé a fiatal párra. Integetnek. Próbálok visszaintegetni. Mintha akarnék mondani is nekik valamit. Talán sírok is. De inkább az öröm. A nő áll a jobb oldalon. Magas sarkú cipő van rajta, sötét körömcipő. Világos blúz. Talán ékszer is. Retikül. A férfi rövid ujjú ingben van, élre vasalt, hajtókás nadrágot visel, meg valami nehéz bőrcipőt. Doxa van a kezén, a bal csuklóján. Szőrös csukló, fonott, fekete szíj, finom, legömbölyített fémhegygel. A nő a jobb kezével int, a férfi a ballal. A másik kezük a társuk derekát öleli át. Hazamennek a 2-es számú körjáratral. Csak ott fognak majd sírni, a csuklós Ikaruson, hazafelé azon a hosszú úton, egymás mellett, a forró műbőr üléseken.

A bizonyításról

Csoda. Isten csodája. Túlélte. És egészséges maradt. Látod, semmi baja. Milyen okos. Nem lett hülye, láthatod te is. Ezzel telt a gyerekkorom. Ezzel a szólammal. Meg az a gyanakvó figyelemmel, ahogy rád néznek, amikor azt hiszik, hogy nem látod. Vagy csak én látom beléjük azt a gyanakvó figyelmet. A sajátomat. A napra nyáron, hosszabb időre, azért még egy ideig nem kell kimennie. Anyám később, sokkal később, nemrégiben, azt mondta egyszer, a betegségem alatt nem azért imádkozott (próbált nem azért imádkozni), hogy túléljem, hogy maradjak ép, hanem azért, hogy történjen minden úgy, ahogy a Jóisten akarja. Ő belenyugszik. Elfogadja. Segítsen neki, hogy megértse. Hogy el tudja fogadni. Úgy történt, gon-

dolom. Így történt. Élek. Tényleg élek. És ezt az egészet talán még csak azért írom, hogy újra bizonyítsak. Bebizonyítsam, hogy egyáltalán nem. Hogy hülye azért tényleg nem vagyok.

Mikroszkóp

Apám néha hétköznapi délelőtt is hazajött hozzánk. Beültetett a Volgába. Sétakocsikáztunk: a sorompóig meg vissza. Ha nagyon szorongatott a szükség, belepisilhettem a gépkocsiba. Csodálatos érzés volt. Apám legyintett, ugyan, hagyjad, fiam, majd feltörlöm odabent. Megyei pártbizottság. Javították és vezették a megye összes vezetőségi autóját az autószerelők és a sofőrök. Ha nem volt melő, kártyáztak. Az autókat pedig háromévente lecserélték. És néha, amikor anyám bevásárolt a belvárosi rövidáruboltokban, bemehettem apám munkahelyére. Nagydarab, pocakos emberek. Körbeálltak, nevettek, gyönyörködtek a kisgyerekekben, ugyanakkor nagyjából annyit érhettem nekik, akár a kártyajátékuk, velem is húzhatták az idejüket – ma már mindegyikük halott. Az első kérdés az volt, hogy a keresztanyám epebeteg, de milyen alapon. Megmondtam: idegalapon. Őrjöngő röhögés. Aztán meg azt kérdezték, mi akarok lenni. Itt már óvatosabb voltam, tudtam, hogy apám bohócot akar csinálni belőlem, nem válaszoltam. De aztán csak kinyögtem, hogy mikroszkóp. A fulladásig hahotáztak. És egyedül én tudtam, hogy a mikroszkóp csak annyit jelent: régész. Régész akartam lenni. Kincseket akartam találni a föld felszíne alatt. A házunk kertjében néha találtunk régi fémtárgyakat: övcsatot, baltafejet, hám alkatrészeket, késpengét. A megtalálást, a dolgok fellelését, a keresés örömét kívántam szisztematikussá tenni. Hadd röhögjenek.

Apám fasza

Az apám babszemecskémnek szólított. Azt hittem, azért, mert kicsi vagyok, kisebb, mint ő. Ha idősebb leszek, gondoltam, majd nagyobb lesz a méretem. Akkora leszek, mint az alma. Sárgadinnye. Görögdinnye. Vagy a tökök az éhes kuvasz mellett a tanyai góréban. Aztán kiderült, hogy nem erről van szó. Hanem arról, hogy nekem, végeredményben, mennyire kicsik is a heregolyóim. Nem baj, később azok is nagyobbak lesznek, csak ki kell várni. Ne sietess, apa. Gyere ide, babszemecském, szrácsekom. A babszemecskét még csak elfogadtam, de ez a szrácse, mit jelent, nem tudom, egyáltalán nem volt a világom. Éreztem, hogy benne van a szar szó, s vele kapcsolatban én, de egyáltalán nem tetszett ez a viszony. Vasárnap délelőtt volt, hátul, az udvar és a hátsó kert határán dolgoztunk,

apámnak ki kellett volna vágnia a pottyantós budi mellett álló jegenyefát. Jókora fa volt, nagyon magas, csákánnyal püfölte a burjánzó tövet, kidől a fa, nyoma sem marad, többé nem fog újranoí. Lendít, üt. Csattog az eszköz, remeg a magas fa, lenyűgöz a hatalmas erők összecsapása. Az egyikük az apám. De lehet, hogy a másik is az. El ne menj mellőlem, szrácsekom, még a végén rád dől, drága kis babszemecském. Félretette a csákányt. Kantafedélből itta a vizet. Aztán oldalba pisilte a jegenyefa sebzett tövét. Akkor láttam meg az apám faszát. Megállt az idő. Bizonyos értelemben most is áll. Iszonyatos monstrum volt a farka, hatalmas, felfoghatatlan méretű képződmény. Barna, meglepően mélybarna volt a színe, és a fallosz meg a heregolyók majdnem egyforma kiterjedést mutattak. A saját picike, rózsaszín mütyikémre gondoltam, valóban minden apró ott. Egyetlen szó ismétlődött a fejemben. Krumpli. Az apám fasza akkora volt, mint három hatalmas krumpli. Ahhoz hasonlított, nem, nem is hasonlított: azzal vált azonossá. Hatalmas erőt éreztem a krumplikban. Összehasonlíthatatlan hatalmat. El kellene vennem tőle ezt a rémítő felszerelést, hogy ne rettegek tőle itt a budi tövében ennyire. Célt éreztem magam előtt. Egész életre szóló célt, hogy egyszer majd az én farkam is ekkora legyen. Krumplikat akarok a lábam közé, sáros és kemény, barna bőrű édesburgonyát.

Vatta a segglyukban

Gyerekkoromban a fürdőszobában állt egy fehér kád, amihez a vasárnap esti fürdészek idején egy fatüzelésű és oszlopszerű kazánnal melegítettük a vizet. A gyerekek életkoruk szerint fürödtek a vízben, aztán anyám haját mosott benne, és végül apám is megöblögette benne a lábát. Ott állt a mosógép meg a centrifuga, sokáig tartott a mosási folyamat, és ha télen kitergetett a kertben, a ruhadarabok recsegősen keményre fagytak a hidegben. És hát a fürdőszobában helyezték el az angol WC-t is, az akkori idők egyik technikai remekét. Belepisztítottál. Megtakarítottad magad. És aztán a tiszta víz elvitt mindent. Csoda. Ezek a fránya angolok. Anyám is nagyon tisztelte ezt a remek dolgot. Ő ott intézte azokat az ügyeit, amik a havi tisztulásához tartoztak. Akkoriban még nem volt elérhető a tampon és az egészségügyi betét. Ezért aztán vattát használt, csodálatosnak tartottam azokat a könnyű, fehér csomagokat. Felemelte a szoknyáját. Lehúzta a bugyiját. Levette a vörös csomagját. Megtörölközött. Aztán föltette az újat, a tisztát, a fehérét. Bugyi. Szoknya. Rendületlenül dolgozott tovább. És én ezt az egészet pontosan kileshettem az előszobából. Meg is irigyeltem. Kifigyeltem, hogy ő elől vérzik, de nekem nincs olyan szőrös valamim. Ezért aztán arra jutottam, hogy kakilás után nem papírt használok majd, hanem felhelyezek a hátsó vágásomba egy jókora csomag vattát. Szaros lett, csúszott, kényelmetlen volt, összevissza kentem magam

a barna anyaggal, de valamilyen értelemben mégis felnőtté váltam így, mintha felpróbáltam volna anyám valamelyik magas sarkú cipőjét. Végül jelentenem kellett az esetet. Levette a ruháimat. Megmosott a tiszta és hideg vízzel. Új holmikát adott. Neked nem kell ezt csinálnod magaddal, édes kisfiam. Mehettem játszani, de a felnőttég akkor mindörökre összekapcsolódott bennem az ürülék fogalmával. A felnőttek élete szaros.

Répa

Anyám fiatalabbik bátyjának idősebb lánya egy nyári napon kiette a húslevesből a zöldségeket. Kivették neki a levesből a krumplit, a zellert, a petrezselymet, a répát, leszűrték őket, megehetette őket ebéd előtt, egyenesen a szűrőből. De a répa megakadt a torkán. Félrenyelte, cigányút. Se ki, se be. Az anyja sikoltozva verte a hátát, lelógatta a bokájánál fogva, pofozta a fejét, semmi eredmény. Kékült, zöldült a gyerek, meg fog halni, meg fog halni, az anyja felkapta, rohant vele az SZTK-ba, ott állt a tér túloldalán, a be nem fejezett templom alapjaiba építették bele. Rohant a téglajárdán. Teli torokból ordított. Rázkódott a lány. Már nem volt magánál. Rohant, rohantak a körzeti orvoshoz. Hívták a mentőt, de az orvos látta, hogy a baj nagyon nagy, szikét fogott, fel akarta vágni a gyerek torkát. Már-már nekilátott, amikor újraindult a légzés. Nyoma sincs a répának, drága anyuka. Félek a fulladástól, miatta félek, nem tudtam nyelni, hipnotizáltak.

Meggylekvár

Csak annyit láttam, hogy ott tipródnak a kerti csap körül, anyám sikoltozik, kiabál, és tiszta erőből veri apám hátát, akkorákat üt rá, amekkorákat csak bír. Nagyon szerették egymást, azt tapasztaltam, most miért veszekszenek. Nagyon megijedtem, rohantam be az egyik utcai szobába Anyumamához, jöjjön, veszekszenek, segítsen. Mintha a kályhánál állt volna, ott melegítette a hátát, talán csak megszokásból, hiszen már érett a sárgabarack meg a meggy, már rohant is kifele. Anyámék már ölelgették egymást, nincsen semmi baj, csak apád megkóstolta a meggylekvárt, összerántotta a torkát, édes és savanyú és meleg, ez nem jó neki, amióta kivették a manduláját. Apám még köszörülte a torkát, meg vizet is kért, de mindenki nevelt, vigyázz a manduládra, fiam, nehogy neked is ilyen bajod legyen. Vigyáztam, nagyon vigyáztam, ódzkodom azóta is a fagyalattól, nehogy bajom legyen, még a végén megfázom.

Mandula, csukló, vádli

Az 1950-es évek végén apám már a Magyar Szocialista Munkáspárt Békés Megyei Pártbizottságán dolgozott, autószerelőként. A műhely a főtéri székház mögött volt, ott gondozták a megye összes pártautóját, az ellenőrzés és javítás után sofőrök vezették a gépeket, ők vitték el a városi titkárokat Pestre vagy akárhová. Három év után lecserélték az autókat – apám szerint többet talán nem is bírtak volna ki. Délben volt egy egész óra ebédszünetük. Volt ugyan üzemi étkezde (különte-remmel a munkásoknak), apám azonban oda járt, ahol most az Akasztott ember szobra áll: ott lakott az egyik nővére családotul. Apám huszonhét éves lehetett, akkoriban vették ki a manduláját. Ebben az életkorban ez a beavatkozás komoly műtétnek számított, lehetett félni tőle, hogy valamikor félrenyel. És apám félt is, a meleg, csípős, savanyú ételektől élete végéig rettegett. Anyám is a környéken dolgozott: egy közeli autóalkatrész-kereskedésben, amit egy Auschwitzból visszatért zsidó ember vezetett. A nő volt a pénztáros. Apám nem tudott enni. Kínlódott, próbálkozott, nem ment. Kiokádta a falatokat, rá a ruhájára, letörölte, aztán újra öklendezett. Végül szólt a nővérének, hogy hívja át a menyasszonyát. Ő csak úgy tud enni, ha fogja annak a nőnek a vékonyka csuklóját. Bal kézzel fogta, jobb kézzel evett. Elindult a nyelése, nevetett, nevetve evett, jóllakott. És a vádli is mennyire gyönyörű. Ezerből is kiválasztanám.

Szódás

És az se volt jó, amikor szalmaszállal fújtam a buborékokat a folyosónkon, és a nagy igyekezettől belélegeztem az ultrás vizet. Elállta a víz a levegőm útját, annyit sem tudtam venni, hogy felköhögjem, itt fogok megfulladni, a saját vadonatúj folyosónkon, micsoda szégyen, mint egy kicsi gyerek. Az utcán épp akkor jött a szódás, átlagos termetű ember, hatalmas izomzattal, nem csoda, gyalog tolt a két-kerekű szódás kocsit, akkora volt, mint egy jókora nyugagy. A szódás cigány volt, jószívű cigány, anyám ordítására már rohant is befele, spriccelte rám a szódát ijedt és elszánt arccal, spriccelte ingyen a cigány, megmentette az életemet. Nagyon örült neki, nevetett, de anyám már terelte az ajtó felé, menjen csak, menjen, aztán az ajtóban kicserélte a négy üres szódáspalackot négy üveg telire, és kifizette a négy forint negyven fillért, ennyi volt az ár. (A szódás nem szerette, ha cigánynak nevezik. Azt mondta, ő romungró. Magyar cigány. Ő már, mondta ezt a különös szót, integrálódott. Szódás ugyan, de ő valójában muzsikusz cigány. Olyan zenész cigány, nagyon nevetett, aki nem muzsikál.) A szódás pedig ment, zenélt, kongatta a kézi harangját, és csak a Bessenyei utca után tűnt el a szemem elől.

Géczi János

Zárótársulás

Először a fű mondta azt, hogy fű.
Majd a völgy szólalt meg, azt állítva, hogy völgy.
Az aljnövényzet, a tavaszi aspektusában,
a medvehagyma, a csillagvirág, a különböző keltikék,
a sárga szellőrózsa és az elegáns Galanthus nivalis.
Köztük az időtévesztő Bradysia lutaria, gombalégy,
s a szerelemtől megkótyagosodott örvös galamb.
A rügyekkel telt bükkös
és a medrébe hosszában befekvő patak,
amelyről, hogy kimondta, patak,
nem lehet többé azt mondani, hogy pusztá víz.
Ha fútt a szél, fútt a szél.
Érkeztek az önmegnevező cirrusok, cumulusok,
a hegyoldal, a csúcs a sziklakinövessel,
a mindenség, amelynek nincs szüksége teremtőre,
sem népes, zsibongó istencsaládra.
És ha a messziről jött szél fútt, a messziről jött szél fútt.
Egyik görög jósdá bejáratáról
orozták el a felszólítást,
mindegyikükbe bele volt vésve,
hogy ismerd meg önmagad.

Mindegyikben
a ligetben épült templomban örökké lobogó fény lángol.
Mindegyikben ott a világ köldöke.
Mintha Homérosz beléjük írta volna Apollón-himnuszát.
Az öröklét lenne mindez,
amely megmutatja magát a múlt pillanatban?

Hiszen a kígyót máshol rothasztotta el a föld.
A háborút itt csak megjósolták,
s az más kontinensen zajlott s végződött be.
A kérdésre adott válasz mindenkor érthetetlen maradt,
s csak az idő világosította meg, miként
a fény a diógerezdet, ha megtör a csonthéja.

Őmaguk alkotják a végső rendet, a zárótársulást.
Itt a fű azt mondja, fű.
A völgy állítja, völgy.
Az aljnövényzet, a tavaszi aspektusában,
medvehagyma s elegáns Galanthus nivalis a patakparton.
A szél szél, s áttetsző húsába belevéselt mondat.

Számít rám...

Számít rám a sajjás a vádlimban.
A félelem, ha forog a ringlispíl,
az üvegnyelv alakú nyalóka savanyúsága
a búcsúban, s a tükörckép a mézeskalácsban.
A gallyakon futó lila láng a júdásfa virágzásakor,
az elragadtatás a tavasz olimpiáján.
A kézfej májfoltja, a lábra húzott ólomcipő.
Az a költő, aki nem képes magára ismerni,
tudja, nélküle nincs se folt, se súly, se vers.

A naplemente, amely akkor is végbemegy,
a hegy mögött
vagy a tenger peremén, ha nem nézik,
s nem szükséges hozzá kilátópont,
hogyan megtörténjen.
Az éjféli utáni első perc, amelyhez sem Himnusz,
sem államfő nem tartozik.

Semmi sem bír szűnhetetlen lenni,
és semmi sem véges.
Nincs, amin nem állna jól,
mint hangyabolyon az odavetett fenyőtű,
a fénylő fülönfüggő,
a vállról könnyen lecsúszó selyem félasszonánc.

Ferdinandy György

Székács Örzse

Székács Örsét már kétszer megírtam. Anélkül, hogy tudtam volna, kiről beszélek. És most meg kell írnom harmadszor is. Örzse már nem él. És mégis, jobb későn, mint soha.

Nem, nem kezdem el harmadszorra is ezt a kis történetet. Ami már készen áll belőle, éppen csak átfutom. De van egy pont, ahol megállok. Ott, ahol formát kap egy tévedés, aminek hosszú, immáron sok évtizedes utóélete van.

Tehát vágjunk bele! A Tolna megyei svábokat bevagonírozták a háború után. A helyükbe mádéfalvai csángók települtek. Saját elmondásuk szerint székelyek.

Egy csoportjuk Bukovinából vándorolt át Szerbiába, majd onnan tovább, a háború végén. Egészen fel, Somogyország közepébe, Bonyhádon át, Kisdorogig. A bíró vezette őket, Márton Ferenc.

Mindez, amikor még ki sem hültek a sváb családok otthonai. A Lúd utca, amiről beszélek, amolyan hosszú árok a templom és a temető között. Ott találtak új otthonra Királyék, velük szemben pedig, a legszebb épületben, a bíró családja: Márton Ferenc és gyermekei.

Erzsébet, a nagylány az Iskolanővérek högyészi intézetében tanult tovább, húga, Anna otthon, a háztartásban segített. Kisöccsük, Árpád még nem volt öt éves, amikor én Királyékhoz kerültem. Az éhező pesti gyerekek különvonatával érkeztem. A nyári vakációban már én hajtottam ki a legelőre Királyék tehenét.

Sok emlékem nem maradt erről a családról. Volt egy nagymama és egy kamaszfiú, a Feri.

Kint, az utca hosszában patak csordogált. És ott, a domboldalban volt a legelő. Nem maradtam egyedül, egy apró, szőke lányka is mellettem legeltetett. Az Örzse. Tőle tanultam mindent, amit csak a csángókról tudok.

– Ki tud nagyobbat rittyenteni! – szólt rám ez a lányka. Aztán öt fehér kavicsot halászott ki a patakából.

– Mit csinálsz? – kérdeztem.

– Bikázom! – felelte komolyan.

Feldobott egy kövecset, és elkapdosta, apró markába szorította, amikor leesett. Binckéztünk mi is, budai gyerekek. De ez valami más volt. Ritmusosabb. Nehezebb.

– Járom az égyest – énekelte Örzse. Járom a kéttest! Amíg csak mind az öt kő ott nem lapult a kezében.

Ez volt a bikázás. Azt akarta, hogy járjam vele én is. De nekem más kötötte le a figyelmemet. Én a lányka barna combját bámultam. És azt, ami a szoknyácskája alatt világított. Bugyit nem hordtak akkor még a lányok, én pedig most láttam először pucér combokat.

Hát én csak így bikáztam. Egy lányka lábszárai között jártam „az egyvest” ott a domboldalon.

Délután Örzse megmártózott a patakban. Mentem volna én is utána, de ezt a lányka már nem engedte meg.

Este, naplemente után énekeltünk. Örzse szokatlanul szép, szomorú nótákra tanított.

Ennyi. Véget ért az a nyár. Sokáig őrizgettem azt az öt fehér kövecset.

Évekkel később ismét leutaztam a faluba. Akkor kezdtem gyanakodni, hogy az én Örsém és Erzsi, a Márton bíró lánya nem lehet azonos. Mert hát ez a nővérek-nél nevelkedett Erzsi nem ismerte a bikázást. Aztán nem tudta velem énekelni a pásztorzkodásom alatt tanult bánatos bukovinai dalokat.

Emlékszem, volt egy számárpad lent, az utca végén. Ott pirítottak rám az unatkozó férfiak.

– A Kecskés Erzsi? – kérdezték nevetve. – Az Erzsi tanult lány! Nem legeltetett az soha tehenet. A magáé csakis a másik, a Székács Örzse lehetett!

Mert a bírók portája alatt egy másik, velem egykorú lányka is lakott.

– Tavaly halt meg – mondták most nekem. Ő verte ki az utca végibe a tehenet.

Erről a másik Székács Örséről hallani sem akartak a Márton bíró lányai. Igaz, hogy lent élt a telek végibe, de – így mondták – mindvégig botrányosan viselkedett.

Márton Erzsi leveleiben – mert a bíró lánya hosszú leveleket írt nekem – csak Hosszú Balbina volt a megesett szomszédlányka neve.

Hát igen. Ezekből a részletekből kellene most egy kis pásztorlány portréját összeállítanom. Székács Örzse történetét, akinek még a nevét is rosszul mondták a számárpadon nevetgélő férfiak.

Én pedig mindvégig egy másik Erzsit, a Márton bíró lányát látogattam. Most is az ő hosszú leveleit olvasom. Egy olyan öregasszony írását, aki sosem tanult meg bikázni, és énekelni se tudott.

Elmúltak az évek, ma már ő, Márton Erzsi sem él. Húgát, Annát még meglátogattam egy tolnai utamon. Emlékezett rám, megöleltük egymást.

A régi, öt éves kisleány, Árpád dombóvári lakos. Vele még tartom a kapcsolatot. De ő még Budán is meglátogatott. Tőle tudtam, hogy dédunokája, Regina kívándorolt. Az Újvilágban él. Talán éppen itt, a közelemben. Talán éppen a floridai Kossuth Klub népi táncosa.

Elmúltam nyolcvanöt éves, rendezgetem a kézirataimat. Őrzöm azt az öt fehér kövecset, és egyre a kis pásztorlány, Székács Örzse balladáit dúdolom. „Ketten vagytok a szívemben, te meg a búbánat!” És hogy „Nem tud az én árva szívem soha elfeledni...”

Juhász Tibor

Égéstermék

Fogyatkoznak a lombok sárga és piros foltjai.
A tőppedő levelek még takarják a spontán
szemétlerakók tetejét, de a kifáradt olajradiátorok
már látszanak a bekötőúti porták elejében.
A hőszigetelők burkolatának műanyag darabjai is,
meg a sparheltek, mintha megrágták volna őket.
Nemsokára a törzsek letűzdelt karókra fognak
hasonlítani, az ágak szövénye kormos csontozatra,
és a ködben, amely a következő hónapokban nem szívódik fel
a hétfégi házak környezetéből, rongyok, autógumik
búze terjed majd. De addig a teljes meztelenedés,
a csapadék, az iszamós avar.

Talpfák

A buszforduló után, az egykori bányai igazgatóság
épületei mögül, vasbeton ütközők takarásából
indulnak. Nyugvó szerkezeteket rejtő mellékházak,
dombba vajt víztározók kísérik útjukat, aztán csak
az itt-ott megbontott kerítés tart velük, akácok
vetekekednek tölgyekkel. A vezérdrótokban meg-
megbicsaklanak az alacsonyan nőtt gallyak,
és ahol a részönkormányzat kivágatta a fákat,
futásuk abbamarad. Csak a sínek tartanak tovább
a lakott területen. De hogy elvezetnek-e még
az akna lejárataig, azt a csőd óta évről évre
kevesebben tudják megmondani.

Balázs Imre József

A mágikus színház vendégei

(negyven)

ott lapul minden év és minden szám mögött egy felhő s újabb darabok hullnak
belőle ellepve az aszfaltot bokáig érnek gázolhatsz bennük bőrödhöz ütődnek
felemelkedsz felmész egy lépcsőn poharak csendülnek elegáns társalgás zajlik az
[öldöklés módozatairól
visszatérsz petróleumszagú padlók sötét vetítövásznak majd azokból előugró
képek közé egy tengeren hányódó hajót látsz és állatokat akik ott laknak majd
[veled a szigeteden
belépés csak jelszóval csak meghívóval kilépés csak váratlan csak ötletszerű
[útvonalakon

(kompozíció)

legyen több szólam és alszólam és ellenpont a szerkezetben nyíljanak újabb
ajtók minden ajtó mögött néha körben néha csapóajtókon zuhanva jutsz az
[újabb szintjeidre
aki visszanéz és vár a sokadik ajtó mögött már régről ismerős és néha nő és
[néha férfi mint akiből folyód egykor elágazott
dőlt betűs szavakat lehelsz a levegőbe ott gomolyognak egy üveglap mögött
[kint eső zuhog közben
folyosód csak kintről nézve zárt kör a nyíló világok az ajtókon túl elérnek a
[látványhatárig a csönd- és ízlelékek könnyű határtalan káoszaiig

(ítélet)

ne ítéld lassan ne ítéld megfontoltan ne ítéld inkább sehoggy figyeld meg hogy
[ki kéri tőled amit kér
bent minden egyszerre hamis vonzó meggyőző és fölösleges akármerre nyúlsz
[leversz figyelmetlenül pár véleményt most aztán seperheted össze őket
nincs ahová bújni mégsem megtalál saját tekinteted és rád néz szemrehányón
összecsomagolsz megnézed utóbbi éveidből mit bírsz el magaddal egyetlen
[kézicsomagnyival távozol és nem kell búcsú

Varga Zoltán

Barátom, Dékán Úr

Megírni a levelet. Néhány sort, pár lényegre törő mondatot, amelyben vázolom, ki vagyok, mit tudok, s persze konzultációs időpontot kérni. Csatolni a dokumentumokat: publikációs listámat, eredményeim katalógusát, szakmai ajánlásomat. Megjelölni a tárgyat, a lehető legegységesebb módon: „konzultációs időpont kérése”. Végül beírni a címet, mindkettőt: azt, amely az intézeti honlapon olvasható, s azt, amely a címzett személyes oldalán. S még egyvalami, afféle szerencsehozó rítusként: a levél küldésekor elindítani a dalt, amelyre Tommy Lee Jones hajóroncsban rejtőzködő, bombamániás örültet alakítva jár részeg táncot egy filmben. Utána hátradőlni, s várni, várni a választ. Ha nem is órákon, de – bizonyára – napokon belül megérkezik, s a felajánlott időpont természetesen tökéletes lesz számomra. Ilyen egyszerűnek tűnik.

Arra készülök, hogy elektronikus levélben kérjek konzultációs időpontot vidéki szülővárosom felsőoktatási intézményének dékánjától. Nem valószínű, hogy irodalomtörténeti karrieremet jelenleg más módon előre tudnám mozdítani. A fővárosi lehetőségek kapui bezárultak előttem, s kézenfekvő, hogy szűkebb pátriámban tegyek próbát. Több mint félszáz publikációval és közel tízéves oktatói – legalábbis óraadói – tapasztalattal a hátam mögött, értelemszerű, hogy feltegyem Dékán Úrnak a kérdést, van-e lehetőség, kínálkozik-e alkalom arra, hogy magam is a helyi csapatot erősítsem. Ha nem is azonnal betölthető állásban reménykedem, szeretném legalább óraadóként megvetni a lábam az intézményben. Nincs mit veszítenem, így hát egy kellemes májusi reggelen – az őszi félévi kezdést célozva – elérkezik az idő, hogy elküldjem levelem Dékán Úrnak.

„[...] Irodalomtudományból szereztem PhD-fokozatot három évvel ezelőtt.

Kilencéves felsőoktatási oktatói tapasztalattal rendelkezem. Ezen az oldalon legfontosabb publikációim vannak feltüntetve: [...]. Szeretnék Öntől konzultációs időpontot kérni: a Főiskolával való reménybeli szakmai együttműködés ügyében keresném meg Önt.”

A levél továbbítását követő órákban – és napokban – postafiókomat megnyitva torkomban dobog a szívem. De leveleket másoktól, más ügyekben kapok. Dékán Úr kedves válasza, legyen az korrekt időpontajánlat vagy – bár erre nem szeretnék gondolni – udvarias elutasító levél, egyelőre várat magára. Nem jön válasz reggelenként. Nem kapok visszajelzést késő délutánig sem. Hamarosan már nem napokban, hanem hetekben mérem a válasz elmaradását. Ezt hol csalódottan,

hol keserűen, hol feszülten reagálok le. Persze az is megfordul a fejemben, hogy valamit én rontottam el: talán nem jól írtam be a címeket, esetleg azok már nem aktívak. Ellenőrzöm újra a címeket. Mindkettőt pontosan írtam be, így hát elhatározom, ismét küldöm konzultációs kérésemet Dékán Úrnak. Második leveletem két héttel az elsőt követően írom meg és küldöm el – hasonlóképpen megadva a módját, rákészüléssel, zenével, torokban dobogó szívvel és lelki szemeim előtt az állásajánlat diadalittas érzésével. Ugyanazt a szöveget írom, apró hozzátoldással, ugyanazon csatolmányokkal kiegészítve – mintha mi sem történt volna előzőleg. Első levelem talán nem is jutott el Dékán Úrhoz.

„[...] Irodalomtudományból szereztem PhD-fokozatot három évvel ezelőtt. Kilenc éves felsőoktatási oktatói tapasztalattal rendelkezem. Ezen az oldalon legfontosabb publikációim vannak feltüntetve:
[...]. Szeretnék Öntől konzultációs időpontot kérni: a Főiskolával való reménybeli szakmai együttműködés ügyében keresném meg Önt. Visszajelzését előre is köszönöm!”

Várom. Éppen úgy feszengve és reménykedve, csüggedve és felajzva, mint az első levelet követő két hétben. Ezúttal képes vagyok még tovább várni a választ. Hiába. Három hét telik el a második levelem óta, nincs visszajelzés. Ideje hát, hogy legyártsam a folytatást; egyelőre piszkozatban. Ismét úgy teszek, mintha korábban nem küldtem volna Dékán Úrnak hivatalos levelet, nem változtatok a szövegen. De még várok vele, hogy továbbítsam. Igaz, már június vége közeleg; ha remélhetek még bármit az őszi félévtől, akkor ez az időszak az utolsó alkalom, hogy lépjek.

Harmadik levelem a piszkozatok között pihen még, amikor egyik délután a belvárosban sétálva meglátok valakit, aki erősen emlékeztet a Dékán Úr személyes oldalán, a portréfotókon látható férfira. Melegítőruhában, lomha járásával bumfordian bájos, ölelni való mackónak tűnik. Megjelenését összegeyztetetlenné látom a dékáni pozícióval – igénytelen tornatanárnak hihetnének inkább. Bizarr az is, hogy – oly távol a tudományok elefántcsonttornyától – fagyaltot vásárol. Menjek oda hozzá, kérdezzek rá, hogy csakugyan Dékán Úrhoz van-e szerencsém, és ha igen, akkor vegyem ki a fagyit puffancs kezéből, s bohócsipkaként nyomjam rá kopaszodó kobakjára? E gondolatot elhessegetve annak misztériuma kezd foglalkoztatni, hogy milyen lehet dékánnak lenni... Vajon milyen lehet éppen Dékán Úrnak lenni? Dékán Úr szereti a munkáját? Szereti a fizetését?

Hiába küldöm el még aznap, a melegítő férfi fagyaltvásárlásának estéjén harmadik leveletem, arra sem érkezik visszajelzés. Legjobb barátaim értetlenségüknek és felháborodásuknak adnak hangot a válaszadás makacs elmaradása miatt. Egyikük szerint az enyémhez fogható szakmai múlttal rendelkező versenyzőként

egyszerűen be kellene mennem az irodába, és se szó, se beszéd, a dékánal szemközti székben kényelmesen elhelyezkedve – miközben lábamat az asztalra rakom és szivarra gyújtok – csupán annyit kellene kérdeznem:

„Hol az irodám?” Másik cimborám pedig arra a szerfelett érdekes paradoxonra világít rá, miszerint Dékán Úrnak bizonyára annyi a dolga, hogy nem ér rá végezni a munkáját.

Már tervezgetem a következő levelet; ezúttal sem szándékozom célozni arra, hogy nem először kísérlem meg fölvenni a kapcsolatot Dékán Úrral. A megfelelő napra várok, a csillagok kedvező együttállására. Közben sokat gondolok rá, milyen lázas készülődéssel, micsoda csapatszervező munkával kezd bele Dékán Úr az új tanévbe. Mint karmester, aki remekművű szimfóniát vezényel, vagy mint építésvezető, aki a legkisebb fogaskereket is ellenőrzi, hogy jó helyre kerül-e. S eközben még saját kutatásaira is időt kell fordítania – teendői alighanem minden energiáját fölemésztik, ezért nem jelez vissza, még egy sort sem, még egy szót sem. Alkalmanként felrémlik a melegítő Dékán Úr is, aki talán csak megszokásból jár be az irodájába – az ottani őszi-téli fűtésszámlát úgysem saját zsebből kell állnia –, s jegyzetfüzetébe nem betűk, szavak, mondatok kerülnek, hanem rajzok, ákombákombok, mert még most ismerkedik azzal, mi a különbség a betűk és a rajzok között. Most tanul írni-olvasni.

Augusztus végi levelemre sem érkezik válasz. Arra jutok, hogy kis cselhez folyamodva, „kerülőúton” kísérlek meg eljutni a konzultációig: szeptember végén levelet küldök az egyik tanszékvezetőnek. Az illető még aznap visszaír.

„Azt javaslom, hogy kérésével a kar dékánját szíveskedjék megkeresni.”

Közvetlenül ezután – szintén a kerülőutak jegyében – Dékán Úr titkárnőjének küldök levelet. Ugyancsak hamar érkezik válasz.

„Kérését továbbítottam Dékán Úr részére.”

Hiába, minden út Dékán Úrhoz vezet. Talán Dékán Úr – jut eszembe a nyakatekert fejtegetés *A 22-es csapdájából* – csak akkor fogadja látogatóit, ha ő maga már nincs az irodájában.

Az őszi-téli hónapokban átmenetileg háttérbe szorítom a konzultációs törekvés ügyét. Belekezek ugyanis – pótcselekvésként és vigasztalásként – régóta dédelgetett regénytervem megvalósításába. A *Misi utoljára hintázik* átmenet lesz lírai esszeregény és keserűdes fejlődésregény között – a gyermekkor szépségéről, az elmúlása keltette melankóliáról és a felnőtt évek édes-bús tapasztalatairól. Bár állásban sehol sem vagyok továbbra sem, Dékán Úr válasza híján pedig még csak nem is tervezhetem, merre tovább, a regényírás felvil-

lanyoz. Merészet gondolva nekilátok kiadót keresni, s hamarosan rendkívül kellemes meglepetés ér: nem is akármilyen kiadó jelez vissza, hogy érdeklődik a szöveg iránt. Az örömhír annyira lázba hoz, hogy felbátorodom, s legújabb leveletem küldöm Dékán Úrnak.

„[...] Irodalomtudományból szereztem PhD-fokozatot négy évvel ezelőtt. Kilencéves felsőoktatási oktatói tapasztalattal rendelkezem. Ezen az oldalon legfontosabb publikációim vannak feltüntetve: [...]. Hamarosan megjelenik első regényem. Szeretnék Öntől konzultációs időpontot kérni: a Főiskolával való reménybeli szakmai együttműködés ügyében keresném meg Önt. Visszajelzését előre is köszönöm!”

Alighogy továbbítom, máris új levél érkezését jelzi a postafiók felülete – s amikor meglátom, hogy Dékán Úr küldte, egészen meghökkenek. Jóleső, pezsdítő meghökkenés ez. Örömöm buborékja pillanat alatt pukkad ki: mindössze automatikus válaszadást olvashatok; Dékán Úr azért állította be, hogy külföldi tartózkodásáról tájékoztassa az érdeklődőket.

Hiába küldöm el újra a levelet két héttel később, az elkövetkező hónapok során sem érkezik válasz. Szerencsére figyelmemet egyre jobban elvonja (ha ezt a dilemmát a tudatomból nem is tudja teljesen kisöpörni) a regényem megjelentetésével járó temérdek teendő. A tavaszi hónapok a szöveg csinosítgatásával, majd a betördelt változat korrektúrázásával telnek – s nyáron első kötetem megjelenését ünnepelhetjük barátainkkal.

Bár reménykedem a pozitív fogadtatásban, akkora sikerre mégsem számítok, mint amekkora felhajtás kialakul a *Misi utoljára hintázik* körül. Alig néhány hónap alatt szinte minden könyvpéldány gazdára talál, a legrangosabb irodalmi folyóiratok kiemelten foglalkoznak vele – s igen magasra értékeli a recenziók. Kisvártatva azon kapom magam, hogy interjúkat adok a sajtónak, televíziósatornák vendége vagyok – egyszóval a kulturális élet reflektorfényébe kerülök. Ettől ismét felbátorodom: vadonatúj kiegészítésekkel továbbítom legújabb leveletem Dékán Úrnak, postai küldeménygel megtoldva.

„[...] Irodalomtudományból szereztem PhD-fokozatot négy évvel ezelőtt. Kilencéves felsőoktatási oktatói tapasztalattal rendelkezem. Ezen az oldalon legfontosabb publikációim vannak feltüntetve: [...]. A közelmúltban megjelent regényemről az alábbi szakfolyóiratok közöltek recenziót: [...]. Az alábbi linkeken televíziós interjúim találhatóak: [...]. Tisztelettel küldök Önnek példányt a regényemből. Szeretnék Öntől konzultációs időpontot kérni: a Főiskolával való reménybeli szakmai együttműködés ügyében keresném meg Önt. Visszajelzését előre is köszönöm!”

Dékán Úr sem a levelmemre, sem a neki ajándékozott könyvpéldányra nem reagál. Barátaim szerint ennyi idő és energia már ahhoz is elegendő lett volna, hogy a pápához vagy az amerikai elnökhöz nyerek bebocsáttatást.

A következő év elején sem unatkozom – habár állásom még mindig nincs. Az a megtiszteltetés ér, hogy regényemet az Év Könyve díjjal tüntetik ki, s miközben a kiadó a *Misi utoljára hintázik* fordításának ügyeit intézi – többek között angolul, németül és franciául fog megjelenni –, egy tavaszi napon azzal keresnek meg, hogy megfilmesítenék a könyvet. Számítanak a közreműködésemmre: megírhatnám a forgatókönyvet. Miközben regényem adaptálása kitölti a tavaszi és nyári időszakot, kedves barátomról, Dékán Úrról sem feledkezem meg.

„[...] Irodalomtudományból szereztem PhD-fokozatot öt évvel ezelőtt. Kilencéves felsőoktatási oktatói tapasztalattal rendelkezem. Ezen az oldalon legfontosabb publikációim vannak feltüntetve: [...]. Regényemről az alábbi szakfolyóiratok közöltek recenziót: [...]. Az alábbi linkeken televíziós interjúim találhatóak: [...]. Regényemet nemrég az Év Könyve díjjal tüntették ki; folyamatban van a fordítása féltucatnyi nyelvre. Jelenleg a könyv filmadaptációjának forgatókönyvén dolgozom. Szeretnék Öntől konzultációs időpontot kérni: a Főiskolával való reménybeli szakmai együttműködés ügyében keresném meg Önt. Visszajelzését előre is köszönöm!”

Semmilyen visszajelzést nem kapok. Csak a *Misi utoljára hintázik* díszbemutatójának közeledtével írok újabb levelet – számítógépem billentyűzete és ujjaim hiányolják már, hogy ismét beússem a címet –, invitálok Dékán Urat az eseményre. Nincs válasz. Miután a *Misi utoljára hintázik* filmváltozata eljut Cannes-ba, újabb üzenetem landol Dékán Úrnál.

„[...] Irodalomtudományból szereztem PhD-fokozatot hat évvel ezelőtt. Kilencéves felsőoktatási oktatói tapasztalattal rendelkezem. Ezen az oldalon legfontosabb publikációim vannak feltüntetve: [...]. Regényemről az alábbi szakfolyóiratok közöltek recenziót: [...]. Az alábbi linkeken televíziós interjúim találhatóak: [...]. Regényemet az Év Könyve-díjjal tüntették ki; eddig tizenöt nyelvre fordították le. A könyv filmadaptációja, melynek forgatókönyvét én írtam, megkapta Cannes-ban az Arany Pálma díjat. Szeretnék Öntől konzultációs időpontot kérni: a Főiskolával való reménybeli szakmai együttműködés ügyében keresném meg Önt. Visszajelzését előre is köszönöm!”

Ismét napok, hetek, hónapok telnek el visszajelzés nélkül. Pedig csak konzultációs időpontot kérek, nem Dékán Úr helyére pályázom. Ha Dékán Úr nem is,

a város más prominensei kíváncsiak rám: hivatalos ünnepségre várnak. Izgatottan ülök hát a gép elé, hogy ismét beírjam a jól ismert címet.

„[...] Irodalomtudományból szereztem PhD-fokozatot hét évvel ezelőtt. Kilenc éves felsőoktatási oktatói tapasztalattal rendelkezem. Ezen az oldalon legfontosabb publikációim vannak feltüntetve: [...]. Regényemről az alábbi szakfolyóiratok közöltek recenziót: [...]. Az alábbi linkeken televíziós interjúim találhatóak: [...]. Regényemet az Év Könyve-díjjal tüntették ki; eddig huszonkét nyelvre fordították le. A könyv filmadaptációja, melynek forgatókönyvét én írtam, megkapta Cannes-ban az Arany Pálma-díjat, és bekerült az Oscar-díjra esélyes idegen nyelvű filmek kategóriájába. A közelmúltban a polgármester személyesen tüntetett ki a városhoz kötődő kulturális eredmények erősítéséért. Szeretnék Öntől konzultációs időpontot kérni: a Főiskolával való reménybeli szakmai együttműködés ügyében keresném meg Önt. Visszajelzését előre is köszönöm!”

A következő hónapokban sem csökken a teendők mennyisége, bár állásban még mindig nem vagyok sehol. Új könyveken dolgozom, köztük régóta tervezett irodalomtudományi kutatásomba kezdek bele. Az egyik vasárnap pedig elérkezik a fantasztikus este, amikor kinyitják a borítékot, s maga Tommy Lee Jones jelenti be, hogy az Oscar-díjat melyik film kapja.

„[...] Irodalomtudományból szereztem PhD fokozatot nyolc évvel ezelőtt. Kilenc éves felsőoktatási oktatói tapasztalattal rendelkezem. Ezen az oldalon legfontosabb publikációim vannak feltüntetve: [...]. Regényemről az alábbi szakfolyóiratok közöltek recenziót: [...]. Az alábbi linkeken televíziós interjúim találhatóak: [...]. Regényemet az Év Könyve-díjjal tüntették ki; eddig harmincnégy nyelvre fordították le. A könyv filmadaptációja, melynek forgatókönyvét én írtam, megkapta Cannes-ban az Arany Pálma-díjat, idén pedig a legjobb idegen nyelvű filmnek járó Oscar-díjjal tüntették ki. A polgármestertől kitüntetést kaptam a városhoz kötődő kulturális eredmények erősítéséért. Jelenleg irodalomtudományi monográfián dolgozom. Szeretnék Öntől konzultációs időpontot kérni: a Főiskolával való reménybeli szakmai együttműködés ügyében keresném meg Önt. Visszajelzését előre is köszönöm!”

Villognak a vakuk, a kérdező-faggató riporterek gyűrűjében szinte azt sem tudom, hol vagyok. Miközben arról érdeklődnek, mi a következő regényem témája, kirajzolódik előttem különleges barátom, Dékán Úr alakja. Elképzelem, mit fog nem szólni a legújabb fejleményekhez.

„[...] Irodalomtudományból szereztem PhD-fokozatot tizenegy évvel ezelőtt. Kilenc éves hazai felsőoktatási oktatói tapasztalattal rendelkezem. Ezen az oldalon legfontosabb publikációim vannak feltüntetve: [...]. Regényeimről az alábbi szakfolyóiratok közöltek recenziót: [...]. Az alábbi linkeken televíziós interjúim találhatóak: [...]. Első regényemet az Év Könyve díjjal tüntették ki; eddig ötvennyolc nyelvre fordították le. A könyv filmadaptációja, melynek forgatókönyvét én írtam, megkapta Cannes-ban az Arany Pálma díjat, továbbá a legjobb idegen nyelvű filmnek járó Oscar-díjjal is kitüntették. A polgármestertől kitüntetést kaptam a városhoz kötődő kulturális eredmények erősítéséért. A XIX. századi európai szimbolista irodalmat újszerű perspektívából tárgyaló monográfiám az Év Tudományos Értekezése díjat nyerte meg. Nemrég a Harvard Egyetem irodalomtudományi képzésére hívtak meg vendégoktatónak. Szeretnék Öntől konzultációs időpontot kérni: a Főiskolával való reménybeli szakmai együttműködés ügyében keresném meg Önt. Visszajelzését előre is köszönöm!”

A dékáni irodában magam előtt látok egy férfit, aki nincs ott. Üres iroda, üres szék. A láthatatlan, hallhatatlan, utolérhetetlen Dékán Urat fantomnak látom lelki szemeimmel. A főiskola fantomja. Kísértet járja be a dékáni irodát.

Mohácsi Balázs

talán

„az egészség a halállal függ össze”

(tandori dezső)

mindig a költeményről akarok írni életet trampli vegyesfajú társas kifutónk nagy ecsetvonású minuciózus dalaival és hasonló éhségek tarajoznak a szívem alatt lehetetlenül a meglehet letehetetlen hagyomány hordóiban is az egész testemben ha nagy a túlnyomás beveszem amit az orvos mond ha már eleget vagy túl sokat vettem be gondosan kiadom magamból a hosszúkávét tejjel iszom és évek óta két cukor nélkül fejjel jönnek a nagy szavak ez a sajtuszagú élet a költészet-ről szól elszárnyal az alkonyat aztán megpirkad a csicsérgés fogorvoshoz is el kellene mennem gondolom ha elmúlik megkísért az elmúlás mert titokban félek a haláltól de titokban mégsem azt akarom ami megismerhető egészen ami egy napba egy életbe belefér egészséget lépésben épülő hidat ahonnan a túlpárt épp csak látszik talán átmegyek majd rajta egyszer.

az ollót átveszem

fejfájásig dohányzom magam kassákkal mégis forgok csak egyhelyben mint a hegyek tornyán felbombásodott felhők és megesküszöm hogy ezután csak a tiszta élet varázshatalmában hiszek és az ollót átveszem mint költői eszközt és komponáláshoz használom amiképp a térfórmáknál a szalagfűrész a boldog veszteség kiégő halogénötletek villódnak fejemben mint egy rossz tanteremben vagy a város oldalában

fázékony árvaságban gyalogutakon a keményedő
csendben nézem az eleven arcokat de a nyersanyag
amivel dolgozom minduntalan becsap az idő intéz-
kedéseimet kérdéseimet kiforgatja hiába igyekszem
megnyerni munkatársamnak mert a szerkesztő a toalett-
jében is szerkesztő azt mondja valaki hogy tovább
kellett volna hallgatnom vagy legalább
szebb bokájú annákat szeleltetni a mérlegen
két kiló sincs ez az életmű ugyanis repedezik a város
bőre és a kékszöld labda is összevissza gurul
a fekete vásznon valaki lopja a boldogságomat
és valaki lopja a szabadságomat és valaki egy emlék
a lovas kocsi bakján ül lila esernyővel valaki
azt gondolja a juhász a birkák főnöke nem beosztottja
nem szorulnak magyarázatra tettei tévedései.

délelőtt tízkor

mikor a vers végére értem a hatos útra
gondoltam és arra hogy ott láttam
eddig minden létező színt zárójelben
azokat is amelyeket a fantázia
segítségével sem lehet megnevezni
például azért mert egyelőre
jelentőség nélkül sorakoznak
a recehártya adatbankjában
nehéz lenne megválaszolni miért
akarom ezt elmondani hogyha
közben a karanténkék égről
vagy az ablakból minden délelőtt tízkor
kihajoló margit néni otthonkájáról nem
akarok beszélni mert tudom
hogy az arra vonatkozó mondatokat
már mások is fogalmazgatják
úgyhogy más vágyakat fertőtlenítek
egyszer szeretném megérteni
john ashbery költészetét
megfejni egy polcrendszer
minden titkát kitapasztalni

a gázsütőmet és sütni olyan kalácsot
ami illedelmesen szól szüleimhez.

különösebb könnyűroptű

én éppen vagyok miközben a pillangók
németül harsogva csapkodnak a szárnyukkal
ezt félig-meddig csak képzelem mivel
két hete a lakásban vagyok és tulajdonképpen
hónapok óta mit tudom én legalább fél éve
nem vagyis utoljára bizonyára tavaly láttam
lepkét de a minap olvastam terézia esszéjében
a fenti mondatot talán kicsit más formában talán
kicsit alakítottam rajta a lejegyzéskor máskor
a véletlen találkozásokból és az esetlegesen kibomló
beszélgetések alapján próbálom rögzíteni a témátlan
témát amelyet jobb híján mondjuk életnek lehetne
nevezni költészetnek most főleg szövegben
találkozom véletlenül a parmezánmezőkön zárójelben
ez valami termékenynek tűnő félreolvasás volt de nincs
egyébként különösebb könnyűroptű tanulság ez is rögzítendő tény sőt szójáték és ragrím rögválóság.

Simonfy József

homokban

homokban virgonckodó gyerekek
mint rádióhullámok az űrben

lépben

lépben a sejtek ülök magam
körül énjeimmal
habféhér a tó vize
hattyúnyál néma zene

néz rám

holnap tükréből néz rám egy arc
játsszótér volt gyümölcsös erdő
most nem mutat semmit a világ
összes nyelvén hallgatok

tó

ég felé fordított tükör a tó
mutatja az égben nem történik
semmi kék üresség dongja

bármivé

ha átváltozhatnál bármivé a végén
elfelejtenéd mivé változtál pincsesötétben
kuporognál mint egy bogár

ki fog

ki fog emlékezni hónaljad
fecskéfészkére ha már nem
fogok emlékezni magamra se

levél

hogy nyikorognak ihlettelen napjaim
legeltetem tücskeimet mennyi
levél hull bennem zajtalanul

ültem

ültem a nyár székében most
levelenként hullik szét
gyümölcssel teli kosár
kiborult a kert

úgy teszel

úgy teszel mintha bajod a világ
baja lenne és miért is ne ha egyszer
a világ baja a te bajod is
– a hold ma oly kerek –
állsz a vízparton kinek integetsz

Lengyel András

Az értelmiségivé válás cselédlépcsőjén II.

Szegedi főiskolai éveim – lapok egy önéletrajzból

Én, ma már tudom, a marginalitást választottam, s a kritikai elkülönülés lehetséges formáit kerestem egy életen át, lázongások és megalkuvások közt sodródva.

A főiskolai, közelebbről a tanszéki „klíma” legjobb, utólag is valamennyire megfogható és értelmezhető kifejeződése az úgynevezett „szakestek” („töribulik”) voltak, ezeknek légköre utólag is sok mindent elárul akkori magunkról. Ezek a bulik a nagy kollektív megnyilatkozás alkalmait jelentették, szórakozás formájában, s amikor az alkoholfogyasztás és a szabad, kötetlen beszélgetések légkörében föllazuló emberek közös éneklésbe fogtak, habitusuk, kultúrájuk öntudatlan mélyrétegei is fölszínre kerültek. Megmutatkozott a közösség rejtett, igazi arca. Ha ezekről magnó- vagy filmfelvétel állna rendelkezésre, amelyeket minuciózus elemzésnek lehetne alávetni, nagyon gazdag gondolkodás- és mentalitástörténeti tapasztalat válna hozzáférhetővé. Nagyon sok meglepetéssel, senki által végig nem gondolt összefüggés fölismerésével, egészen a finom részletekig. Emlékeim alapján, s a többé-kevésbé rekonstruálható „repertoár” figyelembevételével egy-két következtetés, úgy hiszem, még most is levonható. Azok a nóták ugyanis, amelyek e bulik standard „számai” voltak, buliról bulira ismétlődtek, egy implicit hagyomány alakulásába engednek bepillantani. Hogy miket énekelt a társaság? Sok cím már elmosódott emlékeimben, de megkérdezve a hajdani résztvevőket, közösen néhány címet jól meg lehet fogni. A hellyel (Szegeddel) való azonosulást, a diákmurik hagyományos koreográfiája szerint kifejező nóta volt például ez:

A szegedi sürgönypózna jaj, de magos,
közepébe' a porcelán, jaj, de poros,
rá van csavarintva az a kutya derót,
akármilyen magos, leadja a szót.

Az azonosulás (ön)ironikus, „populáris regiszter”-ben szólal meg itt, leválva minden hivatalosnak vélelmezhető megszólalásról. Mutatja a nem szegediek szegedivé válását, s – egyáltalán nem mellékesen – az eliten kívüliséget. Összetettebb (s bizonyos értelemben árulkodóbb) a másik standard darab:

Országúton hosszú a jegenyesor, hosszú a jegenyesor hazáig,
csizmám sarka százszor is lekopik odáig

nincsen pénzem a vonatra,
sej az sincs, aki haza hozatna,
fáradt lábam estére odatalál,
lesz még a magyaroké Kolozsvár.

Az utolsó sor, amely itt csak hozzátéveleges, ennek egyes emlékezők szerint más változata is élt, meglehetősen nyílt „nemzeti” utalás, magyarkodásnak is mondhatnánk, de itt nem ez az igazán hangsúlyos. Döntőbb (s árulkodóbb) a „szegénylegényi” státus, amely itt manifesztálódik. Az a kör, amely ezt énekelte, csakugyan a társadalom szűkösebben élő részéből regrutálódott, az itt kifejeződő szociális élmény közös élmény volt. Ugyanakkor az élmény ilyen megvallása mellőzi az önsajnálatot, nem panaszkodik, inkább regisztrálja a „tényeket”. Az persze, hogy mindez összekapcsolódik Kolozsvár nevével, beszédes, a Trianon utáni helyzet zsigeri (bár egyáltalán nem reálpolitikus) elutasítása fejeződik ki benne. Családi, kollektív hagyományok továbbélése ez, valami absztrakt séma (többnyire személyes tartalom nélküli) fölvilanása. De ez a kör jellegzetesen „nemzeti” preferenciákat mutatott. S akikre nem ez volt jellemző, a kisebbségre, a trianoni döntés „igazságtalansága” azok számára sem volt kérdéses. A lentről jöttek és a „nemzeti” ressentiment összekapcsolódása szignifikáns fejlemény itt, akárhogy mérlegeljük is. Jellegzetes repertoárdarab volt a *Jegenyefán fészket rak a csóka* is. S hogy összetettebb (vagy ha úgy jobban tetszik: ellentmondásosabb) legyen a kép, az ismétlődő számok közt említhető a *Kazacsók*, azaz a *Katyusa* is. Ez természetesen nem russzofil beütésként bukkant itt föl, a dallamos popularitás tette vonzóvá, valamiképpen – minden „oroszsága” ellenére – ez is a népiség uralmát mutatja. Voltak persze direkterben politizáló darabok is (például a *Geyer Flórián dala*), s tudom, vannak, akikben éppen ez maradt meg, mert ez fejezett ki számukra valami lényegeset: „vezesd a parasztok rohamát”. S aki ma egy bizonyos *Nemzetőr dalra* emlékezik, az is valamely számára fontos impulzusra emlékszik: „Nem kerestek engemet kötéllel. Zászló alá magam csaptam én fel. Szülőházám te szép Magyarország. Hogy ne lennék holtig igaz hozzád.” (Megvallom, ez utóbbi bennem nem élt, nem rám jellemző, de aki fölhívta rá most a figyelmemet, hitvallásszerűen emlegeti.) Többfélék voltunk, különbségeinket csak mesterségesen lehetne homogenizálni, de a heterogén elemek együttese mégis valamennyiünkre jellemző. Ezekben a doktrínákon kívüli szociális motívum valamely, hivatalosan sem tagadott, mondhatnánk félig-meddig legitim eleme érhető tetten. A habitusnak azonban el nem hanyagolható eleme volt egy olyan tapasztalat is, amelyet legtisztábban a *Lovamat eloldom* szomorúsága fejez ki.

Megkötöm lovamat, szomorú fűzfához,
Megkötöm szívemet, gyöngye violához.

Lovamat eloldom, mikor a hold felkel,
De tőled violám, csak a halál old el.

Ez többnyire már az estek vége felé, amikor a mulatozás búsongásba váltott át, jött elő. Valamiképpen, kimondatlanul is, a reménytelenség, az eredendő veszteségélmény szólalt meg itt. Ez azonban már nem annyira e kör „nemzeti”, mint inkább „emberi” motívumaként értelmezhető.

Valamiképpen jelen volt az autentikus népdal is. Ebben az időben járt a főiskolára Faragó Laura, aki ekkor (1970) tett szert országos ismeretségre. Amikor első nagy országos sikere után hazajött, a vasútállomáson a diáktársak nagy és hangos csoportja várta, sőt ünnepelte. (Ő, ha jól emlékszem, két évvel fölöttünk járt, Nagy Ádámék évfolyamtársa volt.) Az autentikus magyar népzene iránti elköteleződése itt nem számított közegidegen szerepvállalásnak.

Mindaz, amiről közvetve a habitus árulkodik, olykor nyíltan, politikailag értelmezhetően is megjelent. 1972-ben (vagy '73-ban) a március 15-e megünneplése nagy demonstrációba torkollott. Nem hivatalos, „vad” ünneplés volt ez, a hallgatók, élen némely tanárokkal, a Kárász utcán is végigvonultak, majd a Kultúrpalota épülete elé érkezve, tömegdemonstrációra került sor. Egyik évfolyamtársunk, Dózsa Erzsí szavalt, hatásosan, későbbi életét is befolyásolóan. (Ő később Szentesen, a gimnázium úgynevezett drámatagozatos osztályának egyik tanára lett, majdani színészek elindulásának útegyengetője, fölkészítője.) Nem emlékszem már, hogy elhangzott-e ekkor Utassy Józsefnek a maga idejében nagy hatású verse, de ismereténél élménye bennem is, máig visszhangzik. „Talpra Petőfi, sírodat rázom.” Üzenete akkor félreérthetetlen volt: „szólj még egyszer a szabadságról”. Március 15-e ilyen megünneplése persze nem egyszerű történet, igazi magyarázata máig nem született meg. A mi körünkben egyértelműen pozitív fejleményként emlegeti máig mindenki. A főiskolai KISZ VB (akkor már) függetlenített titkárává előlépett Sipos Jóska máig úgy emlékszik rá, mint a helytállás és megmutatkozás közös, nagy sikerére. Én némileg másként látom. Március 15-e legalább három nagyon különböző értelemben is szimbolikus. Szimbóluma a társadalmi forradalomnak, a „nemzeti” ellenállásnak és – mint kiderült, a rendőri s más hivatalos szervek számára – a „nacionalista elhajlás”-nak. Számomra Petőfiék föllépése a szociális elem, a társadalmi forradalom emblematisztikus eseménye volt. Ez azonban alighanem csak egy kisebbség preferenciáit jelentette. A többség, az előbbi elemet legfőképpen csak hallgatólagosan odaértve, döntően „nemzeti” eseményként értelmezte. A „nemzeti” elv viszont befelé a mesterséges homogenizációnak, az ellentétek elfedésének elve, „kifelé” irányul, mindenki ellen, aki ennek a homogenizáló eszménynek nem felel meg. A „nemzeti” fikcionáló elv, a valóságos ellentétek és ellentmondások világa fölött valami nem létezőt hoz létre (a nemzet képzelt közösség), s ennek a fikciónak a diadalát ünnepli, sőt kéri számon. Ez a „nemzeti”, ha triumfál, számomra

elfogadhatatlan, csak a kollektív emberi méltóság etnikai alapú megsértése az, amely az azzal szembeszálló „nemzeti” ideiglenesen igazolja előttem. Relevanciája annyi, ami belőle természetes módon, fölhangok nélkül is megmutatkozik. A rendőri reakció, amely azután hivatalos, szervezeti szintre is emelkedett, kétségtelenné teszi, „ők” a főiskolások akcióját „a rendszer” delegitimáló veszélyeztetésének látták, akkori szlengben: „elhajlásnak”. Magam ma úgy gondolom, e régi márciusi akcióban mindhárom elem tetten érhető, mindhárom magyarázatnak van (részleges) érvénye. A domináns azonban, amely a legszélesebb hallgatói kör jellemzésére alkalmas, mindenképpen a „nemzeti” motívum.

Hogy a magam részleges különállásának hangsúlyozása részemről nem utólagos visszavetítés eredménye, jól mutatja, hogy, mint a KISZ VB tagja, az egyik évben ('72-ben, '73-ban?) a főiskolai március 21-i ünnepség szónoka én voltam. Ez ma, a mai konzervatív, sőt reakciós atmoszférában rám nézve terhelő adat, de tény. Ha azonban bárki is arra gondolna, hogy ez a szereplésem a rendszer apologetikája volt, téved. Megnyilatkozásom, amely a főiskola „jobb” emberei körében elismerést kapott (Hegedűs András például karonfogva magával ragadott utána, s nagyon dicsért, Sipos Jóska barátom pedig máig szólóan főlemlegeti „bátorságomat”), egészen más jellegű volt. A radikális, „forradalmi” pátosz megszólalt benne, de – összhangban azzal a valós történeti hagyománnyal, amelyet például a '19-es Sinkó Ervin nyomán lehet ismerni – a radikális cselekvés belső antinómiáira, az eliminálhatatlan morális feszültségre koncentráltam. Ez a pozíció is komoly ellentmondásokkal volt terhelt, természetesen érvelésemben a valós történeti tények és az ideológiai konstrukció egybeolvadt. De álláspontom, amelyet egyébként nemcsak „előadtam”, de – a fiatal Révairól szólva – szakszerű történeti tanulmányban is megfogalmaztam, akkori helyzetem adekvát tükrre volt. Fichtei értelemben az igazság morális képviselője. Megvolt a maga belső koherenciája.

Ez persze, gondolkodásom mélyszerkezetének folyományaként, már előre vetítette lehetséges sorsomat. Önmagam föladata nélkül hosszabb távon csakis marginális figura lehettem. A főáramlathoz való tartozás vagy az együttmozgást, vagy a hamarosan bekövetkező anticipálását, „előrelátását” követeli meg. A külön utakat a siker nem engedélyezi.

4

A szaktárgyak tanítása a főiskolán nagyjából úgy zajlott, mint az egyetemen, csak bizonyos részleteiben rövidebbre fogva, vázlatosabban. Ennek több oka nevezhető meg. A képzési idő egy évvel rövidebb volt, mint az akkori egyetemen, s a negyedik év is jórészt már a tanításra való pedagógiai és módszertani fölkészüléssel, próbatanításokkal stb. telt. (A pedagógia, s mindaz, ami ehhez tartozik, lényegesen nagyobb részesedést kapott az anyagban, mint az egyetem hasonló szakán.)

Jelentős eltérésként említhető az is, hogy míg az egyetemeken egy-egy tudományt több tanszék, s mindegyiken viszonylag sok oktató oktatott, lehetővé téve a nagyfokú specializálódást, addig a főiskolán ugyanezt csak egy-egy tanszék, s mindegyiken körülhatárolt számú oktató végezte. A szegedi főiskolán így csak egyetlen magyar irodalomtörténeti tanszék működött, egyetlen nyelvészeti s egyetlen történettudományi. A tanszékeken belüli specializálódás, az, hogy például az oktatóknak megvolt a maguk szakterülete és/vagy korszaka, s például az újkort oktatónak nem kellett középkort, vagy pláne ókort oktatnia (ami természetes), még viszonylag friss fejleménynek számított. Lényegében a hatvanas évek eredményei közé tartozott. (A korábbi helyzet lenyomataként említhető meg, hogy a főiskolai ókorjegyzetet az a Polányi Imre írta, aki engem is felvételiztetett – s kutatóként új- és legújabb kori témákkal foglalkozott. Ám a változott viszonyokat már az jellemezte, hogy nekünk nem a Polányi-jegyzetből kellett tanulni az ókort, hanem az egyetemi jegyzetekből, akárcsak az egyetemistáknak. Így valamiképpen mi is Szádeczky-Kardos Samu, Maróti Egon stb. „tanítványai” lettünk.) Sok függött egy-egy tanár minőségétől. Egyes területeken így az oktatás alacsonyabb színvonalúra sikeredett, más területeken azonban akár az egyetemi színvonal fölé is emelkedhetett. Nagy Pista például lényegesen fölkészültebb volt, mint egyetemi kollégái közül a hasonló korszakok oktatói (Gaál Endre, Serfőző Lajos), s aki nála nagyobb formátumú volt, mint az akadémikus Mérei Gyula, egy vonatkozásban az is alatta maradt. Mert míg Mérei megkötötte a maga politikai alkuját, „lefeküdt” a rendszernek, addig Nagy Pista nyitottabb és kritikusabb múltértelmezést mutatott be. S ez saját jelen időnkhez közeli korszakokról lévén szó, nagyon is előnyös specialitásnak bizonyult.

Én elsősorban a „történelmet” akartam megismerni és megérteni, lényege szerint, de – az újabb korszakok esetében – részleteiben is. Saját nyelvi korlátaimat fölismerve, s érzékelve azt a szociokulturális helyzetet, amely meghatározta s behatárolta lehetőségeimet, egyre inkább a modern kor magyar története került érdeklődésem előterébe. Ez azzal járt, hogy az időben távoli, közvetlen aktualitását már elveszített török kortól időben „közelebb” helyeztem érdeklődésem centrumát, s immár a 20. század kutatója akartam lenni. Ennek előnyei is, hátrányai is kétségtelenek persze, de számomra az előnyök nagyobb súllyal estek a latba. Bennem, többé-kevésbé tudatos választásként, nem valami steril történész készülődött, hanem olyan, aki – leképezve indulási helyzetét – egyben bizonyos kulturális szerepet is magára akart vállalni. Hangot akart adni a „némáknak”. Ahogy már a *Bibliában* is olvasható a parancs: „Nyisd meg a te szádat a mellett, a ki néma, és azoknak dolgában, a kik adattak veszedelemre” (Példabeszédek, 31, 8). A *Bibliát* ugyan (akkor) nem ismertem, nem forgattam (ez részemről korlátoltság volt, de az egyháziassággal soha nem tudtam kibékülni, ma sem), de ez a hagyomány, ez a parancs valamiképpen átjött, alakított.

Ilyen szempontból nagy szerencse, hogy Nagy Pistával mindjárt az év (az első év) elején találkoztam, jóllehet a kor, amelyet ő tanított, csak jóval később került sorra. Albérleti társam, akivel két évig, végzéséig, együtt laktam, Nagy Ádám, szintén a főiskolára járt, szintén magyar–történelem szakon, csak éppen két évvel előrébb tartott. Ő, tapasztaltabbként, ahol lehetett, egyengette utamat a főiskolai élet mindennapjainak fölmérésében. Elmondta, kiről mi tudható, ki milyen tanár, kinél mire lehet számítani stb. S amikor egyszer, még a legelső hetekben, battyogtunk kifelé a Hámán Kató utcai épületbe, találkoztunk a szintén oda induló Nagy Pistával. Bemutatott neki, s elkezdődött a (kötetlen) beszélgetés, amely azután hamar rendszeressé vált. Azt is mondhatnám, egymásra találtunk. Azok közé tartoztam, akik egyedül, Varga Lacival, esetleg másokkal együtt rendszeresen megfordultak tanszéki szobájában. Ezek a beszélgetések „mindenről” folytak, leginkább persze a 20. századi magyar történelemtől s a „politikáról”. Egy darabig, talán harmad év végéig, ahogy illett, magázódva, majd az utolsó időkben már tegeződve, de mindig őszinte, nyílt légkörben, politikailag „kényes” kérdésekben is bizalmasan. Ezek a beszélgetések minden szempontból sokat hoztak a konyhára. Mindenekelőtt, modern kori képzésem jóval előrébb került, s hosszabb idejű lett, voltaképpen négy évig tartott. Egyféle speciális, mondhatnánk (a szót akkor nem is ismerve) „tutorális” képzésben részesültem. Nem előadásszerű monológokat „hallgattam”, hanem konkrét problémákból, adódó aktualitásokból kiinduló, szinte folyamatos dialógus zajlott köztünk. Ő volt természetesen a többet tudó, minden szempontból fölkészültebb fél, aki saját, személyes tapasztalatai és naprakész szakirodalmi olvasottsága birtokában „megértette” a számomra problémaként fölmerülő legkülönfélébb dolgokat, azokra valamiféle értelmezést is tudott adni, s új tényeket vitt bele a beszélgetésbe, számomra addig nem érzékelt összefüggéseket világított meg stb. Alkatilag ugyan különböztünk, ráadásul őt a politikatörténetre hajlamosította személyes előtörténete is, kvalitásai pedig erre a feladatra, a történeti politikaelemzésre predestináltak. Ez azonban nem okozott gondot. Részben azért, mert a politika engem is mindig érdekelt, s a Nagy Pistával való beszélgetések a 20. századi magyar politikatörténet olyan mértékű megértését eredményezték, amelyek az engem körülvevő világ megértését is nagymértékben segítették, s egyéb érdeklődésem kibontakozásához is jó háttérrel biztosítottak. A szobatudós vagy az apolitikus esztéta struccpolitikája számomra így mindig idegen maradt, e buktatókat elkerültem. Nagy Pista nyitottsága (s tudatosan választott pedagógiai stratégiája) pedig meghagyta, sőt a maga módján ösztönözte más irányú érdeklődésem szabad kibontakozását, ilyen-olyan „kalandozásaimat”. Amikor hivatalosan is tanítványa lettem, s tantervi kötelezettségként hallgattam előadásait, ezek az előadások már nem is sokat tettek hozzá közös munkánkhoz. Legfőljebb kicsit rendszereztek a már tudottakat.

Ennek a kapcsolatnak (s persze csabai „múltamnak”) is köszönhető, hogy nagyon hamar bekapcsolódtam a tudományos diákkör munkájába, méghozzá a jelenkortörténeti szekcióba, amelyet Nagy Pista vezetett. (A tanárelnök, mint már említettem, Kováts Zoltán volt, a diáktitkár akkor Jároli Jóska, aki Nagy Ádámék évfolyamtársai közé tartozott, Zozónál „dolgozott”, történeti demográfiai kérdésekkel foglalkozott. Később, több évtizeden keresztül levéltárosként élte életét Békés megyében. Gyulán a megyei levéltár igazgatóhelyettesi posztját is betöltötte egy ideig, majd, ha jól tudom, a békési levéltár igazgatója lett.) Másodéves koromban, Jároli után már én léptem a diákkör élére, én lettem a diáktitkár, s mint ilyen, aktív szerepet vállaltam. A különféle rendezvények megszervezésében és lebonyolításában éppúgy részem lett, mint a „vidéki” kiruccanásokban. Emlékezetes volt, amikor – már nem emlékszem, melyik évben – Nyíregyházára látogattunk el, az ottani főiskolával építendő a kapcsolatokat. Az ottani tanszék vezetője Hársfalvi Péter volt, de ott dolgozott Takács Péter és Németh Péter is. A hallgatók közül emlékszem például Láczy Magdira (ő, ha jól tudom, utóbb maga is főiskolai tanár lett). A nyíregyháziakkal való találkozás kitűnő hangulatban folyt le, élénk szakmai eszmecsere után közös énekléssel stb. (Onnan utunk Tokajon és Pesten keresztül vezetett haza. A tokaji borpince, amelybe – hallgatótársi protekcióval – lejutottunk, igazi élmény lett. Olyan jó bort azóta sem ittam, zamata is, ereje is megvolt. Pesten pedig, az átszállást megkönnyítendő, Zozó „eltérítette” a villamost, ráparancsolt a kocsivezetőre, hogy ne álljon meg sehol, mert másképp nem érjük el a Szegedre induló vonatot...) Magam bizonyos „tudományszervezői” érdemekkel is dicsekedhettem. Úgy vélem, volt részem benne, hogy többen is bekapcsolódtak a diákköri munkába, például a nálunk fiatalabb Romsics Ignác. S az én „ötletelése” vezetett el a főiskolai tudományos diákköri közlemények megindulásához is (amelyben, paradox mód, én már írással nem is szerepeltem, de amelyben Ignác első tanulmánya is megjelenhetett). Harmadévben a főiskolai tudományos diákköri tanács két hallgató tagja közül az egyik én voltam. (Vezetője a kémikus – s láncdohányos – Kóbor Jenő tanár úr volt.) Itt, a tanárok közt mozogva, ebbe-abba belepillanthattam, megtapasztalhattam a főiskolai viszonyok számos előnyét, de – nem hallgatható el – sok gyöngeségét is. (A másik diáktag a természettudományokat képviselte.)

Érdeklődésemet a főiskola nem mindenben tudta kielégíteni. Az a kombináció, amely engem azóta is leginkább jellemez, s amelyet, jobb híján, „irodalmi” és „köztörténeti” dolgokat egyaránt integráló gondolkodástörténetként lehet meghatározni, itt nem elégült ki. Sem az irodalmárok, sem a történészek nem tudták azt nyújtani, ami ehhez – elméletben, módszertanban, sőt bizonyos értelemben „anyagként” is – szükséges lett volna. Ezt – valószínűleg – a szegedi egyetemen sem kaptam volna meg. Ezért – tetszett, nem tetszett – némileg autodidaxisra, önművelésre kényszerültem. Tájékozódásomat magamnak kellett kikísérleteznem, részben előzetes ismereteim alapján, részben a próba-szerencse logikájával. Egyik,

engem is „olvasó” kitűnő irodalomtörténész kollégám distinkciójával élve, kétféle műveltség van: az „antikváriumi” és a „könyvtári”, s az előbbire az jellemző, hogy ki van szolgáltatva a véletlennek és az esetlegességeknek, s egészében a folyamatos, mohó keresgélésre, „felfedezésekre” épül. Nagy s meglepő tájékozottság érhető így el, ugyanakkor szükségképpen hiányai és vakfoltjai is vannak. Az „antikváriumi” műveltség a szellemi kalandozások szülötte, nem az előre eltervezett, „módszeres” ismeretelsajátításé. Ferenczi László, akitől e különbségtétel való, önmagát is az antikváriumi műveltség körébe helyezi el. Azt hiszem, ma már megvallhatom, valamiképpen az enyém is e típusba sorolható be. Hátrányait is tudom, de nem igen tehettem mást. Erre kényszerültem, s – megvallom – ezt a kényszerűséget, a szabad világfelfedezés örömét élveztem is. Mindig, mindenhol ez vezetett, s mindig rá is találtam valamire, ami gyarapodásomat szolgálta, vagy éppen perspektívát nyitott előttem. Jellemző momentum, hogy elsős koromban, amikor észrevettem, hogy egy mindenféle papírhulladékot a méhbe szállító kocsin egyebek közt régi folyóiratok kötege is meghúzódik, húsz forintért az egész köteget megvettem a szállítómunkásoktól. A váratlan lelet a Vámbéry Ruzstem-féle *Századunk* másfél-két tucat szórványszáma volt. Ezeket áttanulmányozva kettős öröm ért. A magam számára fölfedeztem az úgynevezett polgári radikálisok e fontos folyóiratát (a *Századunk*, mint erre hamar rájöttem, a Jászi-féle *Huszadik Század* örököse, új körülmények közé adoptált folytatása volt), s így megnyílt előttem egy addig nem is sejtett perspektíva, egy új nézőpont. Másrészt, ám egyáltalán nem mellékesen, a lap úgynevezett demokrácia-vitájának egyik hozzászólásából, Veres Péter vitacikkéből megszületett első igazi cikkem. E cikkem ugyan, mai mércémmel mérve, naiv iromány, sok mindent, amit tudnom kellett volna, még nem tudtam, de valami nagyon fontosra már ráéreztem. Veres Péter nem egyszerűen egyike volt a sok írónak, hanem egy nagy szociokulturális váltásnak, egy kommunikációtechnológiai fordulatnak a paradigmatis megtestesítője. Vele, föllépésével az addig az oralitásba beleragadt paraszti világ szólalt meg a nyilvános írásbeliség terében. Mint íráshasználó paraszt, aki immár nem pusztán mások kegyére kénytelen hagyatkozni, hanem megpróbálhatja saját érdekei nyilvános (s argumentált) érvényesítését is, valami nagyon fontos történelmi fordulatnak az alanya lett. (Gyarló és esendő alanya, persze, de ez a lényeg felől ítélve meg szerepét, másodlagos jelentőségű.) Cikkemet még az első tanévet követő nyári szünetben megírtam, valahogy le is gépeltettem (írógépem még nem volt), majd bátorságot merítve, 1971 elején elküldtem az *Alföld*nek, amelyet olyan folyóiratnak véltem, amely profilja révén vevő lehet ilyesmire. S jól mértem föl a helyzetet, válasz helyett mindjárt korrektúralevonatot kaptam, Tóth Endre levele kíséretében, aki jelezte, hogy írásom hamarosan megjelenik. (A költő Tóth Endre akkor az *Alföld* olvasószerkesztője volt, Oláh Gábor kutatója, származásánál, érdeklődésénél fogva fogékony erre a tematikára.) Írásom, miután megbirkóztam a korrektúrával, meg is jelent, az 1971. júniusi

számban. Ma is emlékszem rá, 800 forintot kaptam érte. Egy időre „gazdag” lettem. De ennél lényegesen többet jelentett maga a debütálás ténye. Próbálkozásaim vizsgálása volt ez, elismerése annak, hogy „mocarog” bennem valami.

A szóbeliség/írásbeliség problémaköre, amelyre ráakadtam, természetesen nem akkori tudásomhoz mért feladatot jelentett, de tájékozódásra ösztönzött. Részben a szorosabb értelemben vett paraszti írásbeliség körében, részben tágabban, az emancipációs törekvésekre figyelve – inkább persze csak az olvasás, keresgélés szintjén, semmint kutatóként. Ennek következményei három szinten is hamar jelentkeztek. Elkezdtem összeszedgetni, „gyűjteni” a parasztemberek tollából kikerülő leveleket – rokonságom köréből is, ismerősöktől is. (Később még Bálint Sándortól is kaptam egy dossziényi ilyen levelet – ezeket nyugdíjba vonulásomkor a szegedi múzeum néprajzi gyűjteményének adtam.) Amit begyűjtöttem, azt a magam tudatlan módján elemezni is próbáltam, egyik-másik fölismerésem, azt hiszem, valóságos összefüggéseket vett észre. De belevágtam egy másik, ettől csak látszólag merőben más téma bűvárlásába is. A korai kommunista mozgalom paradigmaticus alakjának, a még nagyon fiatal Révai Józsefnek a vizsgálatába. A majdani jelentős ideológusnak a személyes előtörténete érdekelt, életrajzi, filológiai anyaggyűjtésre vállalkoztam, de valójában gondolkodástörténeti problémák foglalkoztattak. (A politikai, kivált pedig a szorosabb értelemben vett szimpla párttörténeti dimenzió másodlagos volt számomra, nem ez érdekelt. Ezt persze nemigen értette senki.) Megnéztem mindent, amit akkor szegedi könyvtárakban el tudtam érni, fölvettem a kapcsolatot a Révai kritikai kiadás gyűjtőmunkáját végző Fónyi Gézánéval, Duci nénival (aki egyébként Erdei Ferenc sógornője volt, férjétől, a festőművéstől akkor már rég külön élt). Ő sokat segített a tájékozódásban, sok mindent, amit csak bennfentesként lehetett tudni, elmesélt, saját életrajzi kutatásai eredményeivel is megismertetett. Pesti, Benczúr utcai kis lakásában is többször fölkereshettem. Azt hiszem, kedvelt, kapcsolatunk számomra termékenyítőnek bizonyult. Nem a „kincstári” Révai-képpel ismerkedhettem meg, hanem azzal, ami az eredeti forrásokból kibontakozott. Révaival kapcsolatos kalandozásaim során, jelentkezően már Szeged iránti érdeklődésem is, Révai és a *Délmagyarország* (1944/45-ös) viszonyát tisztázandó, még Vas Zoltánt is fölkerestem. Interjút készítettem vele (a magnószalagnak valahol még ma is meg kell lennie). Vas rendkívül érdekes figura volt, „védett”, ugyanakkor „ellenőrzött” ember. Egy villában lakott, fiatal feleséggel, az általam ismerthez képest luxuskörülmények közt, a zsúrasztalon márkás italokkal, öltönye jól szabott, ő maga a nagystílusú „játékos”, de mondhatnám úgy is, a tipikus kalandor prototípusa. Szabadszájú, előttem, az ismeretlen előtt is megnyilatkozó – gesztusait őszintéknek éreztem. Arra a kérdésemre például, hogy honnan volt pénz '44-ben a *Délmagyarország* újraindítására, azt válaszolta, hogy lement Békéscsabára, s ott azt a bankot, amelyet az oroszok nem takarítottak ki, ő meg Szobek András „kirabolták”. De arról is beszélt, hogy

Balogh páter „pártunk titkos tagja volt”, akárcsak az (egy ideig) külügyminiszteri posztot is betöltő Gyöngyösi János. Olyan dolgokról, olyan módon beszélt, ami számomra teljesen új volt, meglepett s elgondolkoztatott. Vasnál való időzésem során váratlanul megérkezett Donáth Ferenc is (akiről én akkor semmit sem tudtam), s Vas és Donáth előttem folytatott csevegése közben olyan szovjetellenes viccek és sztorik hangzottak el, hogy csak úgy kapkodtam a fejem. Ez a nyíltság számomra azért is meglepő volt, mert – mint utólag megtudtam – a villa be volt poloskázva, lehallgatták, Vas mikor, kivel, mit beszél. S majdani barátom, Tasi Jóska, aki akkortájt a Petőfi Irodalmi Múzeum hangtára számára szintén készített egy hangfelvételt Vassal, belebukott vállalkozásába. Az interjú miatt kiszállt a múzeumba a „béem” apparátusa, a hangtárat bezárták, vezetőjét leváltották, Jóskát a hangtárból a múzeum könyvtárába helyezték át – évekre flekkes lett. Nekem semmi bajom nem lett, nem éreztem, hogy bárki figyelmét is fölkelte volna látogatásom. Látóköröm azonban megváltozott, az akkor nyilvánosan elérhető könyvekben olyasmiket, amiről Vas beszélt, nem lehetett olvasni. Éreznem kellett, valami roppant bonyolultba tenyereltem bele, jó lesz óvatosnak lenni.

A Révai-témát azonban nem ejtettem el, ám immár – nagyon tudatosan – megpróbáltam körülhatárolni. Úgy leszűkíteni, hogy az nyilvánosan is vállalható legyen, ugyanakkor ne kelljen semmit elhallgatnom. Ebből a témaszűkítésből lett a fiatal Révai „etikus” nézeteiről írott tanulmányom, amely, bár jóval az előírt határidő előtt már elkészült, szakdolgozatom is lett, s 1973-ban (kb. egy-másfél évvel elkészülte után) az *Irodalomtörténetben* meg is jelent. (Erről egy-két szót majd még kell ejtenem.) Előbb azonban még történt néhány fontos esemény „szakmai” életemben. Akkoriban jelent meg Veres Péter *Szárszó* című, egyébként befejezetlenül maradt, általam ma is fontosnak tartott kis könyve. Erről, fölkérés nélkül, magánambícióból írtam egy kritikát, s elküldtem a *Tiszatáj*nak, pontosabban Ilia Mihálynak, hogy Debrecen után szegedi folyóiratban is megjelenjek. Hogy honnan tudtam, hogy éppen Iliához kell fordulnom, már nem emlékszem, bár akkor erre ő maga is rákérdezett. Ő, aki „mindenkit” ismert, s ismer ma is, nem tudta, ki vagyok, mint később elmesélték, a szerkesztőségben valaki azt sejtette, hogy valami emeritált református pap lehetek – a témaválasztás már akkor sem számított konjunkturálisnak. A szöveget azonban Ilia jónak ítélte, fölkelte érdeklődését irántam, s találkozásra hívott. (Ez még ’71 második felében volt, a pontos időpontra nem emlékszem.) A kritikát nem közölte, valakivel már korábban megállapodott a könyv recenzálásáról, de írásra biztatott, s feladatokat adott. Olyan, valamiért ismertetendő, de nem igazán fontos könyvekről íratott, amelyeket – beszélgetéseink alapján úgy vélte – én is meg tudok írni. Ezek a feladatok nyilván afféle próbafeladatok is voltak, föl akarta mérni, mit lehet tőlem várni. Ezek a recenziók, mai mércémmel mérve, úgynevezett zsengek, sikerültebb részletekkel, de pár megjelent ezekből is. Az első még 1971-ben. Vagyis megtörtént a *Tiszatáj*ban való bemutatkozásom is, elkezdődött egy sok

évtizedes, bár többször is megszakadó kapcsolat köztem és a lap között. Ennél is fontosabb lett azonban számomra, hogy eközben megszületett – idővel barátságga erősödő – személyes érintkezésem Iliával, aki nekem ugyan soha nem lett tanárom, de akitől rengeteget tanultam, s amikor a nem kellően tájékozottak, az Iliatanítványok közé sorolnak, soha nem tiltakozom e besorolás ellen. Ami formálisan nem történt meg, informálisan, gyakorlatban mégis bekövetkezett. Megképződött az engem a magyar szellemi élethez, ezen belül, közelebbről az „egyetemes” magyar irodalomhoz kapcsoló talán legfontosabb szál.

A *Tiszatáj* ekkoriban, 1971 és '75 közt jutott története legmagasabb pontjára, Ilia előbb főszerkesztő-helyettesként, majd főszerkesztőként az egyetemes magyar irodalom (akkor sokak által legjobbnak tartott) folyóiratát teremtette meg. Egyénileg is a legjobb életkorban s a legjobb formájában volt (1934-ben született), dinamizmus és tapasztalat már együtt jellemezte. Szerkesztői „ötlete” voltaképpen roppant egyszerűnek látszik, az egyetemes magyar irodalom folyóiratát akarta megteremteni, két összefüggésben is. Nemcsak a hazai írók műveiből válogatott, de a határokon kívüliekből is, Erdélyből, Csehszlovákiából, Jugoszláviából, mindenhonnan, ahol magyar irodalom létezett. Már éltek kapcsolatai az emigráns („nyugati”) magyar írókkal is, bár ezek beemelése a lapba igazában még nem történhetett meg. Ehhez az irodalmi reintegrációhoz széles körű kapcsolatrendszer, sokirányú érzékenység, kvalitás fölismerőképeség, s egyáltalán nem utolsósorban nagy óvatosság, sőt bölcsesség kellett. Mindez Miskában adott volt, egy személyben egyesítette mindezt. S hosszú, negyedszázados mesterséges amnézia után revelációszámba ment ennek a fragmentumaira szakadt irodalomnak a virtuális újraegyesítése. Egy-egy összeállítás, szemlélőanyaga, itthon addig nem, vagy nemigen ismert íróknak és jelenségeknek bemutatása figyelmet keltett, elsúlylyedte világokat fedezett föl. A lokális folyóiratból, kiemelve a keresgélés (s az időről időre fejét a lapban újra fölütő provincializmusból), csakugyan egyetemes, Szegeden szerkesztett összmagyar folyóiratot csinált. De ez a, mondjuk így, vízszintes kitágulás nem egyetlen eleme maradt a lapnak. A minőségre is figyelt, s az időben megszakadt folyamatok helyreállítására is törekedett. Elhallgatott, vagy nem megérdemelt súlyuk szerint nyilvánossághoz jutott írókat is tényleges súlyuk szerint, kiemelten szerepeltetett – így lett például fontos szerző a lapnál Németh László. Az Ilia-féle *Tiszatáj*at sokszor félreismerik, valami „népi” folyóiratot látnak benne. Ez nem teljesen véletlen félreértés, hiszen tematikailag is, sok szerzője (pl. Illyés) kiemelt szerepeltetésével is csakugyan a népi irodalom legjobb hagyományait jelenítette meg. S azok is, akik a háttérben segítségére voltak, e hajdani mozgalom rokonszenvezőihez, utóhadához tartoztak. „Posztnépiek” voltak. Az állambiztonsági szolgálat, a III/III emberei maguk is, a múltból merítve képzeteket, így látták ezt. (A megfigyelési dossziék ügy megnevezése, jellemző módon, erre utalt, „Subások” néven emlegette őket.) Akik azonban így értelmezték Ilia

szerkesztői gyakorlatát, nem ismerték őt igazán, s olvasni sem tudták a szövegeket. A *Nyugaton*, Adyn, Juhász Gyulán stb. iskolázott Ilia, aki a szegedi egyetemen a modern magyar irodalom oktatója volt, másféle ízlésalakzatok iránt is fogékonyságot mutatott, a minőségre is ügyelt – „irányzattól” függetlenül. Olyan, a posztnépi-ektől merőben különböző, de jelentős alkotók is szóhoz jutottak tehát nála, mint például Pilinszky János, vagy a hozzá képest is teljességgel más képletet mutató Vas István. S megpróbálta beépíteni a lapba a fiatalokat, köztük a legfiatalabbakat is. Szimbolikusnak tartom, hogy e periódus *Tiszatájában* helyet kapott a jellegzetesen „apolitikus”, de próteuszi alkatát zseniálisan megjelenítő Weöres Sándor is. (Ő Ilia nevét még versbe is foglalta.) Azt mondhatnánk, a lap kulturális érdeklődésében a népi mozgalom legjobb, nagy realitásfokú tematikája dominált (amely addig hiányzott a magyar folyóiratstruktúrából), irodalmi ízlését azonban a legnagyobb fokú nyitottság és a kvalitástisztelet jellemezte.

Magam természetesen nem lehettem e lapnak meghatározó szerzője, csak olykor-olykor jelentek meg kisebb s periférikus írásaim, de be-bejártam a szerkesztőségbe. A *Tiszatáj* akkor az úgynevezett Sajtóházban kapott helyet (amelyet hajdanán, még jóval az államosítás előtt, valamelyik Habsburg főherceg szerelmének, Bocskay Katának vett meg – e hölgyet a szegedi Bethlen Gábor Kör korai történetéből ismerik a tájékozottabbak). A szerkesztőség az emeleten volt, a folyosó végén, egy nagyobb és egy kisebb szobában. Utóbbi a mindenkori főszerkesztő rezidenciája volt. (Jóval később, már főszerkesztő-helyettesként, magam is ebben a szerkesztőségben próbáltam újra stabilizálni a lapot.) A főállás kezdetben ez volt: főszerkesztő Havasi Zoltán, a szegedi egyetemi könyvtár akkori igazgatója (később az OSZK főigazgató-helyettese, majd mb. főigazgatója), inkább közéleti ember, mint irodalmár. De amikor kitört az első botrány egy Ratkó-vers körül, mert a versben megidézett költő Nagy Imrét összetévesztették a politikus Nagy Imrével, Zoltán nagyon bátran védte a lapot. (Lehet, persze, hogy nem is érzékelte, mekkora a baj, mekkorát lehet bukni, de ez nem változtat helytállásán.) A főszerkesztő-helyettes Ilia volt, az olvasószerkesztő, aki Mocsár Gábor ajánlására nem sokkal korábban került a szerkesztőségbe, Annus Jóska. Ő az egyik, a gyöngébbik helyi napilap, a *Csongrád Megyei Hírlap* kötelékéből került ide, korábban pedig Szeged környéki iskolákban tanított. Maroslelén született, tanítóképzőt végzett (ez akkor még középfokú iskolának számított, kb. érettséginek felelt meg, de bizonyos képességeket jól fejlesztett, például Jóska is jól zongorázott). Írói ambíciók feszültek benne, erénye a rövid, párflekkes tárca volt. Íráskészsége, anekdotázóalkata ebben jól érvényesült, később nagyobb formákkal is kísérletezett. Elvégzett valami tördelőszerkesztői tanfolyamot is, az alapvető tipográfiai elvekkel tisztában volt, a lap nyomdai arculatát jórészt ő alakította ki. Értelemszerűen vele is hamar megismerkedtem, sőt ő olyankor is bent tartózkodott, amikor sem Havasi, sem Ilia nem. Ilyenkor a vendégekkel, a tényleges vagy potenciális szerzőkkel ő foglal-

kozott, ő tartotta a frontot. Cigaretttázó, kávézó alakja elevenen él emlékeimben, vicceket mesélt, anekdotázott, a vendéglátó csevegés nagyon ment neki. Amikor 1972-ben Havasi helyére Ilia került, s jog szerint is a lap első számú irányítója lett, Jóska is előrébb lépett, főszerkesztő-helyettes lett. Fölnézett Miskára, tudta, hogy intellektuálisan is tőle függ, irodalmi kapcsolatait is mellette, az ő révén szerezte meg. Jó „tanuló” volt, de később is csak utánzó, s nem lényegi folytató maradt. Az a műveltség és az a szerkesztői kreativitás, amely Ilia sajátja volt, belőle hiányzott. Én akkor kijöttem vele. Emlékszem egy mélyről fölszakadt vallomására. Azt mondta, segédszerkesztő szeretne lenni, mint – Petőfi. (Ez a romantikus, s persze a lényegét illetően túlméretezett ambíció sok mindent megmagyaráz. Megmutatja elhivatottságtudatát s naivitását, korlátját.) A szerkesztőség fontos tagja volt a titkárnő, Goda Jutka. Ő kb. velem egykorú, tehát meglehetősen fiatal volt, jól látta el feladatát. Mindent látott, hallott, ismert mindenkit, aki betért a szerkesztőségbe. Volt egy háttércsapat, amely egy időben formálisan is szerkesztőbizottságot alkotott (köztük Mocsár Gábor, Tóth Béla, az akkori két vezető szegedi író), de a szerkesztésbe nem folytak bele. Legfőljebb a lapot segítették a maguk módján. Ilia elve az osváti elv (s gyakorlat) volt, jól szerkeszteni csak egyedül lehet, a sok szándék és akarat csak széthúzza, fölláztatja azt, aminek egységes egészként kellene megjelennie.

Egy idő után Olasz Sanyi is a szerkesztőség tagja lett, de úgy emlékszem, ő már csak 1973-tól. Az az év pedig az én életemben is újabb váltást hozott.

A szerkesztőségbe való bejárás természetesen nem múlt el fölöttem nyomtalanul. Megismertem (annyira-amennyire) az élő irodalom atmoszféráját, eleven írókkal találkoztam, beszélgethettem velük, megismerhettem jellegzetes reakciókat, irodalmi életre jellemző szokásokat. Emlékszem, hogy egyszer, Talpassy Tibor memoárkönyvéről írott kritikámra válaszként, a szerző fölháborodott levelet küldött a lapnak. Ezt a levelet Annus Jóska megmutatta (vagy csak idézte?), mindenestre az a szerzői ríposzt, amely szerint „az illanó légből font ostorral vágtam végig rajta”, izgalomba hozott. Cigarettem (akkor még cigarettaztam) elszívatlanul égett végig a hamutartóban – ilyesféle helyzetekre nem voltam fölkészülve. De az egyik újvidéki szerző, aki – ha jól emlékszem – az *Új Symposion*tól jött látogatóba Szegedre, megvigasztalt. „Nem baj, öcsi, bárhogyan reagálnak egy írásra, a lényeg, hogy reagáljanak, hogy hasson az írás.” Ma sem vagyok benne biztos, igaza volt-e, de az bizonyos, az egyik alapvető reagálásmódból kaptam ekkor leckét tőle. Megismerkedtem az egyik, akkor pályája jobb szakaszában alkotó szegedi költővel, Simai Miskával is, aki – talán, mert szintén Békés megyéből került Szegedre – mint az írószövetség helyi csoportjának valamilyen vezetője, besorolt a fiatalok szerveződő csoportjába. Ez a csoportosulás persze jórészt formalitás volt csupán, de így is alkalmi érintkezésbe kerültem nemzedékem néhány tagjával. S nemcsak a szintén főiskolás Zelei Miklóssal (aki akkoriban, mint a *Porból* is tudható, Temesivel barátkozott, míg össze nem rúgták a port), de az egyetemis-

ták közül is néhányal. Jankovics Jóskaival, aki kitűnő irodalomtörténészé lett, vagy – például – Sipos Áronnal, aki később fordítóként, majd filmproducerként vívott ki magának helyet. (Ő egyébként az irodalomtörténész Sipos Lajos testvére.) A legfontosabb azonban az lett, hogy a nagyon tájékozott, nagyon fölkészült, s ugyanakkor ismereteit nagyon tapintatosan másokkal megosztó Iliához közel kerültem. Egy-egy elejtett szava, egy-egy szerzőre, könyvre, jelenségre való utalása tájékozódásra ösztönzött. Jellegzetes szava volt, „mint tudod”, s ez a vélelmezett tudás hiánypótlásra ösztönzött. Úgy gondoltam, meg kell ismernem azt, amit nem tudtam, de – elvileg – tudnom kellett volna. Egyfajta indirekt irányítás volt ez, az útmutatás összhangban állt hajlamaimmal, de így megspórolhattam a vaktában való tájékozódási kísérleteket. Rengeteg mindent „fölszedtem” így, öntudatlanul is. Sok minden természetes lett számomra, ami mások körében egyáltalán nem volt az. Csiszolódtam, s kezdett összeállni az a sajátos, „irodalmat” és „történelmet” kombináló beállítódás, ami utóbb rám alapvetően jellemző lett.

5

A főiskolás évek a felnőtté válás gyakorlóévei voltak, minden szempontból. Az a kettősség, ami ezeket az éveket jellemezte, éppen kettősségükkel írható le a legjobban. A „szabadság” és a „védetség” állapotaként éltük meg, valójában azonban – akár észrevettük ezt, akár nem – egyre több minden „élesben” történt meg.

Majdani feleségemmel, „Piroskával” (Berkes Piroska) valamikor ’70 őszén ismerkedtem meg. Ő akkor lett elsős, szintén magyar-történelem szakra járt, csoportjuk is érdekes összetételt mutatott. Csoporttársai közt említhető például Romsics Ignác, aki azóta történészként szép karriert futott be (ma a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja), Ács János, aki rendezőként a magyar színházi élet egyik meghatározó egyénisége lett (én még, megvallom, inkább csak zavarosságait észleltem), vagy Fehér Ildikó, aki – szegedi amatőrködés után, átiratkozva a színművészeti főiskolára – színész lett. S e csoportba tartozott Ditke is, aki akkori barátommal, Varga Lacival jött össze. Az ő barátnője pedig akkor az én majdani feleségem volt, akit, szinte törvényszerűen, én is megismertem. A nagyállomás közelében volt egy presszó, ott találkoztunk először, majd a szilvesztert már közösen ünnepeltük – Szőregen, Ditkéék (Kerekesék) házában. Onnan hajnalban gyalog jöttünk haza. Ezzel elkezdődött egy hosszú, máig tartó történet, amelynek az évtizedek során voltak nehéz periódusai, de a kapcsolat teherbírónak bizonyult, máig kitart, s életünk szervesen összefonódott. Szétválasztani ma már aligha lehetne.

Ez az egymásra találás is szerepet játszott abban, hogy amikor a második év végén új albérletet kellett keresnem, a belvárosból Újszegedre, a Szövő utcába költöztem át, egy olyan házba, amelynek komfortfokozata lényegesen alacsonyabb

volt, de – a ház tulajdonosa nem kint lakott, s így az albérlők teljesen „szabadon”, saját belátásuk szerint alakították életüket. Új szobatársam Varga Laci lett, a másik szobában egy rajzszakos fiú, Hunyadi Matyi lakott, aki jól rajzolt, de – mondjuk így – egyáltalán nem törődött a konvenciókkal, rendre figyelmen kívül hagyta őket. (Jellemző rá, hogy amikor később feleségül vette a szegedi tanácselnök-helyettes lányát, s így „természetesen” lakást is kaptak, Matyi, amikor úgy érezte, hogy ki kell lépjen ebből a kapcsolatból, szemrebbenés nélkül otthagya a lakást is – s beköltözött, lakni, egy trafikba. Nomád életet élt.) A ház tulajdonosa, egy jellegzetes figura, aki tudományos kutatói munkáját a paraszti gazdálkodással össze tudta hangolni, csak alkalmilag járt ki. Vagy a kertben dolgozott, vagy a barátnőjével töltötte idejét (egy olyan szobában, amelyet fönntartott magának). A Szövő utcai albérlet tehát ideális diáktanya volt, nagyon sok szempontból, így a párkapcsolat alakulása szempontjából is.

A „politikához” való viszonyom is határozott irányba fordult. Egész addigi sorsomból, személyre szabott útkereséseimből egyenesen következett, hogy 1971-ben főlvételemet kértem a ma a „diktatúra” „állampártjaként” emlegetett MSZMP-be. Ajánlóm Nagy Pista volt, de ezt a lépésemet nem ő kezdeményezte, „csak” támogatta. Jellemző az akkori helyzetre, hogy a főiskola úgynevezett „keményvonalasai”, Nagy Pista „káderét” látva bennem, jó egy évig elhúzták az ügyet, s csak 1972-ben vettek föl, jóllehet minden szempontból megfeleltam a hivatalos kritériumoknak, még „munkás származású” is voltam. Ezt a döntésemet ma magyarázni kell, mert „érthetetlennek” látszik – ma, amikor retrospektíve mindenki a Kádár-rendszer meggyőződéses ellenfelének mutatja magát, egy ilyen döntés vagy maga a tökéletes bűnbeesés, vagy, jobbik esetben, valami teljességgel érthetetlen valami. Ez a lépésem azonban, hadd ismételjem meg, teljesen logikus folyománya volt addigi életemnek, s ma, lényegesen „okosabban” sem hiszem, hogy másképpen dönthettem volna.

Itt több dolgot érdemes szem előtt tartani. Az egyik az a tendencia, amely az akkori helyzetet messzemenően jellemezte. Erről az úgynevezett demokratikus ellenzék egyik prominensének lánya, gyakorló társadalomkutató, ma (2013) így ír: „1968-ban indult el az Új Gazdasági Mechanizmus, amely tulajdonképpen a hatvanas évek első felében lezajlott konszolidáció után új gazdasági és politikai pályára kívánta állítani az országot. Valójában innen datálható a legvidámabb barakk születése, az a modernizációs kísérlet, amely az államszocialista diktatúra racionálisabban működő, élhetőbb műfajával kísérletezett. Az 1968-ban bevezetett Új Gazdasági Mechanizmus, amely a gazdaságirányítás decentralizálását, a vállalati önállóság növekedését, a bérek és a teljesítmények szorosabb összekapcsolását, a mezőgazdaságban a háztáji gazdálkodás és a piacra termelés beindítását jelentette, elkerülhetetlenül együtt járt a politikai élet bizonyos fokú liberalizálódásával is. A mechanizmus szele fújta be az országba az új társadalomtudományi kutatóhelyet [...] is. [A cikk ennek a kutatóhelynek a történetéről íródott.] Miközben

az államszocialista rendszer alappillérei – a monolitikus hatalmi szerkezet, az egypártrendszer, a proletárdiktatúra – érintetlenek maradtak, a represszió csökkent, és a szovjet birodalom többi országával összehasonlítva Magyarországon egy jobb légkörű, szabadabb világ alapjai születtek meg.” Ez a leírás, bár tudományos szempontból pontatlan (például „államszocializmusról” beszél, jóllehet az csupán egy félperiferiális, a centrumkapitalizmus ellenében létrejött speciális államkapitalizmus volt, s nem veszi észre, hogy a ’diktatúra’ „proletárdiktatúraként” való emlegetése csupán egy hajdani legitimációs ideológéma öntudatlan átvétele), néhány alapösszefüggést jól ír le. Csakugyan beindult egy „liberalizálódás”, amelyet már az azt utóbb leállítani igyekvő párthatározatok sem tudtak hatálytalanítani. A szabadságfok növekedése mikroszinten is beépült a társadalom szöveteibe. Egy sajátos reformgerjesztő, s ugyanakkor reformkényszeres helyzet jött létre. A „nagy-politika” szintje alatt, a legalsó szinteken is tétje lett az igeneknek és a nemeknek, lassan egy politikai tér alakult ki, amelynek csak egyik, igaz, meglehetősen túlsúlyos eleme volt a pártvezetés alakította „hivatalos” politika. Újra „kinyíltak” a döntést követelő relációk, s ezekben így vagy úgy, dönteni kellett. A nem döntések, a passzív különállás is döntés volt. S abban a szisztémában a döntési centrum még a „párton” belül maradt (ahogy a középkorban az egyházon belül). Ez a helyzet kétségkívül egy meglehetősen ellentmondásos, sőt kollíziós összefüggéseket produkáló politikai dinamikát eredményezett. Az MSZMP-nek (még) „nem volt alternatívája”. Így az MSZMP-be való belépés, tetszett vagy sem, a közélet alakításához váltott belépőjegy volt. Olyan illúzióim természetesen nem lehettek, nem is voltak, hogy „a” párt valami eszményi szervezet volna. Amit tudtam, az ellenkezőleg, éppen azt mutatta, az idealitást nem itt kell keresni. Tudtam a Gulágról, olvastam Bosnyák István nevezetes esszéjét, a *Theatrum mundi, a la Joszif Viszarionovics Sztálint*, (ez a „szimpó” egyik füzeteként került kezembe), Révaival kapcsolatos kutatásaim során is szembesültem ezzel-azzal, s mindenekelőtt, mint „hülyeségeket”, a főiskolai vakbuzgók viselkedését is megtapasztalhattam. Ugyanakkor tudtam, az MSZMP explicit ideológiája, amellyel önmagát és a rendszert legitimálni igyekezett, emancipatorikus jellegű. A lent levők képviselőjét vallja. S azt tudtam, a lent levők, például a munkások, akiket ismertem, csakugyan fölemelésre, „emancipációra” szorulnak. Azt pedig, hogy a ’45 előtti rendszer visszaállítandó lenne, soha, sem akkor, sem azóta föl nem merült bennem. Ha volt szilárd pont, akkor ez az volt, a Horthy-korszak megokolt utálata máig megvan bennem, s ezt minden újabb tapasztalatom csak erősíti. A tagfelvételi kérelem beadása tehát nem volt veszélytelen fejlemény, de – minden más lépés is az lett volna. A kívül maradás is, csak másképpen, s azt a bizonyos, sokszor fölemlegetett „diktatúrát” kívül maradván erősítettem volna igazán. „Belső”, ha kis körben is, véltem, tehetek valamit.

Egy dolog persze gyorsan kiderült: ez már nem valami védett térben való szabad kísérletezés, ez már „komoly” dolog. Egyik alkalommal például hívtak a

„téóra”, az osztályvezető, Elek József üzent értem. Szobájában egy állambiztonsági tiszt, egy fiatal főhadnagy várt rám, mondván, beszélni akar velem. Meglepődtem, de szerencsére gyorsan kapesoltam, s a beszélgetést, amelyet a tiszt, mint rájöttem, beszervezésem felé próbálta terelni, én – ösztönszerűen – a politikai általánosságok, az absztrakt kérdések irányába vittem el. Hogy vannak ügynökök, s hogy ilyenek a hallgatók közt is akadnak, tudtam, magunk közt, bizalmas társaságban erről olykor szó is esett. Mindez azonban addig igazában megfoghatatlan volt számomra, létük valahol a létezés és a legendárium közt helyezkedett el. Most, egyik pillanatról a másikra, ez kézzelfogható realitásként mutatkozott meg, közvetlen veszélyként. S arra is rá kellett jönnöm, nem csak én kerültem célkeresztbe. Amikor engem behívtak a „téóra”, berendelték egyik csoporttársnőmet is (a küldönc vigyázatlansága, hogy erről értesültem). Hogy vele, Tajti Erzsivel mire jutottak, azóta sem tudom, s jellemzően a helyzetre, amibe jutottunk, egymás közt erről, közös élményünkről egy szót sem ejtettünk soha. Azóta sem. De a veszélyérzésem felébredt, s megjelent gondolkodásomban a gyanakvás is. Éreznem kellett, a nyílt színi politizálás alatt folyik egy másik, egy rejtett, de éppen átláthatatlansága következtében rendkívül veszélyes másik is, amely rám is lecsaphat. Szerencsére ösztönösen olyan taktikát követtem, amely elkerülte a nyílt konfrontálódást, de távol tartotta tőlem a morálisan vállalhatatlan szerepet. (Utóbb azt is megtudtam, nem véletlenül kerültem célkeresztbe. Az Állambiztonsági Szolgálat Levéltáráról megkapott, rám vonatkozó ügynöki jelentések első darabja még főiskolás koromban keletkezett, Kováts Zoltán jelentett rólam, s jelentése olyan képzeteket keltett tartótsíjtjében, hogy velem, aki „Révaival foglalkozik”, érdemes megpróbálkoznia. Zozó persze semmit sem értett abból, ami én voltam. Az ő dzsentroid habitusa számára az a képlet, ami bennem testet öltött, értelmezhetetlennek bizonyult.)

Mindez együtt azt a sajátos helyzetet hozta létre, hogy párttag voltam, tagja a főiskolai KISZ VB-nek, sőt mint kises, egyike lehettem a királycsinálóknak is, ti. azoknak, akik a főiskola új KISZ-titkárának megválasztását, meggyőző érveléssel, a pártbizottság titkárának is „beadtuk” – ugyanakkor a rendszeren belül egyféle ellenzéki szerepben találtam magam, magunkat. Ráadásul közben, már lehetett érzékelni, országosan egy „visszarendeződési” folyamat is elindult. A mozgástér beszűkült, s ha nem is személyileg, de történetileg mindenképpen egy csapdahelyzet alakult ki.

Hogy az új helyzetet mindjárt megértettem volna, nem mondhatom, ez a történeteknek visszafelé való stilizálása lenne. De a légkör megváltozását szinte azonnal éreztem, s ez ösztönösen visszahúzódnásra késztetett. A tudományos diákköri tanácsban vállalt feladataimat elláttam, a Sipos Jóskaék, azaz a KISZ VB által oly nagy elánal megkezdett kollégium körüli harcokban azonban már csak fél szívvel vettem részt, háttérbe vonultam. Vissza a „magánéletbe”, a „szakmába”. Ez, ma is vallom, nem gyávaság volt, hanem a hiábavalóság érzetének erős jelent-

kezése. Mai szemmel, összerakva azt, amit magam megtapasztaltam, s azt, amit az erre az időszakra vonatkozó írásokból, különféle dokumentumokból ismerni lehet, úgy látom, döntő fordulat következett be. Nagyon leegyszerűsítve: a „rendszer” elvesztette reformképességét, megkezdődött a bomlás. Azok a párthatározatokban és adminisztratív intézkedésekben egyaránt megjelenő, s a történeti irodalomban ma is emlegetett „visszarendeződési” folyamatok ugyanis, amelyek ekkor születtek, jóval többnek bizonyultak, mint pillanatnyi „fékezés”, bekeményítés. Még Heller Ágnesék „kiszorítása” is csak a felületről árulkodik. Valójában a rendszer lényege változott meg. A rendszer kényszerűségből, önmagát stabilizálandó, egy föloldhatatlan szerkezetű konstellációba merevedett bele, s a „szocializmust” immár nem a folyamatos reformok, az „élhetőbbé” válás élménye határozta meg, hanem, ellenkezőleg, a lemerevedés. De úgy, hogy közben gazdaságilag a kapitalizmusnak egy új arca is fölsejlett, s a hiánygazdasági adottságokkal szembekerült a piaci, jóléti kapitalizmus – eszménye. S azok a legaktívabb rendszerkritikai erők, amelyek addig maguk is lényegében véve „belülről”, reformokért harcoltak, reformokban gondolkodtak, ettől kezdve egyre inkább a rendszeren kívülre helyezték magukat. Elindult a folyamat, amely az úgynevezett „demokratikus ellenzék”, szamizdatokat stb. eredményezte, s amelynek pusztá léte is, potenciálisan, a represszió szükségképpeni megerősödését váltotta ki. A főszínen persze egyféle patthelyzet alakult ki. De a „demokratikus ellenzék”, a fölvetett (valóságos) szabadságelvű, emberjogi stb. kérdések napirendre tűzése ellenére, maga is a helyzet foglya lett. „Demokráciát” akart, de különböző okoknál fogva voltaképpen csak két kapitalizmus küzdelmében foglalt állást. A félperifériális viszonyok ellenében létrejött, magát szocialistaként meghatározó, s a szocialista eszményeket ténylegesen is valamilyen mértékben s valamilyen módon „melegen” tartó államkapitalizmus, valamint a centrumkapitalizmus bázisán, éppen az előbbi ideológiai közömbösítésére létrehozott jóléti („piaci”) kapitalizmus között. S a demokratikus ellenzék, a repressziók hatására, azoktól indítatva, immár nem a belső reformokat, hanem a vonzó „jóléti kapitalizmus” eszményét választotta. (E választáshoz, értelemszerűen, „kívülről” meg is kapott minden lehetséges támogatást: a második nyilvánosságot fölerősítő nemzetközi nyilvánosságot, „irodalmat”, azaz elsajátítható mintát, ilyen-olyan egyéb – gyakorlati – támogatásokat.) Ám, s ezt a demokratikus ellenzék nem vette észre, a jóléti kapitalizmus magyarországi megvalósításának tényleges esélyei nem léteztek. Itt a jóléti kapitalizmus eszménye csak delegitimáló szerepet tölthetett, be (ilyen vonatkozásban sikeres eszmény volt), de maga a kapitalizmus, nagyon mély történeti adottságaiból következően, csakis félperifériális kapitalizmus lehetett s lehet ma is. (Ezt az úgynevezett rendszerváltás utáni fejlemények brutális módon meg is mutatták.) Magyarán, megkezdődött a „szocializmus” szociálpszichológiai szétolvadása.

Aki más alternatívában gondolkodott, légüres térbe került, legfőljebb utóvédharcokba bonyolódhatott. (Barátaim közül ez utóbbira eklatáns példa Sipos Jóska,

akit mint „anarchistát”, aki – a vád jellemző képzettársítása szerint – „bordélyt akar csinálni a kollégiumból”, a Kádár-irodán is följelentették, vegzálták.)

Az 1972/73-as tanév (utolsó évem a főiskolán) egyébként is meglehetősen lefoglalt. Szakdolgozat, hospitálások, gyakorlótanítások (a tanítási gyakorló hónapom Békéscsabán, régi iskolámban telt), vizsgák s államvizsgák sorjázta. S közben, ha nem is mellékesen, de minden fölajtást kerülve, meg is nőttem. Az esküvőt 1973. március 1-én tartottuk, a szegedi városházán. A hivatalos szereplőkön (anyakönyvvezető stb.) kívül négyen voltunk. Én és leendő feleségem, s két tanú: Romsics Ignác s párja, Pintér Éva. Óráról érkeztünk mindannyian, Ignác egy csokor hóvirágot is hozott. A szülők egyik részről sem voltak jelen. Este a Szövő utcai albérletemben ünnepeltük meg a nagy napot, néhány barátal, minden trakta nélkül. (Azt hiszem, virslit ettünk, mustárral.) Még mindketten hallgatók voltunk, én már közel a végzéshez, feleségem azonban még csak a harmadik évét végezte akkor. Közös otthonunk az én addigi albérleti szobám lett (Szövő u. 22.), szüleim egyelőre még támogattak, de addig, amíg állásom nem lett, nem éltünk könnyen. Izgalmas periódus indult ekkor, „hősi” időszak.

6

Akkoriban már több-kevesebb rendszerességgel publikáltam, egy hosszabb tanulmányom megjelenés előtt állt az Irodalomtörténetben (reménykedve vártam), s már eldőlt, Szegeden maradok. Az a kulturális infrastruktúra ugyanis, ami itt megvolt, s Csabán hiányzott, ahhoz, amit csinálni akartam, föltétlenül kellett. Nagy könyvtárak nélkül s ösztönző közeg híján az a fajta kutatómunka, amely engem vonzott, s amelyet művelni akartam, elképzelhetetlen volt. S maga Szeged is kellemes arcát mutatta felém. Nem lettem még „igazi” szegedi, de érdekelt a helyi kulturális hagyomány. Az irodalmi múlt akkor már klaszszikusnak számító alakjait, Tömörkénytől Juhász Gyulán át Radnótiig, a konvencionális oktatás is számon tartotta, az ő nevük valamiképpen „mindenki” fejében Szegedhez (Szegedhez is) kapcsolódott – nem kellett különösebben nagy és speciális műveltség ahhoz, hogy a város e nagyjai „képben legyenek”. Ráadásul az akkori helyi lap, amelyet több-kevesebb rendszerességgel én is olvastam, a *Délmagyarország*, hétvégi számaiban rendszeresen közölt olyan cikkeket, amelyek a helyi hagyomány egy-egy fontos eseményét vagy vonatkozását, köztük írók „viselt dolgait” is bemutatták. E cikkek javát Péter László írta, s az ő írásai kitűnően éltek a hírlapi közegben. Pontosak, tárgyyszerűek voltak, jól megírva, a nem szakértő számára is könnyen befogadhatóan. Az az egyszerre filológiai és publicisztikai műfaj, amit ő az évtizedek során kialakított magának, s együtt már akkor is hatalmas szövegtörzset alkotott, nemcsak a helyi hagyomány gazdagságát volt képes érzékeltetni, de egyben a „szegediség” ügyét is szolgálta.

Alakította a szegedivé válást, identitásformáló szerepet töltött be. Bizonyos mértékig engem is szegedivé tett. (Paradox mód éppen azáltal, hogy ő is egy olyan gyakorlatot folytatott a speciális helyi körülmények közt, amelyre engem a Virágh-féle helytörténetírás már fogékonnyá tett.)

Nagy kérdés volt, hol kapok állást, olyat, amiből meg tudok élni, ugyanakkor szakmai becsvágyamat is kielégíti. Elvileg elképzelhető lett volna, hogy a főiskolán maradok, oktatóként, ez akkoriban még gyakorlat volt. Egy-egy tehetségesebb, s megfelelő főiskolai háttérű diák „bent maradt” tanársegédnek, s utána, pótlólag, egyetemi diplomát is szerzett. Erre azonban akkor sem a történettudományi tanszéken, sem az irodalom tanszéken nem nyílt lehetőség, nem volt üres állás. Fölmerült még az az ötlet is, hogy esetleg a nyíregyházi főiskolán lehetne elhelyezkednem – Ilia, akiben ez az ötlet megfogant, írt is érdeklődésben Hársfalvi Péternek, az ottani tanszékvezetőnek, s úgy tudom, az ötletnek Nyíregyházán akadt is pártfogója. (Többen is ismertek a tanszékről.) Ez sem jött azonban össze. Kínáltak ugyan egy állást, Nagyfára kellett volna egy nevelőtiszt. (Nagyfa alkoholistákat átnevelő intézmény volt, jellegében átmenet a „büntetés-végrehajtás” klasszikus intézményei felé.) A fizetés a kezdő tanári fizetés duplája lett volna, ráadásként illetményföldet kaptam volna, amit a „bentlakók” meg is műveltek volna számomra, de ezt az ajánlatot egy percig nem vettem komolyan. A nyár így pénztelenül, várakozással telt, teljes bizonytalanságban. Anyagiilag sem volt könnyű. A megoldást végül egy régi „tiszatájós” kapcsolat hozta meg. A szegedi egyetemi könyvtár (akkori hivatalos nevén, a JATE Központi Könyvtára) igazgatója Havasi Zoltán volt. Ő jól ismert, kedvelt, egyben-másban már hallgató koromban is kezemre járt – ő ismertetett össze például Hencz Auréllal, akitől sok mindent megtudtam az engem érdeklő dolgokról, s aki utóbb is fontos szerepet töltött be tájékoztató-somban. Havasi ugyan éppen ekkor került föl Pestre, ahol az Országos Széchényi Könyvtár főigazgató-helyettesi állása várta. De utolsó szegedi igazgatói döntésével engem még fölvetett a könyvtárba. Üzent értem, hogy keressem föl. S bár az állás hajszálon múlt, '73. szeptember 1-én lettem a könyvtár munkatársa, s Havasi pesti kinevezése is attól a naptól datálódott, a dolog összejött. Jellemző azonban, hogy a szerződöttemhez szükséges adminisztrációt már nem is ő, hanem az a Hernádyiné Németh Zsófia bonyolította le, aki ideiglenesen, megbízottként az átmeneti időben ellátta az igazgatói teendőket.

Ezzel a szerencsés fordulattal sok minden eldőlt az életemben. Szegeden maradtam, s innentől kezdve már szegedinek tarthattam magam. S olyan állásom lett, ami többszörösen meghatározta pályafutásomat. Elindulhatott egy kutatói életpálya, s megkezdődhetett egy olyan, pótlólagos fölkészülés, amely részben kiegészítette főiskolai tanulmányaimat (jobban, mint egy formális egyetemi képzés), részben a gyakorlatban nevelt igazi kutatóvá.

[2013]

Az antiár-fa

A pusztán, hol a holt határ
Tikkadtan izzik nap hevében,
Zord őrszem: antiár-fa áll,
Magányosan a mindenségben.

A szomjú sztyepp e gyermekét
A harag napján sarjadzhatta,
S halott zöldjét s gyökérzetét
Halálos méreggel itatta.

Így kérgiből méreg fakad,
Mely délre végigolvad rajta,
Estére megdermed, s marad
Borostyánszínű sűrű gyanta.

Madár e fára nem repül,
A tigris elkerüli messze,
Vihar ha táncolja körül,
Vágtat tovább dögvészt lehelve.

S ha egy-egy arra tévedő
Felhő bozontját meglocsolja,
Az ágakról már mérgező
Eső szivároog a homokba.

De volt egy ember, emberét
Ki elparancsolá a fához,
Az útnak indult, s visszatért
Hajnalra méreggel urához.

Hozott gyilkos gyantát neki,
S hozzá egy fonnyadt, sárga ágat.
Arcát verejték verte ki,
A homloka halotti sápadt.

Megjött, s a sátorív alatt
Megérezé, hogy itt a vége,
És holtan roskadott a rab
A győzhetetlen úr elébe.

És engedelmes nyilait
A cár méreggel átította,
S a szomszéd népek falvait
Mind pusztulásra kárhoztatta.

Kihunyt a nap fénylő korongja

Kihunyt a nap fénylő korongja;
A kék tenger fölé estköd terült puhán.
Suhogj, suhogj felül, kezes vitorla,
Zúgj, háborogj alatt, borongó óceán.
Már látni ott a messzi partot,
A forró délvidék varázsos tájait;
Szívem vadul dobol és elszorul, amint
Emlékmámorban arra tartok,
És érzem arcomon, hogy újra könnyezem;
Hol forrong, majd alél a lelkem;
Egy régi ismerős ábránd kísért szünetlen
A múlt emlékeként: egy örült szerelem,
Mi égetett, gyönyört és szenvedést okozva,
Vágytam, reménykedék, és megcsalattatám...
Suhogj, suhogj felül, kezes vitorla,
Zúgj, háborogj alatt, borongó óceán.
Repülj, hajóm, repíts akármi messzi tájra
Csalóka tengerár szörnyű szeszélyibül,
Csak arra ne, hol bús határa
Ködös honomnak elterül,
Ahol a láng kéretlenül
Először lobbant fel szívemben,
Hol múzsa mosolyán örvendezett a lelkem,
S hol száz viharban elvirult
Én elfecsérelt ifjúságom,
Hol megcsalt az öröm, elillant könnyű szárnyon,
S kihűlt szívem hamar szenvedni megtanult.

Majd új kalandokat kerestem,
S elhagytalak, honomnak tájai;
S elhagytalak, kik nőttek élvezetben,
Ti percnyi ifjúság perces barátai.
S ti is, szép társaim az édes vétkezésben,
Kiknek feláldozám, szerelmetlen, magam,
Nyugalmam, hírnevem, szabadságom, szavam,
Ti is feledve már, szépséges árulóim,
Arany tavaszidőn, ti, titkos csábítóim,
Feledve mindahány... De annyi év után
A szív sajgó sebét idő sem orvosolta...
Suhogj, suhogj felül, kezes vitorla,
Zúgj, háborogj alant, borongó óceán...

Az égen oszladoz a fellegek raja

Az égen oszladoz a fellegek raja;
Közöttük ott búsongsz te, este csillaga,
Ezüstös sugarad dereng a hervadt rónán,
Az alvó öblön és a szirt sötétlő ormán;
Elnézem estidőn halványló fényedet,
Mely ébreszt itt belül alvó emlékeket.
Emlékszem: hajdanán hogyan szálltál az égre
Az édes táj fölé, hol csend honol s a béke,
Hol illatoznak a szendergő mirtusok,
Sudárló jegenyék, sötétlő ciprusok,
Hol déli tengerár hullámszik, zúgva halkán,
Hol a hegyek között sétáltam egymagamban,
Lesvén telt szívvel és tünődve tétlenül,
Hogy a viskók fölé sötétlő éj terül –
S egy ifjú lány soká kereste fönna a fényed,
Társnőinek saját nevén nevezve téged.

Szabadság árva magvetője

Kiméne a magvető vetni (Máté 13:3)

Szabadság árva magvetője,
Midőn még alig pirkadott,
Kimentem én a rab mezőre,
Hogy hintsek éltető magot,
Ártatlan kézzel, hittel telten,
De csak az időt vesztegettem,
Hiába volt a munka, gond...

Legeljetez, ti jámbor népek!
Kihunyt a becsület, a láng.
Mit ér a szabadság tinéknék?
Olló nyír, vagy levág a bárd.
Kap jussul szolganemzedéktek
Korbácsot s csengettyűs igát.

Bacchusi dal

Mért ült el a víg zene, dal?
Zendüljön a bacchusi ének!
Üdv néktek, a nők seregének!
Gyöngéd szüzek és tüzes asszonyi kar!
Színültig az érekupa telve!
A sűrű ital
Aljába hamar
Szent gyűrűtöket belevetve,
Emeljük a kelyhet, igyuk ki egészen!
A múzsahad éljen, az értelem éljen!
Szent nap sugaras tüze, égj!
Mint mécsben a láng halaványul,
Ha lobban a hajnali ég,
Kialszik az áltudomány is magátul,
Az értelem napja, ha kél.
Hát éljen a fény, takarodjon az éj!

Dadámnak

Zord napjaim hű, drága társa,
Öreg daduskám, kedvesem!
A fenyves sűrűjébe zárva
Rég vársz reám türelmesen.
Ülsz ablakában kis szobádnak,
Kitartóan, mint őrködők,
És fürge tűid meg-megállnak
A ráncos ujjaid között.
A kapun át a messzi tájat,
A sáros földutat lesed;
A baljós sejtelem, a bánat
El-elszorítja kebledet.
Hol úgy rémlik neked ...

A Kaukázus

Alattam a vad kaukázusi bérc.
Magam vagyok itt, a havas meredélyen.
Szemem magasában, a távoli égen
Egy sas lebeg át, azután elenyész.
Itt látni szilaj patakok fakadását,
És kőlavináknak alászakadását.

Felhőrajok úsznak alább szelíden,
Köztük zuhatag vize szökken a mélybe
Lent sziklakolosszusok marcona népe.
Lejtőn csenevész moha, cserje terem.
Tovább azután üdezöld a hegyoldal,
Hol szarvas iramlik, és zeng a madárdal.

S már emberi fészket is látni alant.
Juhok legelésznek a dús hegyi réten,
Ott ballag a pásztor a völgynek ölében,
Hol zúg az Aragva, és árnyas a part.
Koldus lova baktat a mély repedésben,
Hol táncol a Tyérek szilaj örömében.

Így táncol, üvölt a kölyök fenevad,
Ha látja a koncot a rácsokon által.

Meddő dühe forr, rohamoz zabolátlan,
Nyaldossa mohóan a sziklafalat.
Kitörne – se nyugta, se étke –, hiába!
Lefogja a néma kolosszusok árnya.

Kolostor a Kazbeken

Ott fenn, a hegycsalád fölött,
Ragyogsz te, fenséges, örök
Kazbek, a tűző napsugárban.
Kolostorod ott egymagában
Mint égi bárka, úgy lebeg,
Alig is látható a tájban.

Ó, messzi, áhított hegyek!
Hagynám a völgyet! Szökni innen!
Szabad magasba, ott legyen
Egy felhőn túli cella, Isten
Szomszédságában, menhelyem.

Szent szerzetes atyák, és nők, telvék erénnyel

Szent szerzetes atyák, és nők, telvék erénnyel,
Hogy szálljon fel szívük, hová a szem nem ér fel,
És hogy erős legyen, álljon vihart, csatát,
Költöttek számtalan szép isteni imát;
De egy se meghatóbb és kedvesebb előttem.
Mint mit a pap citál húsvét előtt a böjtbén,
A nagy gyász napjain, egészen szombatig,
Ajkamra többnyire ez egy kívánkozik,
Erőt ad, s megtelít – esendőt – újra tűzzel:
Ó napjaim ura! a tétlenségem űzd el,
Miként alattomos hatalmi vágyamat,
S el léha szófia ne hagyja ajkamat,
De add meg, istenem, hogy lássam annyi vétkem,
S testvérem tetteit, add, hogy meg ne ítéljem,
S a béke, türelem, szeretet s tisztaság
Magasztos szelleme a szívem hassa át.

Ha túl a városon bóklászom egymagam

Ha túl a városon bóklászom egymagam,
S a nagy köztemető felé veszem utam,
Vasrácsok, oszlopok, és sírkövek fogadnak,
Hol székes városunk halotti oszladoznak,
Sűrű sorokban, így engedte a mocsár,
Mohó vendégsereg, hol koldus asztal áll,
Kalmár, csinovnyik itt kaphat családi kriptát,
Olcso mester keze farag rá cifra mintát,
A sírokon szöveg, vers, próza, díszszavak,
Sorolnak szép erényt, pályát és rangokat;
Felszarvazott tatát hű özvegye siratja,
Rossz tolvajkéz nyomán az urna lecsavarva,
Nyálkás falú gödör jókor kiásva már,
Sötéten ásítóz, az új lakóra vár –
Sok gyászos gondolat kering köröttem rajban,
És szörnyű csüggedés, búbánat tör ki rajtam.
Tán köpni s futni kén?...
Bezzeg mi' jó lehet,
Ha itt az őszidő, s leszáll a csendes est,
Falun sétálni a családi temetőben,
Hol ősök nyugszanak, méltón, békén a földben,
A sír mind dísztelen, s jut bőven hely nekik;
S az éji tolvaj itt nem is próbálkozik;
A százados mohos kövek felé, ha téved
A jó szántóvető imát mormolva réved.
Hivalkodó kövek, csökött piramisok,
Orr-vesztett héroszok s viharvert Charisok
Helyett dús lombú tölgy áll méltóságosan,
S a lomb susogva leng...

Soproni András fordításai

Buday Bálint

A metalepszis hatásfunkciói

Tolnai Lajos A mostoha leány című balladájában

Ady Endre, aki mellett Móricz Zsigmond és Németh László is arra biztat minket, hogy Tolnai Lajosra a 19. század második felének egyik méltatlanul elfeledett regényírójaként tekintsünk, a következő szavakkal emlékezik a szerzőre:

Jöjjetek barátai, ha voltak!... Ecce homo sapiens – hülten... Nem volt semmi bűne, csak különb volt, mint a többi. Éles volt a szeme, tehát keserű volt nagyságos szíve s rombolóan lázas az agyveleje. Mellekesen pedig legelső író embere volt ez országnak és még ezt meg is bocsátották neki... De hogy látni és beszélni mert, ezt nem bocsátották meg soha.¹

Jelen dolgozatomban azonban mégsem a regényíróhoz, hanem a még inkább elfeledett balladaköltőhöz igyekszem közelíteni *A mostoha leány* című vers értelmezésén keresztül. A teljes korpusz – közel 50 ballada maradt ránk Tolnaitól – átfogó elemzése messze meghaladná e dolgozat kereteit. Céлом mindössze annyi, hogy rámutassak, Reviczky Gyula balladaellenes kirohanása nem véletlenül éppen Tolnait menti fel az Arany-epigonizmus vádja alól.² Tolnai balladaköltészete tartogat a mai irodalomértés számára is párbeszédre fogható, a műfaj 19. századi alakulása szempontjából releváns szövegeket, amelyeket értelemszegényítő volna az epigonizmus (egyébként is homályos) kategóriájával rövidre zárni.

Tolnai balladái – ahogy arra igyekszem rámutatni – önmagukban is figyelmet érdemelnek, de érdekesek lehetnek akár Arany felől olvasva is, hiszen egy nagykőrösi Arany-tanítvány alkotásairól van szó, akire kétségtelenül nagy hatást gyakorolt egykori tanára. Az a körülmény, hogy nemcsak a balladákat, de magát a költőt is személyesen ismerte, Arany tanította neki többek között a magyar irodalmat, arra engedhet következtetni, hogy mélyebb betekintést nyerhetett Arany irodalmi, műfajpoétikai nézeteibe is.

Tolnai több helyen megemlékezik Arannyal való kapcsolatáról *A sötét világ* című önéletrajzi regényében. Többek között tőle tudjuk, hogy saját verseiről,

▼

¹ Ady Endre, „Egy ravatalnál”, in Ady Endre, Összes prózai művei: Újságcikkek, tanulmányok III., s. a. r. Koczkás Sándor, Vezér Erzsébet, Ady Endre összes művei, 26–27. (Budapest: Akadémiai, 1964), 27. (Kiemelés az eredetiben. B.B.); Németh László, „A Nyugat elődei”, in Németh László, Az én katedrám: Tanulmányok, Németh László munkái, 650–653. (Budapest: Magvető, 1969); Móricz Zsigmond, „Zászlóhajtás az elszikkasztott s mégis legnagyobb magyar regényíró elme Tolnai Lajos előtt”, Kelet Népe 7, 1. sz. (1941): 1–3.

² Reviczky Gyula, „A ballada-járvány”, Koszoru. A Petőfi-Társaság heti közlönye 2, 45. sz. (1884): 717–719.

vagy egyáltalán arról, hogy lennének versei, az akkor már ünnepelt költő sosem nyilatkozott diákjainak, ebből a szerénységből azonban nem következik, hogy ne lettek volna igen erős kritikái megjegyzései a kortársait illetően: „– Lisznyai? – Egy semmi. Tóth Kálmán? Egy semmi. Szász Károly? Egy utánzó semmi. Lévy? Ezt olvashatja” – idézi Aranyt Tolnai.³ Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy Tolnait mint emlékezőt mindig fenntartásokkal érdemes kezelni, jelen esetben például Szász Károlyhoz fűződő meglehetősen erős ellenérzése miatt, amelyet szintén kiolvashatunk önéletrajzi regényéből.⁴ Nehéz természetének köszönhetően élete során nagyon sok ellenséget szerzett, akiket nemcsak élőszóban vagy újságok hasábjain, hanem műveiben is keményen ostromozott, ez pedig elemzői szerint közvetlenül vezetett művei esztétikai minőségének romlásához.⁵

A kortársaira gyakran haraggal emlékező Tolnai ugyanakkor mindig nagy elismeréssel nyilatkozik egykori tanáráról, talán ezért lehet kézenfekvő az a következtetés,⁶ hogy epigonsága is az elismerés vágyából fakadt. Ezt a hön áhított és – legalábbis kezdetben – megkapott elismerést lélektani szempontból is tanulságos művelettel vitatja el saját magától.⁷ A kettejük közötti viszony természetét azonban, főleg Arany Tolnai tehetségét illető álláspontját, semmiképp sem szabad csupán Tolnai vallomásaira hagyatkozva rekonstruálnunk, ahogy azt monográfiaírói tették.⁸ Ezek ugyanis – mint azt a következőkben érzékeltetni fogom – inkább tűnnek egy önmítoszteremtés vagy sajátos alkotói szerepfelfogás eszközeinek, mint hiteles emlékezésnek.

Többek között Gergely Gergely Tolnai-monográfiájából tudjuk, hogy nagykőrösi pályafutása alatt Arany több diákot felkért művei másolására, melyért pénzt fizetett nekik.⁹ E kézirat, amely minden bizonnyal a Kisebb költemények nyomdai tisztázataul szolgált, a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár kéziratái között ma is megtalálható.¹⁰ Ezek egyike volt Tolnai is (akkor még Hagymássy Lajos), aki azonban szorult anyagi helyzete ellenére sem volt hajlandó tanárától pénzt elfogadni. Már az is beszédes, hogy Tolnai úgy emlékszik, Arany

3 Tolnai Lajos, *A sötét világ: Regény* ([Budapest]: Athenaeum, 1942), 51.

4 Uo., 100.

5 Barta János, „Egy különös író sötét világa: Számvetés Tolnai Lajos körül: Első közlemény, *Irodalomtudományi Közlemények* 68, 2. sz. (1964): 133–151., 139–140.

6 Gergely Gergely, *Tolnai Lajos pályája: Egy fejezet a magyar regény történetéből, Irodalomtörténeti könyvtár 15* (Budapest: Akadémiai, 1964), 39.

7 „Hát tudja mit? Ne írjon. Tanuljon nyelveket. Ott az angol, francia, ott az olasz, spanyol – nem is szólva a németről – ezeket, ezeket, öcsém. A verseknek pedig hagyjon békét. Ne írka-firkáljon.” Tolnai, *A sötét világ...*, 59.

8 „Tolnait igen sértette, amikor egyik alapítványi díjból Arany szegénységére való hivatkozással ítélte oda három aranyat.” Gergely, *Tolnai Lajos pályája...*, 20.

9 Uo., 39.

10 Szilágyi Márton. „»van ott sokféle faj«. Arany János Kisebb költemények című, 1956-os kötetének keletkezése”, *Irodalomtörténet* 98, 4. sz. (2017): 450–466., 456.

egyedül őt kérte fel a másolómunkára – miközben a kéziraton Szilágyi Márton szerint Aranyén kívül négy kéz különíthető el.¹¹ Még jellemzőbb, hogy Tolnai saját önzetlenségének nem kívánt ellentételezését látja abban, hogy Arany később neki ítelt három aranyat – egy másik tanulóval megosztva – Tomori Anasztáz ötaranyas pályadíjából, amelyet Arany legtehetségesebb diákjának ajánlott fel. Így vall tehát költői pályakezdéséről: „Engem tehát a másolás és a szegénység ütött poétává. A részvét és a nyomor. Mankó! Jó két mankó. De hát így volt.”¹²

Azzal, hogy Arany pusztán szánalomból vagy „tartozása fejében” ítélte volna oda a pályadíjat, vitába kell szállnunk, cáfolja ezt ugyanis Arany Tompának küldött 1856. augusztus 1-jén kelt levele:

Tomori 5 arany jutalmat tett fel ez évben, legjobb tanítványom számára. Két fiú volt kitűnő a többi felett: egy lyricus és egy epicus. Amaz egy nagy füzet verset adott, melyek általában véve nem rosszabbak, mint a legifjabb költői nemzedék nyomtatott művei: ez egy eposzt, 5 énekben, *Etelköz* cím alatt, (Toldi modorában) melyhez Kinizsi kutya se lehet. Megosztottam a jutalmat. Nevők Hagymási és Szilády (ez a halasi pap fia) majdnem »Szilágyi és Hajmási.«¹³

Ahogy a levélből is kitűnik, Arany látott tehetséget Tolnaiban, valószínűtlen tehát, hogy helytálló lenne Tolnai emléke, mely szerint Szilády volt az üdvöske, hiszen az öt arany ösztöndíj is három-kettő arányban került megosztásra, Tolnai javára.

Talán szintén a mítoszteremtéshez tartozik az az emléke is, hogy évekkal a gimnázium befejezése után, szintén Arany hatására fordult a prózaírás felé. Az – egyébként Aranyné biztatására írt és a *Koszorúban* megjelent – első elbeszéléséről így ír Tolnai:

Illetlen volt, de nem bírtam ellenállni a kívánságnak, hogy mit szólhat Arany a beszélyről. Csak Aranyné volt otthon. – Ne menjen, Tolnai, jöjjön be hozzánk. Jaj, Bérczy Károly, Eötvös el volt ragadtatva a maga beszélye által. Írjon mentül többet. János azt mondta, hogy maga ne írjon soha egy sor verset is, csak novellát.¹⁴

Annak azonban, hogy verseit ne méltatta volna Arany, némileg ellentmond az a tény, hogy 1861 és 1864 között, még Tolnai verseskötetének megjelenése előtt,

▼
11 Uo., 457–458.

12 Tolnai, *A sötét világ...*, 50–53.

13 Arany János – Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1856. augusztus 1.: Arany János, *Levelezése (1852–1856)*, s. a. r. Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula, Sándor István, Arany János összes művei 16, 726–730. (Budapest: Akadémiai, 1982), 728.

14 Tolnai, *A sötét világ...*, 79.

a *Figyelőben*, majd a *Koszorúban* összesen 13 Tolnai-verset közölt,¹⁵ amelyek közül ráadásul nyolc ballada. Ennél több verset legfeljebb a *Hölgyfutár* közölt tőle, de egyértelműen kijelenthetjük, hogy Arany lapjai is legfőbb fórumai közé tartoztak.

Tolnai balladáival kapcsolatban a szakirodalom¹⁶ többé-kevésbé egyetért abban, hogy a szövegek színvonala meglehetősen ingadozó, számos balladája egyszerűen Arany-balladák átírata. Bármilyen kézenfekvő is Arany-epigonként közleltetni Tolnai balladáihoz, érdemes figyelembe venni a keletkezési körülményeket, hogy tisztább képet kapjunk Tolnai tehetségét és tehetségtelenségét illetően. Az epigonballadák jelentős része valószínűleg (legalábbis Tolnai bevallása alapján) akkor keletkezett, amikor Arany felkérte összes versei lemásolására. Erről tudomást szereztek iskolatársai, majd kérték, hogy mutassa meg a tanár úr szövegeit, de mivel Arany határozott kérésével, hogy verseit ne mutassa meg senkinek, nem mert szembemenni, Arany-átíratokat készített, és ezeket mutatta meg diáktársainak.¹⁷ Ezt az állítást némileg kétségessé teszi ugyan, hogy az *Ágnes asszony* már 1853-ban megjelent, tehát nem volt tiltott gyümölcs, hiszen bárki elolvashatta, mégis az az érzése az olvasónak, hogy *Az ördög menyasszonya* című Tolnai-balladának az előképe lehetett, de például *Az apa* (vö.: *Árva fiú*) vagy *Rabán lovag* és *A holt vitéz* (vö.: *Bor vitéz*) esetében, mely balladák csak 1855-ben jelentek meg, helytálló lehet ez a motiváció.¹⁸ Epigonballadák ezek tehát, de szándékoltan epigonok, talán nem is érdemes számolni velük, amikor Tolnai költészetét mérlegre tesszük, bár 1865-ös kötetébe néhány darab bekerült ezekből is.

Tolnai azonban nem csak Aranytól tanul: a balladához fűződő alapélményei falusi gyerek lévén – ahogy arra Gergely rámutat – a népköltészethez kötődnek, de Garay balladáit még jóval Arannyal való megismerkedése előtt ismerte már.¹⁹ Népies balladái sokat merítenek a magyar és székely népballadákból,²⁰ de – a korszak divatja szerint – a külföldi, főleg északi mű- és népballadákat is fordítja vagy átírja.²¹

Tolnai balladáinak keletkezési sorrendjét nem ismerjük, kötetében sem tart kronológiai sorrendet, legfeljebb a versek folyóiratban történt megjelenései

▼

15 A Szépirodalmi Figyelőben megjelentek: 1861: *Virág Lidi* (1, 23. sz., 366.), *Az öreg úr* (1, 28. sz., 445-446.), *Hunyadi Mátyás* (1, 41. sz., 649.), *Attila temetése*: *Hun mondák* szerint (1, 47. sz., 744-745.), *Nem hagylak el...* (2.1, 7. sz., 109.); 1862: *A kuvik* (2.1, 12. sz., 185.), *A régi szerető* (2.1, 24. sz., 377.). A *Koszorúban* megjelentek: 1863: *A hű feleség* (1.1, 6. sz., 131.), *Egy kis leánynak* (1.1, 19. sz., 437.), *Hogy mint szeretlek én* (1.2, 7. sz., 148-149.), *Halász legény* (1.2, 25. sz. 580.); 1864: *A csöszház* (2.1, 9. sz., 197.), *Késő éjjel* (2.1, 18. sz., 413.), *A szegény vándorló legényről* (2.2, 15. sz., 340.)

16 Gergely, *Tolnai Lajos pályája...*, 39.

17 Tolnai, *A sötét világ...*, 51.

18 Elek Oszkár, „Tolnai Lajos balladái”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 27, 2. sz. (1917): 166-180, 169-172.

19 Puruczki Béla, „Tolnai Lajos a mi szemünkben”, *Irodalomtörténet* 40, 3. sz. (1952): 365-403, 371.

20 Gergely, *Tolnai Lajos pályája...*, 43.

21 Ennek termékei a *Ballada* (angolból), az *Ó német ballada*, az *Allen Barbara* kegyetlensége, *Az édes anya* (Dán ballada), *A kis Karin* (Svéd ballada), *A három lovag* (Lenau után), illetve *A testvérek* (Tennyson balladája) című művek.

adhatnak némi segítséget, bár magától értetődően ez sem tekinthető egészen megbízható támpontnak keletkezésüket illetően. Önéletrajzi regénye, az első megjelenési dátumok és a kötet nem egészen kronologikus, de valamiféle tendenciát mégis mutató sorrendje alapján valószínűsíthető, hogy első balladáit Arany-művek mintájára született szövegek voltak. Ezt követően fordításokba fogott, történelmi tárgyú balladáit pedig viszonylag korán, nagyobb számban 1861–1862-ben jelentek meg. A népies regiszter, melyben talán legjobb balladáit fogantak, 1863–64-től vált egyre dominánsabbá. Ezt támasztja alá az is, hogy a magyar népballadától eredeztethető műballada igazán csak az 1860-as években kezdett az írásbeli nemzeti kultúra részévé válni a Kriza János által 1863-ban kiadott *Vadrózsák* révén. Ez már jelentős mennyiségű népballadát is tartalmazott, szemben az Erdélyi János által kiadott *Magyar népdalok és mondákkal* (háromszor jelent meg: 1846-ban, 1847-ben és 1848-ban), amely mindössze 17 népballadát gyűjtött össze.²² Tolnai is ezután írja legjobb népi tárgyú balladáját, bár témáit nem innen meríti elsősorban, hanem – önéletrajzi regénye szerint – gyermekkorában hallott történetek ezek, amelyeket a 80 esztendőes Rémesné mesélt neki, akinél egy évig laktak, miután apját elbocsátották jegyzői hivatalából. Tőle hallotta Virág Lidi, a mostoha leány és a szegény vándorló legény történetét is.²³ Ugyanakkor egyértelműnek látszik, hogy a *Vadrózsák* szintén forrása volt Tolnainak. A *Szépdombi kocsmárosnén* például erősen érződik a Molnár Anna hatása, az elcsábított feleség történetét azonban át is írja: a népballadában még meg tud menekülni, Tolnainál viszont a könnyelműség visszafordíthatatlan vétekké válik.

A továbbiakban egy olyan népies balladának az elemzésével foglalkozom, amely olyannyira eredeti módon aknázza ki az orális népköltészet imitálásának poétikai lehetőségeit, hogy egyesek szerint még Arany is ötletet meríthetett belőle: *A mostoha leány* című ballada ugyanis – ahogy azt már többen megfigyelték²⁴ – a *Tengeri-hántás* forrásául szolgálhatott, mind az alkalomhoz kötöttség, mind a kompozíció és a narrációs szintek bonyolultsága tekintetében, tehát már csak emiatt is figyelmet érdemel.

▼

22 Tarjányi Eszter, Arany János és a parodisztikus hagyomány (Budapest: Universitas, 2013), 284.

23 Tolnai, *A sötét világ...*, 16.

24 Gergely, Tolnai Lajos pályája..., 20. 47.

Tolnai Lajos: A mostoha leány

Oly csöndes az este, fű, fa, virág alszik,
A banai tőről lágy dalolás hallszik:
A banai tóba',
Kender-áztatóba'
Egymást éri a sok ujondatuj nóta.

„Hejh lányok, lányok! kendermosó lányok,
Pintér Örzsi kezd most, hejh! azt hallgassátok;”
S csöndesebben csattog
Az áztatott kender.
„Mondjad hát, mondjad hát, Pintér Örzsi kezd el.”

– Csetebodza bokron sohsem termett rózsa,
Mikor volt még boldog mostoha lány sorsa?
Kenderesi Sári
Kár volt még nem várni,
Hejh a Kun Sándorral kár volt szóba állni.

Irigyelte tőle gonosz mostohája,
Boszorkányok anyja, ördög cimborája.
Kilopta, kivitte
Egy zimankós éjjel:
S hejh! a kakasdombon repegette szélylyel.”

Kuruttytol egy béka a kigyós szigetbe',
,Beste a ki mondja, hazudik a lelke.
Meggyalázta házam,
Egész falu tudta:
Azért fojtottam meg, vetettem a kutba.’

Gyönge fűzfaágon egy madárka zokog:
„Isten látja lelkem, hogy ártatlan vagyok!
Elszerette tőlem
Szép hiv szeretőmet;
A gonosz, a gonosz, jaj csak azért ölt meg.”²⁵

▼

25 Tolnai Lajos, *Költeményei* (Pest: Kertész József, 1865), 119–120.

A népballada imitálásának jelenségét legátfogóbban Tarjányi Eszter dolgozta fel monográfiájában a balladák természetrajzának vizsgálata során, azonban Arany népiességhez való viszonyáról tett észrevételei Tolnai balladaköltészete szempontjából is megvilágító erővel bírnak. Tarjányi olvasatában az Arany-balladák népiessége az egyszerű, életszerű nyelv és szituáció, valamint a nem életszerű, sokszor mesterkélt bonyolított és erősen retorizált forma összeillesztése által ad többletet a kompozíciónak. A népiesség Aranynál ezáltal olyan textuális imitáló eljárások halmazaként is vizsgálható, amely lehetővé tette a magyar irodalmi nyelv megújítását, a köznyelvi, uralkodó megszólalásmódhoz való közelítés segítségével.²⁶ A versnyelv megújítása mellett a különböző medialitású szövegek egymásra illesztése által sikerült Aranyak az orális kultúrák naivabb hangvételeit rájátszásszerű megoldásokkal intellektualizálni.²⁷ Nála tehát a népiesség soha nem egyszerű imitáció, mivel céltudatosan és eszközként használja, ezáltal távolságot is tart tőle.²⁸

Ez a fajta céltudatosság Tolnait talán kevésbé jellemzi, de Aranyhoz hasonlóan sokszor játszik rá a népköltészet mechanikus elemeire, amit tudatos, reflexiót igénylő szintre képes emelni. Szemben Petőfivel, aki úgy tud eredeti lenni, hogy a népdalokra sokszor jellemző alkalomhoz kötöttséget általános szintre terjeszti ki, Arany – és, ahogy látni fogjuk, Tolnai is – egyértelműen rájátszik a alkalomhoz kötöttségre, reflektáltsága révén poétikai eszközzé téve azt (Arany: *A varró leányok, Tengeri-hántás*; Tolnai: *A mostoha leány*). Jelen esetben úgy, hogy keretbe kerül az alkalom, mely által a szóbeliség hagyományozódási módját is tetten érhetjük, a külső narratív szinten maga az alkalmiság, a történetmondás oralitásbeli funkciója válik a ballada tárgyává. Az alkalomszerűséget *A mostoha leányban* a kalákában történő kenderáztatás adja, amely azonban nem ad hoc tevékenység, mert a beágyazott történetre reflektál. A kenderáztatás ugyanis rájátszik a tevékenység közben elhangzó történet főhősnének, Kenderesi Sárinak a nevére, kapcsolatot teremtve a különböző narratív szintek között. Így a kenderáztatást, a hős nevére való rájátszás által, mind siratóként, mind pedig feloldozásként, tisztításként értelmezhetjük. Bár a ballada közvetlenül nem számol be a kendermosó lányok hallott történetre adott reakciójáról, a tevékenységük önmagában mintha valamilyen jelképes erkölcsi állásfoglalás lenne Kenderesi Sári ártatlansága mellett.

Tolnai balladája mintha az orális beszédmódot imitálná, azonban az erre jellemző, áttekinthető szerkezet nem érvényesül hangsúlyosan a szövegben. A különböző narratív szinteken elhangzó megszólalások és megszólítások elbizonytalanítják a befogadót, nem válik feltétlenül egyértelművé, hogy éppen melyik narratív

26 Tarjányi, Arany János..., 289–290.

27 Uo., 291.

28 Uo., 294.

szinten kell értelmezni őket (Arany a *Tengeri-hántásban* hasonlóképp játszik azzal, hogy nem mindig eldönthető, ki kinek beszél).²⁹

Arany számos, az orális kultúrára jellemző eszközt kiaknáz balladáiban. A közös ismeretkincsből adódó homályosságot tehát nem töredezettséggel kívánta utánozni, ami miatt Szász Károlyt meg is feddi,³⁰ hanem azt a kompozíció, a sejtelmesebb narráció és a szólamok összetett és bonyolultabb összefüggésrendszerével imitálja. A szóbeliségre jellemző áttekinthető szerkezet az újraolvasásra számot tartó Aranynál bonyolultabbá, első olvasásra a beszélői szólamok kombinációi miatt szinte értelmezhetetlenné válik.³¹ De ilyen funkcióváltáson eshet át a népdalküszöb vagy a címadás is. Ezeknek a szempontoknak a figyelembevételére mind szükségünk lehet a mostoha leány népballadára való rájátszásának vizsgálatakor.

Brian McHale-től kölcsönözve a fogalmakat: van tehát egy külső és egy beágyazott, vagyis egy extra- és egy intradiegetikus szintje a balladának.³² Ez a rekurzív szerkezet, vagyis történet a történetben. A bonyolultságát viszont az adja, hogy az extra- és az intradiegetikus szintek között minden irányban határsértés történik, Genette nyomán³³ ezt hívjuk metalepszisnek. Ez a dimenziók közötti határátlépés eszköze.

Narratív metalepszist alkalmazva az intradiegetikus elbeszélő (vagyis a beágyazott történet narrátora) hol a szereplőjét szólítja meg³⁴ (Kenderesi Sári), amivel egy pillanatra maga is belép a történet világába, hol pedig a befogadókat,³⁵ kilépve ezzel az elbeszélői pozícióból. A dialógus tehát, már ha itt lehet egyáltalán dialógusról beszélni, nem a szereplők közötti feszültségkeltés eszköze, mivel a szereplők nem ugyanazon a narratív szinten léteznek: Kenderesi Sári nem is reagál Pintér Örsire, ahogy a hallgatók sem felelnek a hozzájuk intézett kérdésre, és Pintér Örsi sem reagál az állatok hozzá, illetve a többi kendermosóhoz intézett szavaira. A kérdés talán az lehetne, hogy hogyan értelmezzük ezeket a határátlépéseket, illetve hogy mennyire „hallatszanak át” egymásba a különböző narratív szinteken leadott üzenetek.

A történet banalitása és a síkok már-már magától értetődő egymásra vetülése miatt elsöre szinte fel sem tűnik a rekurzív szerkezet bonyolultsága, amelyet hat

▼
29 Uo., 323.

30 Arany János, „Költemények: Szász Károlytól Első és második kötet (Heckenast. Pest, 1861.)”, in Arany János, Próza művek 2, s. a. r. Németh G. Béla, Arany János összes művei 11, 186–216. (Budapest: Akadémiai, 1968), 190.

31 Tarjányi, Arany János..., 294.

32 Brian McHale, „Kínai doboz világok”, ford. Kucserka Zsófia, in *Narratívák 6: Narratív beágyazás és reflexivitás, főszerk. Thomka Beáta, szerk. Bene Adrián, Jablonczay Tímea*, 181–208. (Budapest: Kijárat, 2007).

33 Gérard Genette, *Metalepszis: Az alakzattól a fikcióig*, ford. Z. Varga Zoltán, *Anthropos* (Pozsony: Kalligram, Budapest: Pesti Kalligram, 2006).

34 „Kenderesi Sári / Kár volt még nem várni, / Hejh a Kun Sándorral kár volt szóba állni.”

35 „– Csetebodza bokron sohsem termett rózsa, / Mikor volt még boldog mostoha lány sorsa?”

különböző megszólaló és narrátor idéz elő: Az első megszólaló, a keretelbeszélés szintjén levő elbeszélő (vagyis az extradiegetikus narrátor), viszonylag objektív, de erősen stilizált nézőpontba helyezkedve vázolja fel a beágyazott történet elhangzásának körülményeit. Majd ő tér vissza a beékelte történetmondást követően az utolsó két versszakban, hogy „idézze” az állatok beszédét. Az archaikus, animista szemlélete miatt – tehát amiatt, hogy hisz az állatok beszédében és az ember állattá változásának lehetőségében – egy stilizált, népi elbeszélőként jelenik meg. Tettelesen nem vesz részt a cselekményben, sem a kendermosók, sem pedig Kenderesi Sári világának szintjén, csupán mesélőként van jelen, elbeszélésének címzettje és befogadója pedig maga az implicit olvasó. Ő maga annyira kívül áll az általa elbeszélte történeten, hogy nem is nevezi néven egyik szereplőjét sem. A keretelbeszélés világában létező Pintér Örszit a körülötte levő emberek szólítják meg, az intradiegetikus szintjén létező Kenderesi Sárit pedig a beágyazott történet narrátora, Pintér Örszi.

A 2. és a 3. narrátori szólamnak a második strófa két idézőjellel jelölt megszólalása tekinthető. A két megszólaló az elsőfokú narrátor által elmondott történet szereplői, vagyis nála eggyel mélyebb/belsőbb szinten állnak. Az ő funkciójuk mindössze annyi, hogy kiváltják, illetve sürgetik a következő narrátor, Pintér Örszi megszólalását, ilyen értelemben ők a rekurzív szerkezet létrejövésének katalizátorai. Más szempontból az ő szerepük az, hogy a történetmondás vagy újramondás orális kultúrabeli funkcióját hangsúlyozzák.

Az intradiegetikus narrátor, vagyis a beágyazott történet elbeszélője tehát Pintér Örszi. Az ő szólama a teljes harmadik és negyedik strófa, amelyekben Kenderesi Sári történetét meséli el a többi dolgozó lánynak. Az ő szólama azért is kiemelten fontos, mert a vers címe – *A mostoha leány* – ezt a szövegrészt helyezi fókuszba, szemben például Arany *Tengeri-hántásával*, amely a külső történetre, vagyis a beágyazott történet elsődleges befogadóra, a kukoricafosztókra tereli a hangsúlyt.

Az utolsó két versszak további két narrátort aktivizál, a békát és a madarat, akik azonban már nem az intradiegetikus narrátor által elbeszélte tragikus szerelmi történet szintjén szólalnak meg, hiszen az idézőjel lezárja Pintér Örszi szólamát. Az extradiegetikusban, a banai tó partján történő kendermosás szintjén jelennek meg, holott a történet szereplőiként beszélnek magukról.

A szerkezet tehát rendkívül bonyolult. A vers egy műballada, amelyben azonban Tolnai egy olyan stilizált narrátort alkalmaz, aki egy archaikus hiedelemvilág képviselője. Az általa elbeszélte történet pedig tulajdonképpen arról szól, hogy a közösség egy tagja előad egy népbaladaszerű történetet. Ez akár értelmezhető a *mise an abyme*, vagyis az öntükrözés alakzataként is.³⁶ Az elbeszélés az elbe-

▼

36 Dorrit Cohn, „Metalepszis és *mise en abyme*”, ford. Z. Varga Zoltán, in *Narratívák 6...*, 113–122.

szélésben mintha magáról a történetmesélésről és befogadásról akarna mutatni valamit azáltal, hogy a sorozatos metalepszisekkel a keretelbeszélés magára húzza a beágyazott történetet. Hiszen a keretben nincs tragédia, az egyetlen kép csupán: este a kendermosó lányok a banai tó partján kendert mosnak és hallgatják Pintér Örsit, miközben madárcsicsergés és békakuruttyolás hallatszik. Tulajdonképpen idilli kép, miközben a szövegegész a beékelt tragikus szerelmi történet miatt mégsem nevezhető annak.

A tragédia tehát csak bújtatottan, az alsóbb, beágyazott történetből – Pintér Örszi szólamából – kerül elő. A kendermosás motívuma mellett – ahogy azt már említettem – a két sík közötti kapcsolatot erősíti az intradiegetikus narrátor, Pintér Örszi, akinek a történetmondása meglehetősen rendhagyó: az elbeszélői diszkurzus szintjét mindkét irányba átlépve először népdalküszöbvel bevezetett kérdést intéz a befogadókhoz, majd egy intést a hőséhez. Ezután ismét a kendermosókhoz fordulva megmagyarázza a halott Sárihoz intézett szavait. Ez a többszörös retorikai metalepszis azért érdekes, mert kétszeresen is megkérdőjeleződik általa a beágyazott történet fikcionalizáltsága az extradiegézishez viszonyítva. Egyrészt az aposztrophé miatt, másrészt a hallgatók megszólítása által olyan térbe lépteti őket, amelyről feltételeznénk, hogy élesen el van választva az intradiegetikus szintjétől.³⁷ A balladán belüli két világ közötti határ tehát meglehetősen elbizonytalanodik.

Az utolsó két versszak további két narrátora a keretelbeszélés szintjéről nézve azonban már teljesen elmoszák a valóság és a fikció (vagyis az extra- és intradiegetikus) egyébként is bizonytalan határát, sajátos pozíciót töltenek be a különböző elbeszélői szintek dimenzióiban. A két állat mintha a történet szereplőinek, Kenderesi Sárinak és mostohájának reinkarnációi lennének, kilépnek az intradiegetikus narratíva szintjéről – vagyis ez már egy ontológiai metalepszis, egy teljes határátlépés. Ezzel gyakorlatilag teljesen eltűnik a két narratív szint közötti választóvonal. A beágyazott történet kitör intradiegetikus voltából és beépül a keretelbeszélés világába.

Itt érdemes kitérni a meglehetősen enigmatikus, kurzivált kakasdombi helyszínre is. A kakas és a boszorkány összekapcsolása gyakori jelenség a folklórban. A kakashoz a hajnali kukorékolás miatt a nappal eljövele erősen kapcsolódik, ezáltal a boszorkány szférájának határát is kijelöli. A kakasnak tehát két világ összekötőjeként lélekkísérő funkciója van, így a kakasdomb egyszerre utalhat Sárinak a halála által a boszorkány hatalma alóli felszabadulására és a madár képében megjelenő lélek lehetőségére. Szintén kettős értelműnek érzékelem a

▼
³⁷ Ezt értelmezhetjük akár öntükrözésnek is, ha feltételezzük, hogy az intra- és extradiegézis szintjei között ugyanaz a viszony áll fenn, mint a műalkotás és az olvasó között.

„széjjelrepegetés” kifejezést: ’szétrepeszt’, ’szétszakít’ értelemben a gyilkosságra, de a repes ige gyakorító képzős alakjaként értelmezve Sári madárkává változására utal előre, illetve – a kakasdomb motívuma miatt – lelkének felszabadulására, amely csak Sári halála által tud bekövetkezni.

A narrációhoz visszatérve: az állatok tehát a maguk nevében beszélve újramondják a hallott történetet. Egy dolog azonban nem derül ki, mivel a ballada a madárka megszólalásával lezárul, mégpedig az, hogy a kerettörténet-beli hallgatók, vagyis a kendermosók értik-e/hallják-e a beszédüket, vagy csak békakuruttyolást és valami keserves madárcsicsergést hallanak.

A végső kérdés tehát az, hogy kinek is kuruttyol a béka. A kérdésnek azért kell felmerülnie, mert bár az extradiegetikus narrátor szerint „kuruttyol”, mi mégis emberi nyelven halljuk megszólalni, hiszen idézi a beszédét. Nem tudjuk tehát biztosan, hogy ezt tényleg emberi nyelven való megszólalásnak kell értelmeznünk, amelynek következtében az explicit befogadók – a kendermosó lányok – értik a szavaikat, vagy csak az elsőfokú narrátor beszél az állatok nyelvén, és így képes lefordítani az implicit befogadóknak – tehát nekünk, olvasóknak – a béka és a madárka gondolatait, ebben az esetben azonban a kendermosó lányok nem értik azt.

Amennyiben az előbbi feltételezzük, vagyis a lányok értik az állatok beszédét, úgy maga a történetmondás, az újramondás kerül előtérbe. Ebben az esetben a Kenderesi Sárinak szóló figyelmeztetés a hallgatónak is szól, mintegy előrevetett konklúzióként. Ezt aztán az állattá változás is megerősít mint a mágikus-balladai igazságszolgáltatás szemléltetőeszköze, hiszen elég erőteljes morális ítéletet hordoz a mostoha békává, a lány madárrá változása. Ez talán nem szorul különösebb kifejtésre: a béka egyértelműen a bűnösségre utaló jelkép, negatív konnotációit a *Biblia* is megerősíti például a tíz csapással (Kiv 7,27), vagy azzal, amikor a béka a tisztátalan lelkek jelképévé válik a Jelenések könyvében.³⁸ A madár ezzel szemben az ártatlanság, a lélek szimbóluma gyakorlatilag minden kultúrában.

Talán annyival érdemes kiegészíteni ezt a jelentéshálót, hogy a béka a magyar folklórban a szerelmi varázslat eszköze is lehet: például a szoknya alsó részébe varrt béka a szeretett férfi elcsábítására szolgál.³⁹ Ezt azért fontos megjegyezni, mert ez a jelentés megmagyarázná Kenderesi Sárinak azt a paradoxonnak tűnő kijelentését, hogy „Elszerette tőlem / Szép hiv szeretőmet”. Amennyiben a mostoha mágiával érte el, hogy Kun Sándor hozzá pártoljon, úgy valóban felmenthető a férfi a hűtlenség vádjá alól.

▼
38 „S láttam, hogy a sárkány szájából, a vadállat szájából és a hamis próféta szájából három békához hasonló tisztátalan lélek jött elő.” Jel 16,13

39 Pál József és Újvári Edit, szerk., Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából (Budapest: Balassi, 1997), 72–73.

A másik lehetőség, tehát amennyiben a lányok nem értik az állatok beszédét, hanem csak kuruttyolást és madárcsicsergést hallanak, és fogalmuk sincs arról – az állathangok atmoszférateremtő hatásfunkcióit leszámítva –, hogy az érintettek jelen vannak, sőt kiegészítik, újramondják a történetet, akkor a történetnek sokkal inkább a megismerő funkciója kerül a középpontba. Véleményem szerint ezáltal nyer értelmet a mise an abyme alakzata is, hiszen így a fiktív hallgatóság tudása a mai olvasóéhoz hasonlít, mivel ők is először hallják a történetet, amelyet valóban fiktívnek kell tekintenünk. Ha úgy olvassuk tehát a balladát, hogy magára a befogadásra próbál utalni, az az érzésünk támadhat, hogy a ballada centrumában levő két versszak története mintegy ráfolyik az utolsó két versszakra. Így mintha a műalkotásnak a befogadóra gyakorolt hatását próbálná metaforikusan modellezni, hasonlóan, ahogy bármilyen műalkotás hat a befogadóra, ezzel bizonyos mértékig megváltoztatva a befogadót körülvevő világot, illetve a világ érzékelését. A békakuruttyolás így válik a boszorkány, a madárcsicsergés pedig Kenderesi Sári védőbeszédévé. Ezáltal az utolsó két versszak csupán egyetlen befogadó (például az egyik kendermosó lány) egyetlen lehetséges történetértelmezésének tekinthető, az erkölcsi állásfoglalás pedig nem adott, hanem az olvasó feladata.

A kérdés talán szándékosan nem eldönthető: mintha a bonyolult rekurzív szerkezettel és a kettős olvasattal éppen a szóbeli hagyomány egyszerűnek tételezett működését próbálná színre vinni. A népballada a műballadában szerkezettel pedig mintha az oralitásra való rájátszásra, illetve eszközkészletének intellektualizálására helyezné a hangsúlyt. A szóban előadott népballada a közösség ismeretkincsére alapozó „balladai homály”-ként emlegetett sajátossága ugyanis átértelmeződik a műballadában,⁴⁰ a hézagosságot éppen a nem tudás által létrejövő különböző olvasatok lehetőségére használja fel.

Tolnainak ez a balladája tehát egy olyan narratív eljárást működtet, amelyet inkább a posztmodern sajátosságaként tartunk számon. A fiktív és reális közti határ játékba hozásával, a tükörszerkezetek alkalmazásával és a nézőpontok pluralizálásával mintha az egyetlen inherens jelentéssel szemben a jelentés sokszorozódására, a többféle értelmezési lehetőségre akarna figyelmeztetni. Mindezt pedig nagyon eredeti módon, egy igen bonyolult narratív struktúra segítségével teszi.

A *mostoha leány* mellett van még jó néhány figyelemre méltó balladája Tolnainak. Ha kizárólag a többértelműség, a kettős olvasat és jelentéssokszorozódás problémakörét vesszük figyelembe, érdemes megvizsgálni *A szegény vándorló legényről* című balladát. Itt a narrátor mintha a mű belső világának megismerhetőségére, az erre kínálkozó lehetőségekre és a félreolvasás következményeire hívná fel a figyelmet azáltal, hogy a szeretteitől távol haldokló katona diktálta

▼

40 Tarjányi, Arany János..., 281.

szöveget olvassuk csak, a szöveget lejegyző lány levelét viszont csak részben ismerjük. A végletekig fokozott sűrítő technika és a mélylélektani festés szép példája továbbá *A szépdombi korcsmárosné*, a népballadai eszközök intellektualizálásának pedig a *Fehér Sándor*. Utóbbinál különösen figyelemre méltó az első versszakban a virágos ládán ülő férfi képe, amely szintén értelmezhető az egész történetet tükröző képként.

Tolnai balladái tehát – ezt igyekeztem *A mostoha leány* példáján keresztül bemutatni – mindenképp árnyaltabban kezelendők annál, minthogy egyszerűen epigonalkotásoknak tekintsük őket. Maga a ballada pedig, amely a század második felében önmagát túlélte, időszerűtlen műfajnak látszik, nem kizárólag Arany költészetében válhatott a poétikai innováció eszközévé.

A festés mint messianisztikus tett

Pap Károly: *A nyolcadik stáció*

Pap Károly *A nyolcadik stáció* című műve a szerző második regénye, mely először 1931-ben jelent meg folytatásokban a *Nyugatban*, majd 1933-ban könyv formájában is kiadták. A szöveg nem kapott akkora visszhangot, mint Pap előző műve, a *Megszabadítottál a haláltól*, a fogadtatás pedig vegyes volt. A kötet egyes értelmezői szerint a szereplők pusztán eszméket testesítenek meg,¹ és a karakterek emiatt egydimenziósak.² Lichtmann Tamás a széttartó cselekményvezetést tartja *A nyolcadik stáció* legnagyobb hibájának: „[Pap Károlynak] a sokszálú cselekményt nem sikerül végig összefognia, egységes keretbe foglalnia, a konfliktusok szükséges arányának egyensúlya többször megbomlik.”³ Ez a gondolat arra utal, hogy a festő Leviát története, mely a szöveg első kétharmadát dominálja, nem teljesen szervesül a szöveg második felével, ahol a konfliktus Giza és a főbíró között bontakozik ki – Leviát a regény ezen részében gyakorlatilag nincs is jelen.⁴ Ehhez kapcsolódik, hogy *A nyolcadik stáció* műfajának meghatározása is nehézségekbe ütközött: voltak, akik a festő főhős története mentén művészregényként értelmezték;⁵ míg más recenzensek a „hatalom” és a „szegénység” harca miatt a társadalomrajz műfajához kapcsolták.⁶

Véleményem szerint a kétféle irány nem feltétlenül zárja ki egymást, hiszen például a klasszikus német művészregényekben meghatározó a művész–polgár ellentét, gyakori topozuk továbbá, hogy a társadalom ellehetetleníti a művész

1 A szereplők „[n]em annyira alakok, hanem inkább eszmék.” Rónay György, „A nyolcadik stáció”, in Megváltás. In memoriam Pap Károly, szerk. Csűrös Miklós, 72–74. (Budapest: Nap Kiadó, 2006), 73.

2 „Pap Károly alapműfaja: a parabola. [...] Pap Károly ezt a műfajt ösztövéren kezeli, itt-ott mégiscsak túl kevés élet húsoodik az ő meséire. [...] Pap Károlynál az alakok, a nyelv meglehetősen egyrétűek, s a szimbolizmus szörnyetege időnként elásítja magát. Eddig megjelent kisebb műveiben ez a fogyatkozás csak helyenként bántó (pl. A nyolcadik stáció elején).” Németh László, „Pap Károly”, in Csűrös, Megváltás..., 43–50., 49–50. Lichtmann Tamás is hasonlóképpen gondolkodik, legalábbis a főszereplőről illetően: „Leviát jelképes alak, elvont eszmék megtestesítője, aki példázatos küzdelmet vív az anyaggal a hitért és megváltásért; a főbíró és a vénlány viszont a gonoszság és hatalomvágy, illetve a szeretet és önfeláldozás példaszerepén túl elsősorban kiválóan egyénített és lélektani hitelességgel, realitán ábrázolt életteli alakok” Lichtmann Tamás, „Utószó”, in Pap Károly, *A nyolcadik stáció*, 183–194. (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1998), 186.

3 Uo.

4 Lichtmann Tamás, *Az igazságkereső*. Pap Károly (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2001), 232.

5 Lásd: „nem lehet reálisan ábrázolni a társadalmi világot akkor, ha ez a történetben nem reális környezetként, hanem szimbólumként szerepel. A nyolcadik stáció »belül« történi: a művész, s azontúl az ember emberfeletti lehetőségeinek határait próbálgatja.” Beney Zsuzsa, „Pap Károly Krisztusa”, *Vigília* 24, 8. sz. (1959): 459–468., 461.

6 Erre utal Rónay György megjegyzése: „Voltak, akik a szociális gondolat diadalát ünnepelték A nyolcadik stációban. A főszolgabíró erkölcsi bukásában a vaksi Hivatal kudarcat látták, ellenszenves alakját szembeállították az elnyomott faluval, a bűnökbe hajszolt, jogtalan néppel. Mi úgy érezzük, ez a szimbólumkeresés igazságtalanság a művel és a művésszel szemben.” Rónay György, „A nyolcadik stáció”, in Csűrös, Megváltás..., 72–74., 74.

létét, mind anyagilag, mind erkölcsileg.⁷ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy *A nyolcadik stáció* esetében nem polgári környezetről van szó – eltérően a szerző harmadik, *Azarel* című kötetétől, mely egyértelműen egyfajta urbánus közegben játszódik, és a polgári életforma kritikája is kiolvasható belőle, az *Azarel* család, és főként a rabbi család fő életmódját negatívan ábrázoló narrátori kommentárok révén. Pap Károly második regényének helyszíne Ágasháza,⁸ mely település Lengyel Balázs szerint „[n]em egy bizonyos falu [...], hanem a magyar falu”.⁹ A jelképes helyszín választása mellett azonban a konkrét cselekményidőre történik némi utalás: valószínűsíthetőleg az első világháború után játszódik a történet, a Tanácsköztársaság bukását követően. Ez a vonás a szövegben megjelenő társadalomkritikának és a művészregény-vonulatnak is egy újabb réteget ad: a korszak elnyomó hatalmát a főbíró alakja képviseli a szövegben, aki szembekerül Leviáttal, a művész főhőssel. A festő jelenléte és viselkedése pedig egyfajta „forradalmat” indít el a falu közösségében. A szöveg ezen olvasatát bővebben is elemzem a későbbiekben.

A nyolcadik stáció véleményem szerint a két említett műfaji kategórián túl a szerző által írt Krisztus-regények sorába illeszkedik.¹⁰ Nemcsak a kötet címe utalhat erre – mely egyértelmű bibliai utalás –, hanem Leviát Krisztus-szerű alakja is. *A nyolcadik stáció* főszereplőjének létét a szeretet mozgatja. Ezzel a karaktertípussal már találkozhattunk a *Megszabadítottól a haláltól* főszereplője, Mikáél figurája révén. Leviát azonban – Mikáéltól eltérően –, a festészet által kívánja Jézus szeretetelvű tanítását közvetíteni, azonban nem jár teljes sikerrel. A fejezet első részében az ő alakját vizsgálom meg közelebbről, az elemzés második felében pedig a festő konkrét műalkotásával, a stációképpel fogok foglalkozni, elemezve, hogyan lép párbeszédbe a kép a bibliai eredettörténettel, és miként jelenik meg rajta Jézus figurája.

Leviát mint a „félkegyelmű Krisztus” egy alakváltozata

*A nyolcadik stáció*ban több festőkarakterrel is találkozhatunk, akik közül kiemelendő Leviát, aki a mű főszereplője, és Bottyán, aki mellékszereplő a történetben. Bottyán emlékeztet jobban a művészregények klasszikus főhőisére: „A céltudatos

▼

7 Harkai Vass Éva, „Pénz, egzisztenciális státus, életmód kérdésköre a korai modernség művészregényeiben”, *Híd* 80, 6. sz. (2016): 91–99., 94.

8 Ténylegesen létezik egy hasonló nevű (Ágasegyháza) település, mely Kecskemét része volt 1952-ig.

9 Lengyel Balázs, „Pap Károly és *A nyolcadik stáció*”, in Csűrös, *Megváltás...*, 189–196., 196. Németh László is hasonlóképpen vélekedik, mikor „örök falunak” nevezi Ágasházát: Németh László, „Pap Károly”, in Csűrös, *Megváltás...*, 43–50., 48.

10 Melyek azonban, a *Megszabadítottól a haláltól* kivételével, nem maradtak fent az utókor számára.

művészelet ára a külvilágtól való elzárkózás, az életeseményekről való lemondás, a művészmagány – amelyek poétikai értelemben egyben a művészregény gyakori toposzai”¹¹ – írja Harkai Vass Éva. A férfi is a magányt választja: az erdőben él, és csakis annak állatait, növényeit és fényeit festi meg. Az emberi világot gyűlöli, mert úgy gondolja, csak korlátozza a művészt.

Ezzel szemben Leviát teljesen más alkotói mentalitást képvisel. Beszédes, hogy portrékészítéssel keresi a kenyerét: kávéházakban rajzolja le a vendégeket, és tehető zsidók lányairól fest képeket. Ő az emberek közt szeret lenni, művészetének célja is a hozzájuk való kapcsolódás. A narrátor így fogalmaz ezzel kapcsolatban: „egész megjelenésén ez látszott: – Hisz tudjátok, szeretlek titeket, jó köztetek forgolódní, s a rajzolás, művészet, a többi minden ürügy csupán, hogy élhessek, s hogy ti is szerethettek engem.”¹² Éppen ezért, miután Bottyán egy véletlen találkozás után – saját nézőpontjából – „kimentí” Leviátot az emberek világából, és elviszi az erdő biztonságos magányába, a fiatal festő vissza szeretne térni az emberek közé: „Embert festeni vágyik. Majd kibújt a végén, hogy nemcsak festeni szeretné őket, de amúgy is szeretné őket látni. Sok-sok embert együtt! S aztán festeni őket. A kettőt nem lehet elválasztani!”¹³ Leviát számára a kivonulás az emberi világból – eleinte – nem lehet alternatíva, mert művészete elvesztené a lényegét. Ezért úgy dönt, hogy visszamegy az erdőből a civilizációba. Így jut el a közeli Ágasházára, ahol ismét portrékészítésbe kezd, egészen addig, amíg a helyi plébános és a falu „vénleánya”, Giza, fel nem kérik egy stációkép megfestésére.

Leviát számára tehát egybeesik a művészi és az emberi beteljesülés: művészte akkor éri el célját, ha általa ő, az alkotó közvetíteni tudja a szeretetet a többi ember felé – beleértve azokat is, akik méltatlanul viselkednek vele, mint a falubéli főszolgabíró, Kanitz. Ez a gondolat Bottyán felfogásának az ellentéte: „Bottyán [...] [e]lmesélte, hogy fiatal korában mint élt az emberek közt nyakig elmerülve, s hogy vitték különféle mohó, vad szenvedélyei kegyetlen zsákutcákba, önvádaskodásba, hogy keverték végtelen szélmalomharcokba, mígnem mindezért meggyűlölte az embereket.”¹⁴ Az elbeszélő némileg didaktikus módon ki is mondja Leviát ars poe-ticáját, mikor az nekikezd a stációkép festésének:

[A] feladat abban rejlett, hogy Jézusával a valóságához kell ragaszkodnia, mégpedig ahhoz a valóságához, amely őt legkeservesebben fűzi ehhez a községhez, a darab földhöz, ahol képe állani fog. Ez a leggyötrelmesebb kötelék pedig a főbí-

▼
11 Harkai Vass, „Pénnz, egzisztenciális státus...”, 91.

12 Pap, A nyolcadik stáció, 5.

13 Uo., 19.

14 Uo., 13.

ró alakja. [...] Most azonban ebben a művében csak akkor lehet méltó tárgyához, ha a főbíróval oldja meg Krisztus alakját, vagyis ha a főbíróban megkeresi, meg tudja találni Krisztust. Mert ez az a művészetben, amit Krisztus kívánt, mikor mondotta: hogy aki téged megüt jobbról, annak add oda magad balról is. Vagyis: abból alkossad meg a legtisztább, legjobb embert, aki legmesszibbre taszított téged magától. Ha őt meg tudod annyira tisztítani, hogy krisztusivá lesz, akkor műved méltó lesz a Kálváriához, az én szenvedéseimhez, méltó az asszonyok hitéhez és ehhez a földhöz is, Ágasházához.¹⁵

Leviát figurájáról elmondható, hogy „nem áll ellen a gonosznak”,¹⁶ mindenképp szeretettel próbál fordulni a jézusi tanítás szellemében. Egyedül a főbíró lesz az, aki felé nem tudja megtalálni ezt az érzést magában, és ez a konfliktus a stációkép megfestésekor is végigkíséri, hiszen Krisztus arcában akarja viszontlátni a férfi vonásait, egyfajta megbocsátási aktusként. Alkotásával, [m]eg akarja az embert szabadítani a gonosz hajlamaitól, megváltani gyarlóságaitól [...], messiási feladat és cél” – írja Lichtmann Tamás.¹⁷ A festő számára azért nem tűnik blaszfémnek Jézus arcában megfesteni a főbíró vonásait, mert ő az egyetemeset keresi az emberben. Így lehetnek számára az ágasházi özvegyasszonyok is valami öröknek a megtestesítői: „Ő is, amíg átrepüli az utat a jeruzsálemi asszonyokig, így fog le-leszállni az özvegyek arcára. S mint azok a madarak csak a legmagasabb csúcsát érintik a hajónak, úgy ő is a legegységesebb, legmagasabb lényegét, természetük csúcsát fogja csak érinteni. Arcukban csak azt az arcot, amely minden özvegyben méltó arra, hogy az Üdvözítő körül álljon, s vigasztalását hallgassa”¹⁸ – mondja Leviát, válaszul arra a vádra, hogy a világi alakok szentképen való megjelenítése szentségtörő. A vallásnak az ilyen típusú szekularizálása – a világi emberek és a vallási figurák összemossa – visszatérő vonás Pap Károly életművében. Ehhez a szekularizációhoz az is hozzátartozik, hogy még a regényekben megjelenő Krisztus-alakítások is képesek vétkezni – ezzel „istenemberségük” helyett „emberfiúságukat” hangsúlyozza a szerző. Leviát „bűne”, hogy játékoságával és pajkosságával szerelmet keltett Gizában, és ezt nem vette észre. Ezen a ponton érdemes elidőzni a főszereplő

▼
15 Uo., 63.

16 Lásd Friedrich Nietzsche értelmezését, aki Jézusban fedezi fel ezt a jellemvonást: „Ez az »örömhírhezó« úgy halt meg, ahogyan élt, ahogyan tanított – s nem azért, hogy »megváltsa az embereket«, hanem azért, hogy megmutassa, hogyan kell élni. A gyakorlat, az, amit hátrahagyott az emberiségnek: magatartását a bírók előtt, a fogdmegek, a vádlók előtt s mindenféle gyalázkodással és gnyolódással szemben – magatartását a kereszten. Nem áll ellen, nem védelmezi jogait, egyetlen olyan lépést sem tesz, amely megvédené őt a legrosszabbtól, sőt követeli azt... Kér, szenved és szeret azokkal, és azokban, akik rosszat tesznek vele.” Friedrich Nietzsche, *Az Antikrisztus*, ford. Csejtei Dezső (Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor Kiadó, 2007), 59.

17 Lichtmann, *Az igazságkereső*. Pap Károly, 231.

18 Pap, *A nyolcadik stáció*, 57.

nevénél. A „Leviátán” név a *Bibliában* szörnyet jelent,¹⁹ de például Julien Green *Leviathan* című regényében egy szimbolikus jelentésréteg is rakódik rá: a kiismerhetetlen rémség, ami az emberek vesztét okozza. A *nyolcadik stáció*ban tragikus véget valóban Leviát hozza a szereplőkre, hiszen közvetve miatta öli meg Giza a főbíró, és végez magával is. Erre utalhat az is, hogy a falu plébánosa a szöveg végén azt mondja a festőnek, jobb lett volna, ha soha nem találkoznak.

Leviát azonban szembe tud nézni bűnével. A regény végén felismeri, hogy Giza és a főbíró harcának, mely a két fél halálával végződött, ő az oka: „Az egésznek ez az idegensége volt az, ami tehetetlenségét, rémületét arra kényszerítette, hogy legalább meglássa a szemével mindazt, ami történt, ami van. S így közelebb jusson legalább ahhoz, ami mind őt terheli.”²⁰ A festő a ravatalon megcsókolja mind a halott Giza, mind a meggyilkolt főbíró arcát. A csók a szeretetet jelképezheti, amit Leviát – legalábbis a főbíróval szemben – nem tudott megtalálni magában. Ez a kép a szöveg elején olvasható jelenetnek a párja, ahol a festő Kanitz bíróval való találkozása után, miután felfedezte a gyűlöletet a férfiban (és emiatt: magában is), rajza által megpróbálja átváltoztatni ezt az érzést:

Igen, előbb ki kell oltania a szeme világát, így-e, mozdulatlanra zárni a hideg száját, igen, így, leejteni szögletes, rideg állát, látod, ha így rajzolod, holtan, igaz, nincs is benne nemesség, szépség, de legalább az ő gonoszsága és a te gyűlöleted s művészi tehetetlenséged se látszik rajta! Ahogy elkészült a halott főbíróval, Leviát keserűen mosolygott. Valahogy még mindig nem tudott megnyugodni ebben. S hogy kibékítse magát, melléje rajzolta önmagát is holtan.²¹

Végül a festő ezt sem érzi elégnek, és őszintétlenül ugyan, de megcsókolja a rajzon lévő arcot, majd összetépi a papírt, aminek darabjai ezután egy sírra esnek, előrevetítve a regény végét. A képesség arra, hogy szembenézzünk saját „bűneinkkel” a Pap Károly-oeuvre egyik legfontosabb mozzanata, mely többek között a szerző *Zsidó sebek és bűnök* című vitairatában is megjelenik. Kanitz főbíró, Leviáttal ellentétben, nem vállalja fel saját „bűnét”, még akkor sem, amikor Giza lehetőséget ad neki erre: „Most már eleget ütöttél, most már ösmerd be, hogy te is olyan oktalán állatja vagy a mezőnek, mint ennek a csőznek a kuttyája itten! Ha ezt beösmersed, akkor neked is megbocsátok” – mondja neki Giza, miután Kanitz

▼

19 Keresztyén bibliai lexikon II., szerk. Bartha Tibor (Budapest: Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1993), Arcanum. Utolsó letöltés: 2021. nov. 11. Hozzáférés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztyen-bibliai-lexikon-C97Bz/l-CA186/leviatan-CA1C6/?list=eyJmaWxoZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPXoxFWF9MZXhpaz9ub2t0Qzk3QjliXXosfCJxdWVyeSI6ICJzZXZpYXRredTAwZTFulno>

20 Pap, A nyolcadik stáció, 221.

21 Uo., 27.

a csősz kutyájával elpusztította a „véngleány” számára oly fontos, Leviát készítette stációképet.²²

A főbíróval a harcot tehát Leviát helyett Giza vívja meg, ahogy arra Lichtmann Tamás is rámutat.²³ A festő ugyanis, akárcsak a *Megszabadítottól a haláltól* főhőse, Mikáél, képtelen a harcra: „Az emberek közt csak egy a bűn: az erő”²⁴ – mondja. Ez a tulajdonsága szorosan összefügg azzal, hogy Krisztus szeretetelvű tanításait kívánja követni. „Leviát [regény végi] magányba vonulása az ellenségnek is megbocsátó magatartás törvényszerű csődje” – írja Bata Imre,²⁵ és Lichtmann Tamás is hasonlóan vélekedik: „Az az ember, aki az erő minden formáját bűnnek tartja, és csakis bűnnek, aki nem képes erőt kifejteni saját igazsága és hite érvényesítése érdekében, az nem is tudhatja győzelemre vinni a hitét.”²⁶ Véleményem szerint azonban az erőszakellenesség jellemvonása Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij *A félkegyelműjének* Miskin hercegére és a Friedrich Nietzsche-féle, *Az Antikrisztusban* vázolt Krisztus-alakra emlékeztet, akik a *Megszabadítottól a haláltól* hőséne, Mikáélnak a figuráját is inspirálták.²⁷ Leviát hozzájuk hasonlóan kívül áll a társadalmon, nem érti annak működését: „De azért nem értette még most sem egészen a véngleányt, mint ahogy a főbírórt sem értette. Bottyánt se... Annnyira mások ezek, mint ő. Mintha valami idegen világban élne, s ő is egy másikban, s nem közeledhetnek egymáshoz.”²⁸ A művészlét idegensége – ami a művészregények visszatérő toposza – pedig még inkább fokozza ezt az érzést. Ennek ellenére Leviát mindenki felé részvéttel és empátiával fordul, és szinte fizikai fájdalmat érez, ha valakit szenvedni lát, akárcsak Mikáél, Miskin vagy *Az Antikrisztus* Jézusa.²⁹ További egyezés a figurák között, hogy Leviát külseje is egy gyermekét idézi: „Tisztára gyermek ez az úrfi!”³⁰ de játékos viselkedése is gyermeki jellemére utal: „Nagyokat rúgott, ugrott, hempergett, valósággal lázas volt az örömtől, s mikor lelátott végre az első községbe, elkiáltotta magát: Ah!! Lemázollak titeket! Mind! Mind!”³¹ A pénzhez való hozzáállása is ezeket a párhuzamokat erősítheti: „Leviát

▼

22 Uo., 218.

23 Lichtmann, *Az igazságkereső*. Pap Károly, 232.

24 Pap, *A nyolcadik stáció*, 164.

25 Bata Imrét Lichtmann Tamás idézi. Lichtmann, *Az igazságkereső*. Pap Károly, 235.

26 Uo.

27 A „félkegyelmű Krisztus” alakváltozatairól a *Megszabadítottól a haláltól*-ban és *A félkegyelműben* lásd bővebben: Murzsa Tímea, „Kísérlet egy új szövetségre: Pap Károly *Megszabadítottól a haláltól* című művének elemzése”, in *Nyom-követés 6. (tanulmánykötet)*, szerk. B. Kiss Máttyás, 155–177. (Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2021).

28 Pap, *A nyolcadik stáció*, 168.

29 „Leviát jól látta, milyen gyöngye az öregember, s habár részvéte kínjaiban ajkát harapdálta, mégis maradásra kényszerítette magát.” Uo., 58. (Kiemelés tőlem: M. T.)

30 Uo., 47.

31 Uo., 21.

maga se tudta volna igazán megmondani, s ha barátai kérdezgették, nógatták, ő csak mosolyogva tündődött el, maga se tudja igazán, ideje, pénze valahogy mindig elfolyik. [...] Kék szeme meghervadt, tenyere magától kifordult, koldusmódra, lábai az aggodalomtól összébb dugták a fejüket, s mintha finom orra is belapult volna, [...] egyszerre törekeny, ágrólszakadt, ijedt gyermekké görnyedt.”³²

Fontos kiemelni azonban, hogy Leviát nem ugyanolyan mértékben hordozza a jézusi tulajdonságokat, mint Pap Károly első regényének főhőse, Mikáél. Ez az alakváltozat egy gyarlóbb Krisztus-más. Ez több ponton is tetten érhető a szövegben: Leviátot „gyakran kínozza a nagyravágyás. Minthogy azonban szelíd volt a természete, nagyravágyása is szelíden kínozza őt”³³ – mondja róla a narrátor, máskor pedig így fogalmaz vele kapcsolatban: „mintha gőg villant volna fel szelíd kék szemében: a képzelet gőgje és szeszélye”.³⁴ Az alkotás tehát nem csak a szeretet jegyében történik, ahogy azt a szerző ars poeticája sugallja, hiszen Leviátot nagy-ratörő vágyai is hajtják. Ezért is hiheti azt, hogy képes lesz egy olyan műalkotást létrehozni, ami megváltoztatja a bírót: „ha jobb volna a Krisztusom, akkor láttára a főbíróban talán elhallgatott volna a gonosz képzelődés”.³⁵ A plébános rámutat ennek az elképzelésnek a lehetetlenségére: „egy képtől igazán nem szabad ilyet elvárni”.³⁶ Leviát abban is eltér a *Megszabadítottól a haláltól* főhősétől, hogy esetében a belső készítés mintha nem lenne elég erős: a festő szinte összes képének megfestését halogatja, és amikor a stációkép készítésekor nehézségekbe ütközik, akkor legszívesebben a menekülést választaná: „El akar pusztítani! – kiáltotta rekedten a fájdalomtól –, de mért pusztuljak el? Ha egyszer nem bírom úgy, ahogy kellene, hát akkor nem bírom! Elveszek, csak azért, mert kicsiny és kevés vagyok ehhez? Inkább menni, menni akarok, elég volt!”³⁷ Ebben a jelenetben ahelyett, hogy az őt körülvevő özvegyeknek erőt adna (mint az általa festett stációképen szereplő Krisztus, aki helyzete ellenére is vigasztalja az őt kísérő asszonyokat), nekik kell őt támogatniuk. Felelőtlenségét az is jelzi, hogy mikor a főbíró utasítására elhagyja a falut, megkönnyebbül, és mintha előre tudná, hogy ígérete ellenére nem fogja folytatni a stációképek festését: „Ígéretében, amit a vénleánynak tett, maga se nagyon bízott. Ha Bottyánt ott találja is az erdőben, a nagy fák, vízmosások tövén, ahol a pókok szövögetik hálóálmaikat a legyekről, a bogarak nási táncot röpdösnek, vajon lesz-e kedve, ereje az effajta erőfeszítésekhez, mint ez a nyolcadik stáció?”³⁸

▼
32 Uo., 7.

33 Uo., 5.

34 Uo., 43.

35 Uo., 112.

36 Uo.

37 Uo., 76.

38 Uo., 145.

Legnagyobb bűne azonban az, hogy nem figyel oda Giza érzéseire. A negyvenéves nőt nem érintette egyetlen férfi sem (erre utal a „véngleány” megnevezés a szövegben), ezért többször is kifejezi, hogy zavarja őt Leviát pajkos viselkedése: „Igen zavarba hozza az ember gyerekeit”³⁹ – mondja neki egy ízben, amikor pedig a festő meg akarja szagoltatni magát vele, Giza így reagál: „Ej, dehogyan szagolom én! – mondta a véngleány –, ha idáig nem szagoltattam férfit, most már csak nem teszem!”⁴⁰

Giza alakja azonban maga sem büntelen. Az erőszak többször is megjelenik viselkedésében: „Fel is gyújtom én őt! – kiáltotta hevesen. – Ha megstülne elevenen az ilyen pokolra való, az kellene az olyan embernek!”⁴¹ – mondja Kanitzról, miután az elküldi Leviátot a faluból, de a gyilkosság bűne is hozzá köthető. A narrátori kommentár alapján mintha viselkedésének eredője az a vágy lenne, amit Leviát ébresztett benne: „Komor bánata előfutárja volt annak a pusztító váagnak, amelynek messzi morajlását ezen az éjszakán érezte először”⁴² – olvashatjuk arról az estéről, amikor Giza először engedi át magát Leviát iránt táplált érzelmeinek. A „véngleány” ereje a természetben is megmutatkozik. A nő – paradox módon – a férfiasságot képviseli: „Hogy is lehetne őneki más a festő, mint egy gyermek, mikor még régebben is a férfiakat mindig csak gyermekszámba vette maga mellett, még az olyan nagy, erős testűeket is, mint amilyen az első kérője volt. Azt is legyerekezte, s mikor az erre őt földhöz akarta nyomni, ő volt az, aki odateremtette.”⁴³ Máshol pedig: „[Giza] hangja férfias volt, és mintha a föld mélyéből jött volna”.⁴⁴ Ezen vonása eltér a többi Pap-szövegben megjelenő nőalaktól.⁴⁵

A regény legjobban sikerült részei közé tartozik Leviát és Giza kapcsolatának ábrázolása. Giza festőhöz való vonzódásában ugyanis benne rejlik egyfajta anyai érzés is. Az elfojtott szerelmi, erotikus, illetve az anyai ösztönök szinte szétválaszthatatlanul jelennek meg viselkedésében. Leviát – részben a fentebb jellemzett gyermeteg vonásai miatt – azonban nem mutat semmiféle szexuális érdeklődést a nő iránt. Pajkossága és évdése mindössze a játék kedvéért történik. Kettőjük viszonyának anya–gyermek kapcsolat jellege is rendelkezik egy bibliai előképpel: Mária és Jézus kapcsolatára utalhat. Az anyai érzéseket előtérbe helyező értelmezést képviseli Ágasháza plébánosa is, mikor a hívő Giza megvallja neki

▼
39 Uo., 47.

40 Uo., 83.

41 Uo., 96.

42 Uo., 156.

43 Uo., 150.

44 Uo., 34.

45 Ennek az is lehet az oka, hogy a többi nőalak a keresztény Gizától eltérően zsidó, és mindig a zsidó törvény és hagyomány „férfias” jellegével áll szemben. Utóbbiról lásd Clara Royer tanulmányát: Clara Royer, „Az apai Törvénytől az anyai írásig”, ford. Horváth Ágnes, *Múlt és Jövő* 19, 4. sz. (2008): 84–98.

„bűnös” gondolatait: „Mert a mélyén, édes leányom, anyai szeretet van. Az iránt a fiatalember iránt. De nem is az iránt, édes leányom. Ezt értsd meg: csak egy fiatalember iránt, akinek se anyja, se szeretője. És bolyong a világban. Hát miért ne szeretnéd az ő emlékét? Minden szeretetben van egy kis bűn. Mert át kell mennie a húson. De az, amit az Úr megbocsát és felold, legelőbb tenálad.”⁴⁶ A szentírásbeli párhuzamot erősíti, hogy mikor Leviát el akarja hagyni a „vénleány” házát, akkor az özvegyektől körülvevett alak, aki Giza mellkasára hajtja a fejét, a pietàt idézi,⁴⁷ mely kép a tizennegyedik stációra utal. Gizát Máriával a szüzesség motívuma is összekapcsolhatja, ezt implikálhatja a „vénleány” kék köténye is – hiszen a Mária-ábrázolások domináns színe a kék –, amelyet azonban nem vesz többé fel, miután Leviát azt a meztelen fürdőzése után a testén viselte.

Egy lehetséges olvasat: a „szerelem kommunizmusa”

A nyolcadik stáció a *Megszabadítottál a haláltól* című regénytől eltérően nem biblikus közegben és időben játszódik, hanem az író születésének kortárs jelenében: a cselekmény a háború és a Tanácsköztársaság bukása utánra esik. Számos szereplő reflektál erre egy-egy félmondat erejéig,⁴⁸ de erre utal egyes szavak (például: „csendőr”) használata, illetve a csősz viselkedése és jellemzése is.⁴⁹ Ebben a történelmi közegben Kanitz bíró a „hatalom”: „A főbíró a két világháború közötti nyomasztó [...] rendszer hivatali apparátusát szimbolizálja.”⁵⁰ Figurája ösztönös ellenérzést táplál Leviát ellen. Lichtmann Tamás szerint azért, mert Leviát zsidó.⁵¹ Ebben egyetérttek vele, hiszen a főszolgabíró ide kapcsolódó monológja számos olyan gondolatot tartalmaz, ami a szerző korabeli antiszemita szólásokhoz köt-

46 Pap, A nyolcadik stáció, 171.

47 Lichtmann, Az igazságkereső. Pap Károly, 248.

48 Például a Böggözi nevű harangozó és sírásó azt mondja magáról: „a háborúban is voltam népfelkelő”. Pap, A nyolcadik stáció, 190. Az özvegyekről pedig így nyilatkozik Giza: „De ezek itten, szegénykéek, olyanok, akik elveszítették minden támaszukat, ki a háborúban, ki a forradalmakban.” Uo., 38.

49 Lásd: „Bokor idős ember volt már. Repedezett arcát vad, ősz sörte borította, egészen a szeméig, amelyek aprón, kegyetlenül s ravaszul csillámlottak. A háborúból maradt bakancsa, katonanadrágja a vastag, zsíros foltoktól rajzott.” Uo., 200.

50 Lichtmann Tamás, Pap Károly, Irodalomtörténeti füzetek 99. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 111.

51 „Ezért említi a plebános a kötöttségek nélküli életet minden személyes oknál mélyebben rejtőző magyarázatként a születési meghatározottságot és determináltságot.” Lichtmann, Az igazságkereső. Pap Károly, 238. Erre utal a festő neve is, mely a „Lévi” nevet is tartalmazza. A történetben az előző stációképet festő művész is zsidó volt („Steinböck”), azonban ő a szerző életművében visszatérő teherős, de másokat kihasználó gazdag zsidó sztereotípiáját testesíti meg.

hető.⁵² De ezzel együtt – és ettől nem teljesen függetlenül⁵³ – azt gondolom, hogy Kanitz Leviátot „kommunista felforgatónak” véli. A bíró erre utaló kijelentéseket tesz: „Nos, a főtisztelendő úr hiába várja, hogy most egyszerre leplezzem le a kedves, szelíd festőjét, mint valami lázítót vagy bujtogatót, akinek a festés, a Kálvária csak ürügy, hogy a népet nyugtalanítsa. Ezt most még nem tehetem.”⁵⁴ Sőt azt is hozzáteszi, hogy legszívesebben megfigyeltetné Leviátot, de egyelőre nincsenek meg az ehhez szükséges adatai, bizonyítékai. A megfigyeltetésről, a nép sorai közötti elvegyülésről miniszteri határozat is érkezik: „a legutóbbi belügyminiszteri rendelet parancsolja, hogy [a főbíró] hivatali kötelessége: barátságosan érintkezni a lakossággal. Most megjelent előtte az egész rendelet: »...annál is inkább, mert ezáltal mindig új alkalom adódik megfigyelni a polgárság, a gazdák és cselédek érzületét, különösen pedig ellenőrizni olyan áramlatokat, amelyeknek megfigyelése a főszołgabírósnak mindenkor a hasznára válik.«”⁵⁵ Mindezzel együtt Kanitz alakja a mindenkori hatalom szimbolikus figurája: a „korlátolt, pusztító hatalom képviselője, másfelől a hatalom paranoiddá váló, állandó gyanakvásának, elferdült ember- és világlátásának örök jelképe”⁵⁶ – írja Lichtmann Tamás.

Véleményem szerint a szöveg ezen szála és a regényben megjelenő Jézus-allúziók összeolvashatók. A kisregény első változata 1931-ben született, tehát tizenkét évvel a Kommün bukása után. A Tanácsköztársaságnak egyértelműen volt egyfajta messianisztikus felhangja. Tverdota György a következőt írja erről: „Nem nehéz példákat találnunk arra, hogy a kort, amelyben éltek, az őskereszténység és a késő római kor fordulójához hasonlították. Juhász Gyula Forradalmi kiskátéjában a marxi tanítást új evangéliumnak nevezi. A kor politikai főszereplői ebben a kétezer éves mintára íródo új evangéliumban kaptak szerepet.”⁵⁷ Ez a gondolat nemcsak Juhász Gyulánál fogalmazódott meg, hanem például Tóth Árpádnál is előkerült.⁵⁸ Azonban voltak, akik a marxizmus osztályharcát elítélték, és a kom-

▼

52 Lásd például: „A fölfordulásokat mindig az ilyenfajta emberek kezdték, az ilyen gyökértelen emberek, akiket voltaképpen semmi sem köt a földhöz, az országhoz. Ezzel nem akarja azt mondani, hogy csak a földbirtok köt a földhöz, csak a földművesség vagy csak az államhivatal, vagy a diploma, de viszont tagadhatatlan, hogy vannak bizonyos szabadabb foglalkozások, amelyek könnyebben kaphatók mindenféle szélsőségre, felforgatásra, mint a kötöttebb foglalkozások. S ezek között van legelső sorban a művészkedés. Ez kétségkívül a legszabadabb foglalkozás. Ma itt, holnap ott, ma így, holnap úgy. A nyelven kívül, mondhatni, semmi sem köti őket, de néha még ez se, különösen a festőknél nem. A vászon a hazájuk, Istenük a hírnév.” Pap, A nyolcadik stáció, 70.

53 A Kommün és a zsidóság összekapcsolása a kor antiszemita kurzusának visszatérő gondolata.

54 Pap, A nyolcadik stáció, 72–73. Lásd még: „Az efféle emberekkel szemben igazán jogos minden óvatosság, minden előrelátás most, mikor még mindig jogosan forrónak lehet mondani a földet a múltak miatt.” Uo., 70.

55 Uo., 183.

56 Lichtmann, Az igazságkereső. Pap Károly, 233.

57 Tverdota György, „Az együttműködési formula. A magyar írástudók és a Tanácsköztársaság”, Eszmélet 31., 121 sz. (2019): 50–66., 52.

58 „Ez a történelmi hullámvonal képezi Tóth Árpád nevezetes Az új Isten című versének szemléleti hátterét, párhuzamba és ellentétbe állítva a keresztény vallás Istenét az új, »vörös Istennel«, s mindkettőt konfrontálva a világot a két vallási forradalom között irányító kapitalista Mamonnal”. Uo., 54.

munizmus másfajta értelmezését szorgalmazták: Artner Edgár paptudós 1923-ban jelentetett meg egy könyvet *Az őskereszténység kommunizmusa* címmel, melyben többek között kifejtette, hogy szerinte az apostolok kommunizmusban éltek, az igazi kommunizmus pedig a marxi iránnyal szemben a szeretet kommunizmusa.⁵⁹ Az úgynevezett keresztény kommunizmus hívei is hasonlóan gondolkodtak: „A communio, a kölcsönösségen alapuló közösség, az embereknek ez a szellemi egyesülése az élet legmagasabb forrásával – Istennel – feltételezi a közösséget. Az emberiség Istenben, Krisztusban éri el a valóságos communiót, közösséget”⁶⁰ – írja Nyikolaj Alekszandrovics Bergyajev, orosz filozófus és teológus.

Tverdota György szerint a századforduló után Magyarországon „az őskereszténység forradalmának modern megismétlődésére való készülődés kivételesen tág gondolkodási keretet jelentett, amelybe beletartozott a radikalizmus és a vallási hagyományra való támaszkodás: szélső változatában forradalmi messianizmusként öltött testet”.⁶¹ Pap Károly életútja jó példa lehet erre: eleinte a forradalmi messianizmus jellemezte, hiszen vöröskatonaként szolgált: „Forradalmárként is messianisztikus eszméket követő idealista maradt. Szabadcsapatokat akar szervezni, hogy annak élén betörjön Ausztriába, majd Európa csúcsára kitűzze a forradalom zászlaját.”⁶² Műveiben azonban egy sokkal kevésbé radikális kép jelenik meg. Krisztus-regényeiben a vallási hagyományra támaszkodik, de fontos hangsúlyozni, hogy esetében az alapot a zsidó, és nem a keresztény vallás képezi, továbbá Jézus alakját is a zsidó hagyomány felől értelmezi. Krisztus legfontosabb tanításának a szeretetelvűséget tartja, rá emlékeztető alakjainak (elsősorban Mikáélnak és Leviátnak) a „forradalmisága” is a szeretetközpontú viselkedésükben mutatkozik meg, illetve abban, hogy ennek egyfajta szociális vonatkozása is van (Mikáélnél: az elnyomottak és a szenvedők, Leviátnál pedig a szegények felkarolása⁶³ szemben az aktuális hatalommal), miközben a transzcendencia visszaszorul. Véleményem szerint ez az elgondolás a szöveg eleji *Arábiának* keresztelt mű megfestése kapcsán is megjelenik *A nyolcadik stációban*. Ez az alkotás Leviát első kísérlete lett volna egy nagyívű kompozícióra, amelyet a művészi nagyravágyástól hajtva szeretett volna megfesteni, azonban nem volt képes rá:

▼

59 Artner Edgár, *Az ősegyház kommunizmusa* (Budapest: Szent István Társulat, 1923), 2. A kereszténység összekapcsolása a kommunizmussal Marxnál is megjelenik: Marx egyetért Ernest Renannal, aki az első keresztény közösségeket a nemzetközi munkásszövetségekkel hasonlítja össze, mert szerinte azokat is az kötötte össze, hogy szemben álltak a fennálló hatalommal. Karl Marx, „Jelenések könyve”, in Karl Marx és Friedrich Engels művei magyar nyelven – 21. kötet, összeáll. Gut Ferencné, 7–12. (Budapest: MSZMP Központi Bizottsága, 1970), 7.

60 Nyikolaj Alekszandrovics Bergyajev, *A kommunizmus igazsági és hazugsági*, ford. Révész Mária Magdolna (Budapest: Kairosz Kiadó, 2003), 9–10.

61 Tverdota, „Az együttműködési formula...”, 51.

62 Lichtmann, *Az igazságkereső*. Pap Károly, 18.

63 Esetében ez szimbolikusan, a festés által jelenik meg. Nem véletlen, hogy a szegények gyűjtenek a stációképre, és az alkotás a „szegénység Kálváriájaként” aposztrofálódik.

S ha arra gondolt, hogy mi volna ezen a képen, rendszerint azt a padot látta maga előtt, ott az Arábia kávéház közelében, ahol gyakran szokott üldögélni mindenféle szegény népek között, akik mint a kivetett, vagy elmaradt s megöregedett munka jelképes alakjai éltek s változtak képzeletében. Jövendő képén ezek az emberek ültek volna lenyűgözötten sorsuktól és a naptól, s pihenve, merengve, bóbiskolva, horkolva olvadnának össze a nyári napözönnel, amelyből csak elnyútt húsuk s ruhájuk kopott színei világítanak elő bágyadt izzással... Hátuk megett pedig a Duna áradna tova magosán, s ez a folyékony másik végételen s színes fényözön elragadná magával mindazt, amit a nap olvasztó, bomlasztó özöne az alakok emberi mivoltából meghagyott...⁶⁴

Fontos mozzanat, hogy a képen a „kivetett” és „megöregedett” munkások kapták volna a főszerepet, akik egyfajta közösségben „olvadtak volna fel”. Ebben a gondolatban ismét benne rejlik a „szeretet kommunizmusának” eszménye, hiszen Leviát azokat festi meg, akikre haszontalanságuk miatt már nem tart igényt a társadalom.

Pap Károly a *Zsidó sebek és bűnök* című vitairatában tovább viszi a – szó tágan vett értelmében – kommunista Jézus-képet. Kéziratban maradt történetfilozófiai fejtegetésében azonban a kommunizmus megvalósult formáit negatívnak tartja,⁶⁵ de az egyenlőtlenségek eltörlésének utópisztikus igénye továbbra is megmarad hitrendszerében. Pap Károlynál a vallás szekularizálásának nem volt erőszakos jellege, esetében inkább az Artner Edgár-féle „szeretetkommunizmusról” beszélhetünk, és annak jegyében a társadalom megreformálásáról. Ebben az értelemben Leviát, akárcsak Mikáél, „szelíd felforgató”, aki szeretetközpontú viselkedésével okoz felfordulást: „A készülő oltárkép körül valóságos forradalom kerekedik. A csoda nem születik meg. De magával sodorja és elpusztítja a főbíró is” – írja Szegi Pál a *Nyugatban* megjelent kritikájában.⁶⁶ A társadalmi problémák – így például a bíró pozíciójából fakadó visszaélései – már Leviát megérkezése előtt is észrevehetőek voltak a faluban, de a festő jelenléte akaratán kívül is megváltoztatta a közösség „dinamikáját”, és elindított egyfajta változást.⁶⁷ Így ér össze a három műfaj: a társadalomrajz, a művész- és a Krisztus-regény *A nyolcadik stáció* lapjain.

64 Pap, *A nyolcadik stáció*, 6.

65 „Ezzel szemben az a nagyon kevés jó, ami egyáltalán lehetséges volt a nemzetben, az a néhány mélyebb, finomabb, választékosabb és ezért passzívabb szellem, ami – a kapitalizmus szakaszában – robotban, örületben, betegségben és főként nyomorban pusztult el, mostantól a nemzeti szocializmusok (kommunizmusok) idején valószínűleg világra se jöhet, vagy pedig a szennyes politikai pokol légköre már csírájában fogja eltíporni és halálba kergetni.” Pap Károly, „Történetfilozófiai töredék”, in *Zsidó sebek és bűnök és más publicisztikák*, összeáll. Petrányi Ilona és Kőbányai János, 253–292. (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2000), 254.

66 Szegi Pál, „Pap Károly”, in *Csűrös, Megváltás...*, 74–77., 78.

67 Ez a változás azonban nem feltétlenül jó, de ennek az is lehet az oka, hogy a „vénleány” és a bíró nem voltak képesek szeretetet gyakorolni egymás felé, ezért is végződhettek harcuk mindkét fél erőszakos halálával.

Krisztus a stációképen

A *nyolcadik stáció* számos teológiai utalást tartalmaz. Ez már a címválasztásban is megjelenik, mely nemcsak Leviát festményére utal, melyet az ágasházi asszonyoknak készít, hanem magára a bibliai eredettörténetre is. Krisztus nyolcadik stációja („Jézus szól a síró asszonyokhoz”), paralel a regényben megjelenő szituációval – Leviáttal és az özvegyek csoportjával. Nem véletlen, hogy a festő ezt a stációképet szeretné először megfesteni: a szövegben az általa készített alkotások és a mű cselekménye között folyamatos átjárás figyelhető meg. Lichtmann Tamás az elbeszélés módját is képszerűnek tartja: „A nyolcadik stáció kompozíciója is állóképek sorozata. [...] Az epika képekben jelenik meg, a kép pedig történetekben.”⁶⁸

A következőkben a Leviát által készített stációkép narratív elemzését kívánom nyújtani.⁶⁹ „A narratív képolvasásban az eredetszöveg felidézésének más jelentősége van, mint az ikonológiában. Az időstruktúrák, elbeszélő módozatok, narratív formálás szemszögéből azt a körülményt kell tekintetbe vennünk, hogy kettős textualitást vizsgálunk: a képet mint az eredetszövegre adott választ és a képnek mint szövegnek az együtthatását.”⁷⁰ Véleményem szerint Pap Károly művében a stációkép utal bibliai eredetszövegére, de újra is írja azt, részben aktuális, „világi” kontextusba helyezve. Ezáltal nemcsak felidézi a bibliai történetet, hanem új minőséget is csempész bele. Azzal, hogy Leviát a szent képekre ágasházi alakokat fest, ráadásul Jézus alakjában is a főbíró arcát igyekszik visszaadni, megváltoztatja a „klasszikus” stációkép és a mögötte rejlő bibliai történet hagyományos olvasási módját. Ez a gesztus ugyanis – a bevett értelmezéssel szemben – azt az üzenetet hordozza, hogy a szent asszonyok nem különböznek az ágasházai özvegyektől:⁷¹

Minél nagyobb legyen ez a mélység és messzeség, s még ezen túl lesznek az apró falvacskák, Jézus bölcsői. Mintha nem egy órája, de végtelen idők óta vándorolna Jézus a kereszttel, s ez itt a nyolcadik állomás. Jézus épp az imént rogyott le fáradtan a kereszttjére, s míg az özvegyek egyik része kérleli a katonákat, hogy engedjék minél tovább pihenni Jézust, az özvegyek másik része már letelepedett Jézus köré, a kereszttjének ágai mellé. Ily messzi a bölcsőtől, ily magosra Jézust már csak a magtalanság, az özvegység, a magány, a beletörődés asszonyi alakjai

68 Lichtmann, *Az igazságkereső*. Pap Károly, 405.

69 „[A] történetet hordozhatja az artikulált, szóbeli vagy írott nyelv, a rögzített vagy mozgó kép, a gesztus, s végül ezeknek a szubsztanciáknak a rendezett együttese” – Thomka Beáta tanulmányában idézi Roland Barthes-ot. Thomka Beáta, „Képi időszerkezetek”, in *Képleírás, képi elbeszélés, Narratívák 1.*, szerk. Thomka Beáta, 7–19. (Budapest: Kijárat Kiadó 1998), 9.

70 Uo., 15.

71 Vessd össze Giza reakciójával: „Hogy lehetnénk mink ott, ahol a Szűzmáriának meg egyéb szent asszonyoknak van a helye! Már hogy birtokolhatjuk mi, szegény nyomorult világi nők, érdemtelenek, akik vagyunk, hogy birtokolhatnánk mink az ő örökös helyüket az Üdvözítő körül.” Pap, *A nyolcadik stáció*, 54.

követik. Jézus keze engesztelően nyugszik az asszonyok összeborult fején, arca levegő után, égnek tárja magát, de már mosolyog is egyúttal, s éppen beszélni készül, súlyosan zihálva... Lefelé a városig egy hosszú processzió látszik, mintha az egész emberiség elmaradva bár s végtelenül lassan, de azért jönne mögöttük a Golgota felé, és Jézus, a maga özvegyeivel s katonáival, csak valami élcspat lenne... Itt-ott hollók keringülnek Jézus feje felett, s nap iszonyún, forrón, vakítóan süt...⁷²

A stációkép készítése során mintha a festmény együtt változna az alkotójával. Leviát úgy dönt, hogy meg kell érlelnie magában Krisztus történetét, át kell élnie azt minden elemében.⁷³ Ez a gondolat ismét azt sugallja, hogy a távolság a Megváltó és a hétköznapi ember Leviát között feloldható. A művész először a csecsemő Jézust festi meg, pontosabban annak bölcsőjét, majd az őt jelképező kisbárányt. Ezalatt az időszak alatt úgy is viselkedik, mint egy gyermek: „a dünnögésből halk dudorászás lett, egész ének, füttyszóval keverve... Mindez azonban mindég gyors, vidám volt, pattogó s főképpen pajkos, s csak addig tartott, amíg, mint az úrfi mondotta, Jézuska a bölcsőben ringott.”⁷⁴ Azonban amikor eljut a kereszten lévő Krisztus alakjának megfestéséig, viselkedése ismét átalakul: „Kibírhatatlan! – tört ki Leviátból az emésztő fájdalom, s vadul mutogatott körös-körül a vázlataira: – utálat, béklyó, csömör, gyalázat!”⁷⁵ Ennek a hirtelen támadó dühnek nemcsak az az oka, hogy „átveszi” Krisztus szenvedéseit, hanem az is, hogy maga is viaskodik Krisztus alakjának megfestésével. Érzése szerint Jézus-ábrázolása nem mérhető ahhoz a képhez, amely az özvegyek és az ő fejében él. Fontos kiemelni, hogy elgondolásában Jézus alakja tehát nem egy vallási „idea”, hanem az asszonyok és saját hite által kialakított kép⁷⁶ – ez a mozzanat ismét a vallás szekularizálásához tartozhat. A festő az eredeti tervei szerint a főbíró alakjának felhasználásával akarta megfesteni Jézust, azonban ezt nem képes véghezvinni, mert nem tudja hozzá megtalálni a szeretetet magában.⁷⁷ Nehézségei miatt elfelejti koncepcióját, és inkább egy „Fogoly Krisztust” fest saját élményei alapján.⁷⁸ Ez a fogság egyrészt

▼

⁷² Uo., 44.

⁷³ Lásd még: „az egyetlen lehetőség, a festés első kísérlete: a Krisztus-kép befogadása, Krisztus szenvedésének átélése”. Beney, „Pap Károly Krisztusa”, 461.

⁷⁴ Pap, A nyolcadik stáció, 52.

⁷⁵ Uo., 75.

⁷⁶ Erre az elképzelésre rimel a Zsidó sebek és bűnök istenképe: „Az isten saját egyéni sorsunk végső elvonatkozása.” Pap Károly, Zsidó sebek és bűnök (Budapest: Kosmos Kiadó, 1935), 15.

⁷⁷ Ez akkor is megjelenik, mikor a kép leleplezésekor találkoznak: „Leviát révetegen figyelte a főbíró s önmagát. Ijedten érezte, hogy semmi sem változott bennük. Mindketten ugyanazok, aki voltak.” Pap, A nyolcadik stáció, 103.

⁷⁸ A Fogoly Krisztust Beney Zsuzsa zsidónak látja: „A Fogoly Krisztus a zsidó reménytelenség arca.” Beney, „Pap Károly Krisztusa”, 213. Én erre nem látok bizonyítékot a szövegben.

a művészi tehetetlenség szimbolikus börtöne, másrészt egy konkrét szöveghelyen Leviát „foglyul ejtése” valóban megtörténik (éppen akkor, amikor a Krisztus-ábrázolással való viaskodás miatt el akarja hagyni Giza házát): „térdre estek előtte [az asszonyok], és ki itt, ki ott kulcsolta át a fiatalembert. Leviát önpusztító dühe érintésüktől feljűk fordult. – Ő, hát elfogtok?”⁷⁹

A festő az Üdvözítőt megfeszítő katonák alakjait szintén a saját arca alapján készíti el, egyfajta büntetésképpen azért, mert nem tudta megfesteni Krisztus alakját úgy, ahogy szerette volna. Azért, hogy megtalálja magában az Erőszakot, a Tagadást, a Részegeget és a Bujaságot, elkezd úgy viselkedni, mint ezek a figurák.⁸⁰ Annak ellenére, hogy a katonák esetében Mikáél nem használt saját arcán kívül semmilyen inspirációt, a stációkép leleplezésekor a falu lakói felismerni vélik magukat közöttük. A bíró a Tagadást szimbolizáló katona képében látja magát viszont; a részeges állatorvos, Illey a *Részegeget ábrázoló zsoldosban* ismer magára; a „papucsférj”, Csépay vonásait pedig a *Bujaságban* fedezik fel a kép nézői. Ennek a folyamatnak több oka is lehet: egyrészt ezek az alakok a saját lelkiismeret-furdalásuk miatt látják magukat viszont a képen; másrészt, Leviátnak sikerült egy olyan festményt alkotni, amely megmutatja a „valóságot”: „a világ a művészet tükrében úgy rendeződik, ahogy el kell rendeződnie”⁸¹ – írja Lengyel Balázs.

A szerző nemcsak a világi figurák festménybe történő beemelésével írja felül az eredeti bibliai történetet, hanem azzal is, hogy a Krisztust megfeszítő katonák egyúttal allegorikus alakok lesznek stációképén, ezzel azt sugallva, hogy Jézust ezek az emberi bűnök – a Részegeget, a Tagadás, az Erőszak, a Bujaság – „feszítették keresztre”. Ez a megoldás nem idegen Pap Károly életművétől, aki a *Megszabadítottál a haláltól* című művében is kifordítja a felhasznált bibliai műfajokat és történeteket. A nyolcadik stációban a fentiekben túl példa lehet erre a szövegben megjelenő Júdás-parafrazis is: a kép leleplezésére rendezett ünnepélyen a csősz kutyája egy trükköt mutat be: „meg fogja látni a képen Krisztus urat, szépen két lábra fog állni előtte, meg fogja hajtani becsületesen a fejét, le fogja venni szépen a kalapját, amit én adok neki, aztán lehunyja ájtatosan, engedelmesen a szemét, és három gyönyörű bukfencet fog vetni egyhelyben, igazán érdemes megnézni.”⁸² A kutya – mint

▼
79 Pap, A nyolcadik stáció, 76.

80 „S mikor a legmármorosabb volt a bortól, amely egész nap ott állt az asztalán, akkor festette meg magáról az első római zsoldost: a Részegeget. Aztán kiragadta arcából a bujaságot, amit a mármor mögött látott bujdosni, s arról festette meg a másik római zsoldost: a Bujaságot. S mikor reggel, a mármorból felébredve, dühösen, elégtelenségében haragosan szórta széjjel lehetetlen kívánságait az alázas, türelmes asszonyok között, ebből festette meg az Erőszakot. S mikor mindenkitől elfordulva szívében, nem akart látni senkit, semmit, sem a munkáját, se az asszonyokat, se a napot, ekkor festette meg magáról a Tagadást, a legszűlső zsoldost.” Uo., 99–100.

81 Lengyel, „Pap Károly és A nyolcadik stáció”, 195.

82 Pap, A nyolcadik stáció, 207.

Júdás – „leleplezi” Krisztust. Hármat bukfencezik, ami parallel lehet Júdás három csókjával. Ezután a képet pedig szétmarcangolja, ami Jézus halálát is jelképezheti.

A szakrális képek esetében elhelyezkedésük is hozzáad értelmezésükhöz, egyfajta kontextuális keretet adva: „A templom fala, ablaka, oltárfala képen kívüli, ám az olvasást és értelemadást döntően befolyásoló körülmény.”⁸³ A *nyolcadik stáció*ban készülő szentkép a templom udvara helyett – ahova eredetileg szánták – Giza házának oldalába kerül. Ez a mozzanat ismét szembemegy az intézményesült vallási szabályokkal, hiszen azt az üzenetet közvetíti, hogy a szentkép mindenki számára hozzáférhető kell, hogy legyen. Ugyanakkor fontos körülmény, hogy a képet Giza visszaviszi a szobájába annak leleplezése után, ezzel is mutatva, hogy a festmény számára mást és többet jelképez, mint amit eredetileg gondolt: Leviátot és közös múltjukat, és ezen a ponton: talán közös jövőjüket. A főbíróval folytatott harcát is ez mozgatja: „Ezt a cselekményszálat lélektanilag motiválja az író árnyalt ábrázolása, mely szerint Giza, a vénlány nemcsak a szentképért, hanem a szentkép alkotó művészért, a férfiért is harcol, érzelmeinek utolsó fellángolásával.”⁸⁴

A stációkép lerombolása előtt a következő festmény, amit Leviát a falubeliek számára megfesteni tervez, a negyedik stáció: Krisztus Pilátus előtt (legalábbis a szövegben).⁸⁵ Itt ismét egy párhuzamnak lehetünk tanúi: Leviát az őt „elítélő”, a faluból kiutasító főbíró előtt olyan, mint Jézus Pilátus előtt. Giza és a bíró halálos kimenetelű harca után azonban Leviát visszavonul az erdőbe, és soha nem festi meg a stációképet, helyette a Hívők című képen kezd el dolgozni, mely első találkozását ábrázolja az özvegyekkel és a vénlánnyal. A szöveg során más stációk is megidéződnek: Leviát meztelen fürdőzése Jézust ruháitól való megfosztatását idézheti, míg a jelenet, amikor a falu „intelligenciája” a stációképet vizsgálja, és a főbíró mellett tesz tanúságtételt, Ananiás és Kajafás farizeusságára utalhat.

Mindent összevetve elmondható, hogy *A nyolcadik stáció* ismét a Krisztus-történet egyfajta parafrázisát adja. A szerző ebben a művében is sajátos módon „világivá teszi” a bibliai forrásanyagot, azonban a *Megszabadítottál a haláltól* című regénytől eltérően ezúttal a művész erkölcsi felelősségét is tematizálja: a festő feladatai közé sorolja a krisztusi szeretet közvetítését, még radikálisabban: az ember megváltoztatását. De *A nyolcadik stáció* végkimenetele sokkal pesszimisztikusabb, mint a szerző első regényéé: míg a *Megszabadítottál a haláltól* főhőse, Mikáél a könyv végén a latrok közé kíván menni, mert úgy érzi, ők tudják a legtöbb irgalmat nyújtani számára; addig Leviát kivonul a világból, és elindul a bottyáni elmagányosodás

▼

83 Thomka, „Képi időszerkezetek”, 15., 16.

84 Lichtmann, „Utószó”, in Pap, *A nyolcadik stáció*, 186.

85 Hagyományosan ezt az első stációként azonosítják, azonban Leviát eleve tizenkét stációt említ. A stációk száma a történelem során változott, azonban a kereszténység mai álláspontja szerint tizennégy stáció létezik.

útján. Lichtmann Tamás ezt a szeretetelvű tanítás csődjeként értelmezi,⁸⁶ azonban véleményem szerint arról van szó, hogy Leviát vállalja tettének következményét, még akkor is, ha ez azzal jár, hogy többé nem kapcsolódhat az emberekhez. Továbbá saját művészetfelfogása szerint elbukott, hiszen nem tudta megtalálni a szeretetet magában a bíró felé, és megfesteni őt Krisztus arcában. Talán, ha ez sikerült volna, Kanitz nem a katonában ismerte volna föl magát, és így elkerülhető lett volna a végzetes tragédia. A Krisztus-kép így azonban „gyáva árulásból, magát és másokat ámító alamizsnázkodásból, szegény, dohos vénasszonyok könnyörgéséből, erdőre vágyakozásból, s még ki tudja, mi mindenből született, csak úgy nem, ahogy kellett volna...”.⁸⁷ Ezt erősíti, hogy Bottyán beszámolója alapján egy újabb „Leviát” tűnik fel az Arábia kávéházban, ahol korábban Leviát dolgozott. Elképzelhető, hogy az „új Leviát” már meg tudja találni a szeretetet magában: „Két Leviát sok a szegény filisztereknek. S minthogy [az „eredeti” Leviátot] Krisztus urunknál kitaloncolták, most már nincs más hátra, mint az erdő meg a csókák...”⁸⁸

Ez a gondolat még messzebb vezethet minket: Pap Károly életművében a szeretetelvűség eszméjét kívánta megvalósítani. Azonban, ha megvizsgáljuk az absztrakt szerző pozícióját *A nyolcadik stáció*ban, azt láthatjuk, hogy ebben a regényben, akár csak az *Azarel*ben, nem tudja a szeretet elvét alkalmazni minden megalkotott figurájával szemben. Kanitz főbíró alakja ugyanis a történetmondás során úgy ábrázolódik, hogy egyedül ellenszenvet kelt az olvasóban, szeretetet nem. Az absztrakt szerző tehát hasonló kudarcot vall, mint Leviát.

▼

86 „Nem a művész csődjéről van szó, hanem a szeretet krisztusi példázatának lehetetlenségéről”. Lichtmann, *Az igazságkereső*, 243–244.

87 Pap, *A nyolcadik stáció*, 98.

88 Uo., 129.

Az idegen test

Fodor Barbara képeiről

„szemeim esőfelhők / megerednek a rajzlapra / gyorsan beszívja könnyeim / mielőtt kitapinthatnád / a nedves részeket” – olvasható Fodor Barbara *Esőfelhők*¹ című versének nyitósoraiban. A szövegnek már a felütése is tematizálja a képzőművészetbeli érdekeltséget, a folytatásában pedig megjelenik a szexualitás, a nőiség, amelyek Fodor képeinek fontos témáját adják. Jól látható az irodalom és a képzőművészet közötti tematikus kapcsolat, viszont a képeket közelebbről megnézve az is feltűnő, hogy a kollázsra épülő képekbe szövegek is bedolgozódnak, vagyis nemcsak a szexualitás és a nőiség jelenti a közös pontot a két művészeti ág közt, hanem az is, hogy megjelennek egymásban, egymásba nyúlhatnak.

Fekete, vörös, fehér és szürke színek dominálnak Fodor képein, a korábbi alkotásaihoz képest pedig a színpaletta bővülését láthatjuk. A 2017-es, *Új Bekezdés*² megjelent grafikák például fekete-fehér munkák voltak, többségében filctollrajzok, a hibrid, szétdarabolt, újraalkotott testek domináltak, amelyek az absztrakt és az afrikai törzsi ábrázolás keveredésének nyomát is magukon viselték az önarcképre épülő alkotások mellett.

Jelen válogatásban többféle cezúrát is felfedezhetünk. Az egyik a színhasználathoz kötődik, konkrétan a piros vagy vörös megjelenéséhez, illetve annak hiányához; a második a kollázsoló-, montázsolótechnika alkalmazásához; a harmadik pedig az iterációhoz, hiszen bizonyos képek figuratív- és színvilága ismétlődik, variálódik, míg a válogatásban akadnak olyanok, amelyek nem helyezhetők bele a ciklusba; a negyedik pedig az emberi alakok megjelenítésében mutat fel különbséget. Mégis az látható, hogy egységes koncepciót követnek az alkotások, szinte ciklust alkotnak. A továbbiakban ezeket a cezúrákat és egyezéseket érintve tekintem át Fodor műveit.

A vörös és piros szín, bár megjelenik azon a képen, amelyen egy férfi látható félprofilból, mégsem válik a kép centrumává, a periférián marad, míg a válogatás második darabján, a fekete-fehér alkotáson nem láthatók más

▼

¹ Fodor Barbara: *Esőfelhők*. *Holdkátlan*, URL: <http://holdkatlan.hu/index.php/szepirodalom/vers/8644-fodor-barbara-esofelhok>. (utolsó letöltés: 2020. 10. 10.)

² A képek elérhetők az alábbi linken: <http://www.ujbekezes.hu/2017/09/29/fodor-barbara-grafikai>. A korábbi képei megtekinthetők még az *Alföld* 2018/2-es számában vagy a *Holdkátlan* weboldalán <http://holdkatlan.hu/index.php/bongesz/2426-fodor-barbara-1> és a <http://holdkatlan.hu/index.php/bongesz/2431-fodor-barbara-2> linkeken.

színek. Ezek a képek sokkal nyugodtabbak, rendezettebbek, a kollázsrétegek is finomabban illeszkednek egymásra, vagyis hiányzik az a vadság, ösztönöség és kaotikusság, amely azokat a képeket határozza meg, ahol az absztrakt formák, a kollázs képszerző ereje és a vörös, szürke dominálása jellemző. Az első két, inkább fekete-fehér képek vonalai finomabbak, vékonyabbak, ami azt az érzetet kelti a szemlélőben, hogy kevésbé ösztönös, a belső érzelmevilágot és indulatokat leképző alkotások, inkább a tudatosság határozza meg a képeket, a környezet iránti figyelem. Az ezt követő képeken nemcsak megjelenik, hanem erőteljesen szervezi is a látást a vörös, hiszen a fekete és fehér formákat kiemeli; átszabja és szétdarabolja az ábrázolt figurákat és testeket, így olykor mintha a vérrel válna azonosíthatóvá ez a szín. A vér mellett más kulturális jelentések is felidéződnek, hiszen a vörös a szenvedély, a szerelem (és így a szexualitás) jelképeként is interpretálható, amely a fekete, fehér és szürke színekkel együtt vadságot, fenyegetettséget, veszélyt sugall, egy kiegyensúlyozatlan szerelmet, elnyomott szexualitást. Ezt a képek formavilága is támogatja, hiszen a vonalak is erőteljesek, határozottak, gyakran jelennek meg áthúzások, apróbb ikszek, amelyek éppen az elutasítást, a távolságot sugallják az erős érzelmi megnyilvánulások révén. Különösen szembetűnőek ezek a gesztusok azért, mert ennek színeiként a fekete és a vörös jelenik meg. Az ikszek olyanok, mintha egy-egy szem helyét foglalnék el. Emiatt azt az ábrázolási módot fedezhetjük fel, amelyben a halott vagy eszméletlen alakokat és állatokat a szemük helyén ikszekkel jelölik meg, hiszen a nézés, a tekintet figyelmet és jelenlétet sugall, viszont az ikszek révén éppen az (ön) tudat hiánya artikulálódik. Maga a forma sem csak az ember(szerű) alakokon jelenik meg, hanem madárhoz hasonló figurákon is. A madár kulturális jelentése ugyancsak párbeszédbe lép a képpel, viszont az élettelenységük jelzéséből fakadóan nem a szabadságot testesítik meg, hanem egyfajta béklyót, korlátozottságot jelképeznek, az elfojtás jelképeivé válnak.

A szemek önmagukban, arcformák nélkül is megjelennek, olykor pedig sötét foltokká válnak, elvesztik alakjukat, mint a párképeken, amelyeken két bennszülött figura látható. A szem mint a hatalom kulturális jelképe a fekete-vörös kombináció révén itt is a dominancia jelévé válik, hiszen színe fenyegetést és uralmat ígér. Ez egyrészt a néző feletti uralmat jelenti, hiszen annak ellenére, hogy kompozicionális szempontból nem feltétlenül a kép centrumában helyezkednek el, a néző tekintetét szinte azonnal megragadják és megtartják, és ebből fakad a másodlagos uralma, hiszen a szem, a tekintet meghatározza a kép formavilágát, minden alávetetté válik. Ebben a kontextusban különösen fontos figyelmet fordítani a testekre, hiszen vagy a fetisiztikus lábak, vagy a vállak, mellék, felsőtestek, szétdarabolt, roncsolt testek jelennek meg (legalábbis felsejlenek), és a szem így éppen a kiszolgáltatottságra, alávetettségre utal, a tekintetnek való kitettségre.

A képek a kollázstechnikát alkalmazzák, különböző rétegek illeszkednek egymásra: fényképek, cikkek, nyomtatott könyvek, kézzel írt és festett lapok. Fodor képei palimpszesztek, a rétegek egymásra rakódásának sorrendje jól dekódolható. A képeken látható, hogy melyik kollázsdarab hogyan készült: vágással vagy tépéssel. Ezekben az alkotásokban felsejlik a képek materialitása, az alkotás részévé válik a tépés által láthatóvá váló papír vastagsága. És bár bizonyos rétegzettség megfigyelhető, mindeközben a szkennelt képek el is vesznek az anyagiságból, hiszen – ahogyan például Fodor Barbara *Évszakváltás*³ című kiállítása során is megmutatkozott – nem homogén az alkotások felülete, nemcsak az látszik, hogy élesen elválnak egymástól az egymásra illesztett rétegek, hanem az is, hogy „hibák” vannak a képben, mert nem simulnak teljesen egymásra a felületek, akad a ragasztásban néhány milliméter, ahol a rétegek közt hézagok vannak. A felület heterogenitása nemcsak az illesztékekből fakad, hanem – és ez a tulajdonság ugyancsak elveszik szkennelve – a festékek használatából is, a finom eldolgozása mellett a durva felhordása is jellemző, amely vastag, hullámos festékréteget hoz létre. A képek felületének sokszínűsége tükrözi az ábrázolt tartalmakat, hiszen vadságot, impulzivitást sugall a képalkotási mód.

Ha részletesebben megnézzük, hogy Fodor Barbara milyen elemeket és hogyan rendez el, azt láthatjuk, hogy az írást, szövegtöredéket tartalmazó részek nem válnak képszerző erővé, elvégre vagy a képek oldalsó részein kapnak helyet (szinte margináliákká válnak) vagy háttérként szolgálnak a test(részek) és absztrakt formák számára. A szövegbetétek nem egyszerűen megjelennek, hanem olyan réteget képeznek, amelyre továbbiak illeszkednek – ennek eszköze többnyire a festék vagy toll, filcfirkák, kiemelések, áthúzások. A szöveget ronc-soló, takaró részletek vagy absztrakt formákat, esetleg alakokat ábrázolnak, vagy szinte áthúzásra, törlésre kerülnek, mintha a tartalom elfedése lenne a cél, az olvashatóság eliminálása. Az absztrakt formák ugyancsak az olvashatatlan-ság kérdését vetik fel, hiszen az asszociációk és absztrakciók által töltődik fel jelentéssel a kép, a legtöbb esetben egy-egy forma már ismert dolgokat idéz fel – egy szemet, karokat, száját, madarat. A barkácsolás, a több anyagból egy új és valami egész létrehozása nemcsak a képek materialitását, felületi heterogenitását határozza meg, hanem a képek által ábrázoltakat is, hiszen az absztrakt formák egymásra íródnak, az elrendezésük pedig elindítja az asszociációt, mintha arcok, fejek sejlենének fel a vonal- és formaorgia mögött.

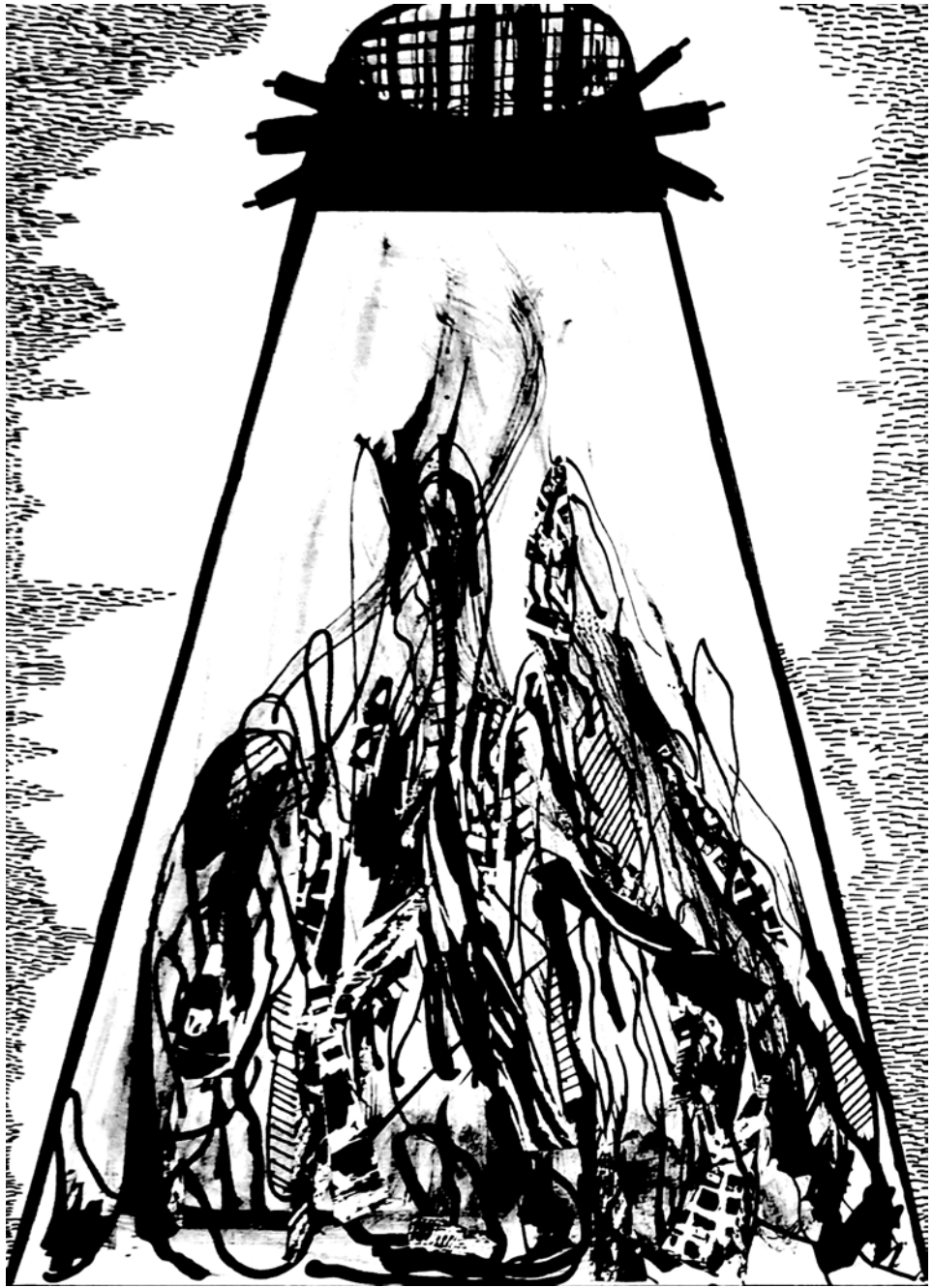
Az iteráció több szinten is megjelenik, egyrészt a színhasználatban, másrészt a formák visszatérésében, újrarendezésében, amelynek legelemibb megnyilvánulása az a páralkotás, amelyek törzsi figurákat ábrázolnak. Tükrözés

▼

3 A kiállítás Szegeden nyílt meg 2021. október 8-án. Fodor Barbara Ráczi Lili Laurával közösen állított ki.

Ismeretlen tájakon

Motus Vita

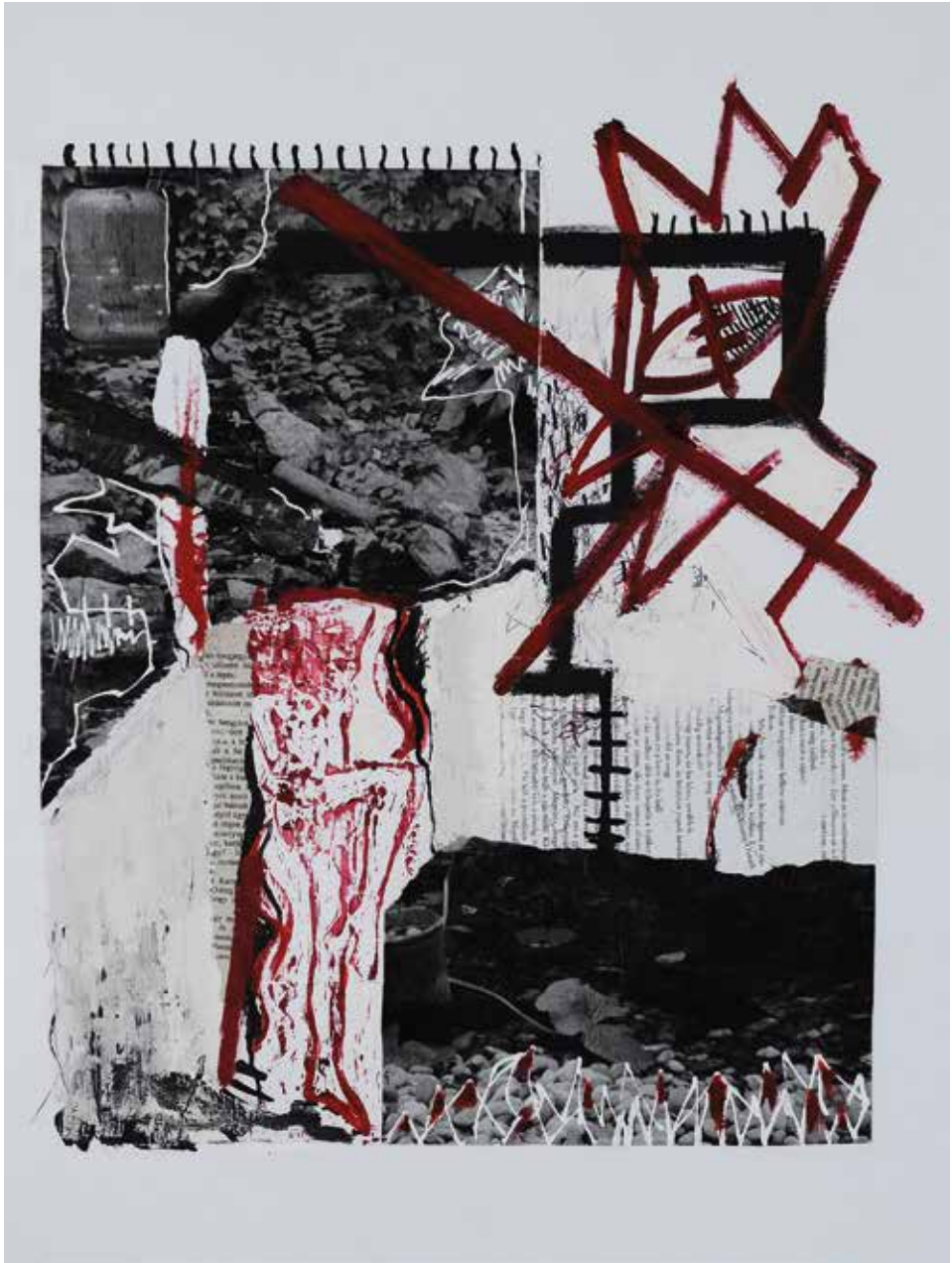

Egymásba ha(j)lás I.

F. V. M.

Árnyekaink 1.

Szokatlan hevület II.

Elszakadás

Egymásba ha(j)lás II.

Otthon, édes börtön

Különös tájakon I.

Kényyszer

Kényszer II.

Fejtelenség

Terjedés

Személyes katakombák

Piro

révén születik meg a második kép. A két figura a méretüket tekintve egymás inverzvé válik a műveken, a fekete és vörös sávok mindkettőn hasonlóak, viszont más helyet kapnak a kompozícióban. A beépített, kitépett könyvlapok ellenben eltérő szöveget tartalmaznak a kollázsokban. A szövegek nehezen olvashatók, hiszen nem a néző tekintetének megfelelően futnak a sorok, hanem oldalt helyezkednek el vagy fejjel lefelé. Azon a változaton, ahol a fehér figura nagyobb, a szövegben keretezéseket figyelhetünk meg („Üvölteni”, „elaludtam”), hullámos vonallal aláhúzott részt („az álmaim”), valamint kihúzásokat, amelyekből az egyik olvashatatlan, a másik pedig egy női név (a Mrs. jól kivehető maradt). A párképen ugyanúgy kisatírozásra kerül a női név, de itt egy másik név is olvashatatlan. Emellett hullámos vonallal alá van húzva az „összetépte”, a „hatalmam”, melynek toldaléka szintén ki van firkálva („hatalmamban”), míg azon a laprészen, ahol az oldalszám látszódik, a szövegen áthúzások vannak, míg az oldalszám, a 69 erős vonallal be van karikázva. A kiemelések reflektálnak a tartalomra és az alkotásra, hiszen egyrészt az érzelemkifejezésre, az álmokra és ösztönre mint a képek szervezőerejére, és a kollázs technika lépéseire utalnak. A képeken megjelenő hatalmi struktúrák is tematizálttá válnak a kijelölések révén. A női név kihúzása és olvashatatlansága kitágítja Fodor alkotásainak világát és interpretációját, a szubjektivitás helyett kiterjesztettség jelenik meg, hiszen a satírozás által üressé válik ez a pozíció, bárki által betölthetővé válik az alkotásokon tematizált nőiség. A képeket átható, szexualitásra tett utalás is megjelenik a kiemelések révén, konkrétan a 69-es oldalszám bekarikázása által.

Az ismétlés az élmény feldolgozására, rögzítésére, feltárására irányul, amely párhuzamba állítható a képek által közvetített impulzivitással, ösztönösséggel és vadsággal. Láthatók átrendeződések, újabb megközelítések, figurális ábrázolások, de a képek magva valahol mindig ugyanaz marad, és emiatt mintha egy személy saját mitológiája elevenedne meg, a nőiség és szexualitás kérdése. A sérült, csonka, kisatírozott vagy áthúzott, felülírt testek a szexualitással kapcsolatos nehézségeket problematizálják, a tekinteteknek való kitettségét, a másoknak (akár társadalom, akár párkapcsolat) való alárendeltséget, idomulási és megfelelési kényszert. A női testek arc nélkül jelennek meg, vagy ha az arc látható, nem kidolgozottak, elvesznek a vonások, így valójában mintha a női test a másságot képviselné, mintha idegen lenne. A női alakok testhelyzetei szexualitást sugallnak. Például a hatodik képen a bal alsó sarokban fehér alapon piros-vörös vonalakkal kirajzolódó női alak áll, a lábát felhúzza. Vele szemben, jobbra, nagyobb méretben, szögletes vonalakkal ábrázolva, magasabban egy fallikus alak jelenik meg. A kompozíciót a hatalom és a hierarchia hatja át. A bal felső sarok és jobb alsó sarokban egy-egy fénykép jelenik meg a kollázsban. A fényképek sérültek, fehér vonalak kapnak beléjük, vörös festék jelenik meg rajtuk, mintha véresek

lennének. A kép négyosztatúsága az erőszakot, a női kiszolgáltatottságot sugallja, ez a képzet pedig a véres természettel csak tovább erősödik, hiszen kulturálisan a nő és természet egymással asszociálódik, például a nyelv is őrzi ezt az asszociációt: anyaföld. A (nemi) erőszak mellett a szüzesség elvesztését is színre viszi a kép a motivikus társítás révén. A kép háttérében szétszabdalt könyvlapok láthatók, ezeken jelennek meg a testek. Ugyancsak szétszabdalt oldalak jelennek meg azon a képen, ahol egyazon nőalaknak a duplikálódása látható. Egyik alak sem egész, mindkettőnek hiányoznak bizonyos testrészei a vágások miatt, sőt utólagos, firkának tetsző vonalhalmaz fedí el az egyik testét, a feljebb elhelyezkedő női alak lába az alsó nő vállánál kollácsolódik be a képbe. A duplikált női alakok fekete-fehérek, akár a papírlap és a tinta. Hasonló vizuális markerek jellemzik azt a képet, ahol egy meztelen női alak hátulról jelenik meg: ugyancsak a fekete és fehér határozza meg, itt is vonalak kerülnek a testre, és közben széttépett és felszabdalt könyvlapok mixtúrája jelenik meg a képen, mintha a női figura ezt nézné, mintha tükörbe nézne, hiszen a női test hasonló pozícióban, ábrázolásban, olvashatatlanul és csonkán jelenik meg, mint a könyvlapok írásai. Ahogyan a kép befogadója a szöveg kiegészítésével (részben) rekonstruálja a bekollázsolt lapokat, úgy a női testeket is rekonstruálja, kiegészíti a darabosságukat, a csonkaságukat és a sérüléseket.

A testek ábrázolásában két irányvonalat különíthetünk el abból a szempontból, hogy mekkora része látható: az egyik esetben több testrész jelenik meg (például törzs és kezek vagy lábak), a másik típusú ábrázolás során egy-egy testrészt láthatunk, amely főként a szemek felbukkanásában érhető tetten. Viszont az absztrakt ábrázolás miatt, amikor nem egy-egy arcszerű formához kötődnek ezek a figuratív elemek, nemcsak szemekként értelmezhetők, hanem – a szexualitás erőteljes tematizálásából fakadóan – a női nemi szerv irányába is megnyitja a képzetet. Ebben az asszociatív keretben is a hatalommal kapcsolódik össze a megjelenése, viszont nem a képeken megjelenő nőiség feletti belső, képen belüli dominancia jelképévé válik, inkább a befogadó foglalja el az elnyomó, kisajátító szerepét azzal, hogy a női test(rész) kiszolgáltatottá, kitétté válik a tekintete előtt. A vörös szín dominanciájával olyan, mintha vérző sebet nézne az alkotás megtekintője. Ez egyrészt (pszichoanalitikus szempontból) a kasztrációt és a kasztrációs félelmet idézi fel, amely az impulzív ábrázolás miatt azt az érzetet kelti, hogy a megjelenő magánmitológia valójában barangolás az ösztönök, a tudatalatti világában, és az idegenség, a másság megjelenése tematizálódik az alkotásokon, a befogadó részéről pedig megfogalmazódik az igény ennek a másiknak a megismerésére azzal, hogy a képeket értelmezi, olvasni igyekszik. Másrészt menstruációként is értelmezhetők ezek a vörös formák, amely révén ugyancsak a kitéttesség, a kiszolgáltatottság és az abjekt látványossággá válása jelenik meg.

Fodor képei bár felmutatnak erős különbségeket, mégis az összetartás, a tematikus, formai és színvilágbeli egyezés és ismétlődés határozza meg az alkotásokat. Művei erősítik, magyarázzák egymás jelentéseit, ami a tudatos, koncepciózus alkotásnak köszönhető. A szexualitás, a testi idegenség tematizálása a műveken végigtekintve válik igazán meghatározó befogadói iránnyá, hiszen már a kollázstechnika alkalmazása is az idegen elemek és rétegek összedolgozását valósítja meg. Fodor alkotása valójában az idegen megismerésének nehézségét tematizálja és valósítja meg: olvashatatlanná tett szövegek, csonka testek, amelyek csak az értelmező interpretációja és asszociációja révén válnak egésszé. A befogadó értelemadása a cél, ami nem más, mint empátia és nyitottság tanúsítása a másik felé, az ösztönökkel szembeni racionalitás megjelenése.

Bence Erika

Át a ciklusokon

A napcsíkos darázshoz. Géczy János versei (1978–2020)

Egy „történő” költői opusból létrehozott válogatás *A napcsíkos darázshoz*, Géczy János legújabb verseskötete. Se nem klasszikus értelemben vett „összegyűjtött”, se nem lezárást vagy összegzést feltételező „összes versek”; leginkább a „válogatott versek” koncepciójához áll közel megszerkesztettsége. Ennek viszont a folytatást jelző kimenet, az *Új versek* fejezete mond részben ellent, hiszen ezzel azt is jelzik szerkesztői, hogy nemcsak a meglévő opus kiterjedését és értékeit igyekeztek bemutatni, hanem újat is „kihozni” belőle. *A napcsíkos darázshoz* ezért az életmű (újra)kontextualizálását jelenti: „költészetregény” – határozhatnánk meg e szóval még pontosabban jellegét, ha ez a kifejezés nem volna átvétel, s nem egy másik opusnak megkülönböztető jegye.

Az is egy régi irodalomelméleti tétel, illetve értelmezési modell, hogy a mű (a regény) „írja önmagát” – (át): módosíthatjuk is az ígékötővel az eredeti elgondolást, s ennek szellemében tehetjük fel a kérdést: vajon megváltoznak-e egy lírai opus darabjai, más jelentést nyernek-e, ha az eredetihez vagy elsődlegeshez képest új szövegkörnyezetben jelennek meg. Megváltozik-e egy vers vagy egy ciklus értelme utólagosan, ha változnak a befogadás feltételei, ha módosulnak az olvasás stratégiái? *A napcsíkos darázshoz* versvilágának, belső szerveződésének talán ezek a legizgalmasabb, felfedezésre és megfejtésre váró kérdései.

Aki Géczy János költészetét csak a kétezres évektől kezdődően ismeri behatóbban, annak meglepetést jelenthet, hogy korai alkotásai (leginkább a hetvenes-nyolcvanas évek versei) egészen más regisztereket mozgatnak, mint az újabbak, ahol a képiség elemei inkább jelentéses vagy tropikus szinteken, és nem vizuális értelemben jelennek meg: szinte teljesen elmaradnak a kép- és szövegversek/szöveggépek az opusból, illetve a diszciplináris értelemben vett képzőművészet, a kollázs területére kerülnek át (például *Rozlupane plakaty* című kötete, 2014-ben, *Upcycling* címmel nyílt kiállítása 2019-ben). Amíg avantgárd versei az életmű első szakaszában képileg is érzékelhetővé teszik számunkra a versgondolatot, megjelenítik, és elének rajzolják azt, újabb és legújabb költeményei sokszor a fordítottját valószínűsítik meg, a képet transzformálják szöveggé, szövegnyelvvé, mint amilyen például a *Szűz a gyermekkel*, *Szent Annával és egy számmal* című 2020-as kötetének címadó verse. Ugyanakkor végig meghatározó vonása Géczy verseinek, amit ez a „nagy válogatás” is végigvisz: a számozás, a tipográfiai megoldás és kiemelés mint jelentéses mozzanat.

A hét és félszáz oldalas kötet külleme, formája és szerkezete követi a Kalligramnál megjelent előző Géczi-kötet, a *Szűz a gyermekkel...* megoldásait: az egyes fejezetek különállóságát fekete közcímlapok jelölik korábbi versesköteteinek évszámjelzettel ellátott címeivel. Az első fejezet 1986-ban napvilágot látott, *Elemek* című verseskötetének címét viseli azzal, hogy magába olvasztja korábbi, köztes, illetve összetett műfajú köteteknek anyagát is: három könyvet, három korszakot szervesít hosszúverssé, poémává, összetett műfajú, látványelemeket sem nélkülöző képszöveggé/szöveggéppé; „ciklusokon átlépő örvényes építkezési mód” érvényesül, miként a könyv szerkesztője, Reményi József Tamás írja utószavában (722). Talán ez az egymásra utaló, egymásba olvasztó építkezés miatt van, hogy – szokatlan módon – a címlapok hátoldalán, vagyis páros oldalon is kezdődnek fejezetek. A szerkesztési szabályok hagyománya szerint: a címlapok hátoldala mindig üres.

A válogatás Géczi János költői életművének „keresztmetszetét adja” – olvashatjuk ugyancsak az utószóként/szerkesztői útmutatóként funkcionáló jegyzetben. Az új verseket kivéve új jelentéseket nem kapunk és nem fedezhetünk fel általa, mégis nagyon izgalmas és érdekfeszítő kaland elmerülni világában. Jól láthatóvá válnak például Géczi költészetének „felívelő” vonulatai: hogy a „tenger-versek”, meg a *Szűz a gyermekkel...* darabjaival közelíti meg leginkább a „poétikai zenit”-et, hogy hol vannak a pálya töréspontjai és fordulatai. A szerkesztő felhívja a figyelmet – a jegyzékben egyébként fel nem tüntetett, a *Kiegészítések egy Vörösmarty-sorhoz* (2013) című, ugyancsak válogatott verseket tartalmazó kötetének *A tengeren* című költeményére, amely a *Sziget, este hét és hét tíz között* (2018) tengerélményének forrásvidéke is. Géczi János négy évtizedes költői pályájának épp e két (egymástól nem független) tematikai vonulata rajzolódik ki legerőteljesebben: a *Sziget...*-kötetben kiforrott tengerélmény, és Európa kulturális olvasata, aminek viszont a *Szűz a gyermekkel...* jelenti nagy volumenű szublimációját. A szigetmotívum toposzként működik az európai kultúratörténetben, és a keresztény mitológia sem független a mediterráneum-élménytől.

A kötet cím egy haikurészletre vezethető vissza az *ősz vagy júlia* (2003, 2012) címen napvilágot látott verseskönyvből:

miért nem hittem
napcsíkos darázs hogy a
tested tűzből van?

A részlet arra a – korábbiakban felvetett – kérdésre, hogy megváltozhatnak-e utólag, a kontextualizálás és az olvasatok révén egy irodalmi szöveg jelentései, egyértelmű feleletet ad. Míg a haiku szerveződésében egy nagyon-nagyon sűrű szövésű kép, metaforikus beszédalakzatként érthető, addig a kötet élén, invokációs

helyzetben az ódai emelkedettség hangulatát mutatja, és visszakapcsol (a keleti helyett) az európai és a magyar irodalmi hagyomány történetéhez: amire egy nagy ívű költői opus ráíródhat.

A 19. századi költészeti hagyományra történő reflexió, nemcsak konkrét utalások formájában (például: Ányos-töredék a *Fonalvers figurával* című kötetből, az *Ezer veszprémi naplemente* versei közül számos más ajánlás mellett a Vörösmarty-reflexiók etc.), hanem motivikus, gondolati, sőt filozófiai színtereken is megnyilvánulnak: a költői opus természet-központosága és -értelmezése/-megszólítása/-kezelése (Géczi biológusi-kulturális antropológusi arcéle mellett) régi világértések és tapasztalatok (pl. a felvilágosodás természetkultusza) megszólaltatása révén is kifejezést nyer.

A napcsíkos darázshoz tizenkét 2020-ban datált új verset is tartalmaz: nyilvánvalóvá téve az opus dinamikus folytatódását, s e folytatás jellegét. A tucat költemény közül a két utolsó a nyolevanas évek költészetére reflektál. Ezek az: (1989) *Útmutató 2.* és a *Madárház*. A többi tíz költészeti eljárásokra, beszédmódokra (*Négy végszómutató*, *Dal*, *Kettős metafora*), szöveg- és képalkotásokra (*A fegyverkovács befejezetlen balladája*, *Hieroglifák*, *Plinius rózsája*) mutat, ugyanakkor motivikus és tematikai jellegükkel is diskurzusban állnak *A Szűz a gyermekkel...* szövegvilágaival: a természetelvű világértéssel, amely a négy évtized verstermésének legfontosabb szemléleti és gondolati alapját jelenti.

(Kalligram, 2021)

Owaimer Oliver

Mer' az egész bio

Závada Péter: *Gondoskodás*

Závada Péter életművének alakulását korábban lappangó szemléletbeli hasonlóságok és látványos formai változtatások jellemezték.¹ Meglátásom szerint az *Ahol megszakad* (2012) című debütáló kötetet követő *Méztől* (2015) és a *Roncs szélárnyékbantól* (2017) eltérően ezúttal nem figyelhetünk meg radikálisabb szakítást a szerző új és korábbi kötete között. Inkább apró elmozdulások, perspektívatágulás, hangsúlyeltolódások jellemzik a *Gondoskodást*. A szerző előző kötetének recepciója – különösképpen két kiváló írás: Kiss Georgina és Balogh Gergő kritikája² – alaposan tárgyalta az ún. fenomenológiai tárgyiasság érvényesülését Závada Péter lírájában, mely elsősorban a *szubjektív* érzékelés és megismerés lírai feldolgozását tűzte ki céljául. Az új kötet gondolati távlatai azonban már az *interszubjektivitás*, az én és a külvilág közötti kapcsolatteremtés, megértés elméleti lehetőségét is érintik. Jelen írás – a kötet elméleti irányainak újbóli kijelölése helyett, viszont olykor nagyban támaszkodva filozófiai ismeretekre – elsősorban egy átfogóbb, magára a kötetkonceptióra fókuszáló elemzésre törekszik.

Závada költészetének filozófiai és poétikai hagyományai szemléletesen kijelölhetők néhány könnyedén felismerhető intertextuális vonatkozás felidézésével. A filozófiai kereteket illetően Husserl fenomenológiai munkássága („Vissza a rókákhoz!” – 82), magyar irodalmi hagyományként mindenekelőtt Babits Mihály és az ő irodalomszemléletét követő *Újhold* elméleti érdeklődésű lírája („Csak én bírok versemnek hőse lenni, / meg ez a fejjel lefelé fordított üveg pohár / a pozdorjaasztalon: barázdált idegenség.” – 25), a világirodalmi hagyományból pedig elsősorban Rainer Maria Rilke tárgyiasságú költészete említendő („Iszonyú minden ember.” – 68).

A Bánfi Brigitta által készített borító is a kötet szemiotikai-fenomenológiai-ontológiai kérdéseit illusztrálja. A könyvön egy fekete védőborító található, azon szerepel jól olvashatóan a szerző és a cím: Závada Péter – *Gondoskodás*. Ez a „fekete csík” már a szerző színházi munkásságában, a *Je suis Amphitryon* című

1 E meglátás Kerber Balázstól származik, az előző kötet kapcsán ő vizsgálta Závada Péter meglehetősen tudatosan építkező életművét. Kerber Balázs, *Testföldrajz – Hozzászólás Závada Péter kötetéhez 1.*, *Műút* 63 (2018/1): 75–77.

2 BALOGH Gergő, *Beköltözni a zuhanásba*, *Alföld* 69 (2018/1): 105–112., KISS Georgina, *Aspektusok és hiátusok – Hozzászólás Závada Péter kötetéhez 4.*, *muut.hu*, elérhető: <https://www.muut.hu/archivum/28483> [utolsó letöltés: 2021. 08. 09.]

drámájának előadásváltozatában a színészek arcán is megjelent, a színpadi jelenlét okozta konszenzusos jelentésteremtés és az abból következő kényszerű identifikálódás összefüggéseit problematizálva. A védőborító levehető, így a kötet külseje – melynek montázslemei leginkább az első ciklust és a későbbi *Jákób* című verset idézik meg – már nem tartalmazza az említett identifikáló adatokat. Pontosabban szólva, csak bizonyos fénytörésben olvasható el a könyv grafikájába beleolvadó, a dombornyomott írás miatt észlelhető szerzői név és könyvcím. Mindez utal a kötet gondolati alapvetéseire és poétikai megoldásaira is: a világban való eleve benne-lét heideggeri fogalmára, a szemlélt valóság és a szemlélő közötti létmódbeli különállóság elvi fenntarthatatlanságára s a lírai elbeszélő elszemélytelenedett pozíciójára, amely egyfajta külvilággal való azonosulásként, beolvadásként, más szempontból inkább a nagy, egész és összefüggő létezésből való halovány kitűnésként, finom „kidomborodásként” jelenik meg a kötetben.

A *Gondoskodás* versei elsősorban a lírai beszélő jelenléte (holléte), valamint a külvilággal való viszonya alapján közelíthetők meg. A kötet hat ciklusból áll, melyek lágyabb és erősebb tematikai és/vagy formai jegyek alapján különíthetők el egymástól. Az első, *Gótika* című ciklus még egy zárt szubjektumkonstrukciót tételez, amelynek a környezethez való viszonya tárgyiasító, kolonizáló jellegű (volt). „Az egykori birtokon, juharfák alatt / körém gyűlnek mind a címerállatok. [...] / Valaha pórázon sétáltattam kedvenceimet, / a teraszon gögös pávák irizáltak.” (*Április eldurvul*, 7) A versek fő szövegszervező elve a metafora és az allegória, melyek segítségével a lírai beszélő a világ jelenségeit önmaga értelmezésére, körülírására használja. A leírt terek a lírai én belső világának metaforikus leképeződéseként értelmezhetők. Ahogy a ciklus címe is jelzi, egy középkorból merített, olykor pszichoanalitikus olvasatra is lehetőséget kínáló motívumrendszer (bástyák, erődök, kastélyok, címerállatok) működteti a szövegeket, melyek a (belső) rend, az én zártságát és biztonságát, a hierarchia stabilitását (pontosabban annak vágyát) példázzák: „Körvonalaim elhagynak. Hütlenségük / fölkészít a trónviszályra. / Bár a kudarcnak tulajdonképpen semmi előjele, / a trónviszály lehetősége már maga a kudarc.” (*Erőd*, 10) A beszélő igyekszik fenntartani az én uralhatóságának és szuverenitásának illúzióját, a kint és bent oppozícióját, azonban maga is érzékeli az egocentrikus önértelmezése korlátait: személyisége zártságát bizonytalannak találja, s középpontjában hiányt, éhséget érez. A ciklust lezáró és összegző – a szerző könnyűzenei munkásságával is kapcsolatot teremtő – *Kastély* című vers utolsó sorai így szólnak: „A kastély attól kastély, hogy egyedül van. / Szobáit egy megszelídített hiány lakja. / A másoktól való távolság tartja egyben, / nekifeszül falainak.” (14) A beláthatatlan sokértelműséget leegyszerűsítő, ezáltal a kontingencia érzetét feloldó allegorikus jelentésteremtést a belső szubsztanciának, valamint a logosz elérésének a vágya működteti – ez az egyféle jelentésre való (reménytelen) törekvés

teremti a hierarchiát:³ „A szemöldökkövön felirat. / Nem értem, és ez a hatalomnak előny. / Minden szava behelyettesíthető. / Mire kibetűzöm, mást jelent.” (Az *allegória természetéről* – 12)

A szerteágazó motívumkészletű, a *Roncs szélárnyékban* verseire hasonlító⁴ *Só és faggyú*-ciklust az *Érkezés* nyitja meg, mely rögtön rávilágít a gondolati-perspektivikus elmozdulásokra. Érzékletes, ahogy a korábban központi szerepet játszó medievális épületmotívum átalakul, s a benne megjelenő látszólag stabil és hierarchikus viszonyrendszer bizonytalanná és kiismerhetetlenné válik: „Az istállóból lett nyári konyha / melegét már a csontjaidban érzed, / de itt nem tudni, ki főz, a leves hideg, / és te túl megengedő voltál a sőt / és a faggyút illetően.” (17) Ebben a ciklusban a korábbi zárt én-konstrukció felfüggesztődik és a különböző történelmi és természeti örökségek erőterében konstruálódik újra. A szubjektum heterogenitását, fluiditását, nyitottságát – kapcsolódva a borítóhoz – különböző domború jelenségek: árapályszigetek, dagálykúpok, nádas berkek, arabeszkek mutatják meg. „Nem tudjuk, ki taposta ki helyettünk lábnyomainkat / a dagály csíkozta part fövényén.” (*Dombormű*, 21) E képek azonban nem a lírai én és a külvilág közötti hasonlóságot tételezik, hiszen az elszemélytelenedett én perspektívájában a kint és a bent összeolvad. Nem véletlen, hogy a test határai és a megismeréshez szükséges határátlépés lehetőségei is szóba kerülnek például a *Miasszonyunk sárkányai* című vers pikkelymotívuma által, vagy az *A szemek rezervátuma* záró soraiban: „a szakadékot a korlátban látom megnyílni.” (24) Az allegorikus szövegszerveződés helyett a metonímiák és a szinesztéziák dominálnak, mivel a tárgyi környezet már nem az én kivételéseként van jelen, hanem a lírai beszélő a dolgokat a maguk lényegében, *el-nem rejtettségükben* igyekszik megismerni. A perspektívák megsokszorozódnak, így a tárgyak teljességükben, oldalaik együttes érvényesülésében láthatók: „De mikor az alma / felém eső oldalát nézem, az egész almára gondolok, milyen barna / és ütődött lehet a hátulja, milyen jóvátehetetlen a távolabbi héj.” (*Távolabbi héj*, 20) „A ferde térkövek más-más irányba szórják a fényt: / tükkörcserepek egy szitakötő összetett szemében.” (*Costa Calma*, 22)

3 Mindez rokonítható Friedrich Nietzsche szubjektumfelfogásával, amely tagadja az önazonos szubjektum és a vele szembenálló objektív valóság létét, s a kettejük közötti alárendelt viszonyt. Emellett megidézheti Jean-François Lyotard posztmodernitás-definícióját is, mely a posztmodernitás újszerűségét annak detotalizáló szemléletében látja. A ciklusban csupán egyszer szereplő, de az egész verscsoportot meghatározó mítosz szerepét pedig Hans Blumenberg mítoszfogalma világíthatja meg, amely szerint a *rettenet* tapasztalatát a *költészettel* feloldó ősi mítoszok ereje éppen a többféle jelentést megengedő kötetlenségében rejlett, így soha nem válhattak normatívává, hitvallássá. Tehát a filozófia és a kereszténység erősen félreértette a mítoszt, amikor allegorizálta, s metafizikai törekvései előzményének tette meg, vagy amikor – komolyan véve ellenmondásait – vetélytársat látott benne.

4 Nemcsak a motívumrendszer mutat szoros azonosságokat, olykor különböző szóalkotások is ismerősen csengenek. Például az előző kötetben megjelent „kórházzöld szék” a *Karaván* című versben „vállalkozózöld kanapé” formájában köszön vissza.

A *Csendimitáció*-ciklus címében szereplő csend a zaj fogalom párjaként nyeri el jelentését, hiszen a költemények tájait általában az ember által épített környezet és a természetes közegek közötti tranzitszférák alkotják: vadátjárók, szántóföldek, magaslesek, stb. A cím második fele, az *imitáció* egy zenei szerkesztési formát, a kánont is megidézi, mely a korábbi, *Só és faggyú*-ciklusban képvisül is: „Milyen volna, ha a beszédet egymás után hagynák abba: / előbb-utóbb kánonban hallgatnának.” (*Bűnbocsánat*, 19) A verscímek a szövegtestek szerves részét képezik, s mivel félkövérrel vannak szedve, önálló költeményként való azonosíthatóságuk ismét egyféle összeolvadásként vagy kidomborodásként értelmezhető. A téma és a posztumán perspektívával való kísérletezés akár társadalmi kérdések irányába is vezethetne, e költészet ambíciói azonban inkább poétikai, esztétikai jellegűek. Például egészen szép képek keletkeznek a nyelv és az érzékelés mechanizmusainak összejátszásából: „A huzat / szinonimáit a levelek sorolják: légvonatot, / testetlen, lusta fuvallat, míg a vacogásukon a homály átszüremlik.” (*A pálya szegélye...*, 33) A ciklus visszatérő motívumai egy-egy út (séta, vonat- vagy autótúr) benyomásai, melyek a jelentésteremtés előtti primer látvány vagy az időbe és térbe vetettség tapasztalatát közvetítik: „A menetszélben összekuszálódó jelentést próbálom szétszálalni.” (*A homokpadon elszórva...*, 35) „Vagy épp egy helyben állunk, / és csak sűrűlünk a múltba zuhogó idő / ellenszelében: / egyre csak foszlik a hús, rátapad / a percek érdes felületére.” (*Semmi sem ismétlődik...*, 38) A testbe vetettség érzéki élményét: az éhséget és a szomjúságot feldolgozó *Megkönyöröl az éhség...* és *Fogalmak várokozna...* című költeményekből nem testpoétika születik, hanem az éhség miatt beszűkülő, az első (allegorikus) ciklus motívumaival ábrázolt tudatműködés lírai lenyomata, illetőleg a sivatag látványát a szomjúság érzetével összekapcsoló nagyszabású képzettársítás: „míg az ajkak rovátkolt sziklapadján / szétmorzsolódnak a szomjúság kristályai.” (*Fogalmak várokozna...*, 45)

A jó ütemben érkező *A könyörgéssel szemben* üdítő poétikai változást hoz a kötetben: a versek innentől jóval könnyebben közelíthetők meg. A korábbi elméleti igényű problémák itt a kereszténységen, az európai történelmen, a szellemi hagyományokon keresztül kerülnek bemutatásra, emiatt a költemények szemantikailag rétegzettebbek is, mint a korábbiak. A kötetből kiemelkedő *Kálvária-tételben* Krisztus passiótörténete mint látvány mutatkozik meg, amely a keresztalál szenvedésein alapuló hit által síkfelületből térré, *tájja* változik. A már ismertetett (metonimikus, színesztéziára épülő) szövegszervezés nem csak elméleti tételeket demonstrál, hanem a vallásról, az istenhitről és a közös történeteinkről is képes újszerűen szólni: „A rét tenyere átütve a fűszálak / milliónyi szegével. / Gömbfelszínre feszített deltoid. / Ahogy történeted a síkból térré görbül, / hittel telik meg az anyag, / kimondhatatlannal a kimondható.” A *Gellért* című költeményben Szent Gellért mártírhalála és a hegy földtani léptékű históriája kapcsolódik össze. Szent Gellért vértanúsága pars pro toto számot ad a hegyről, ahogy a hegy emberi

ész számára beláthatatlan, a fenséges esztétikai élményét⁵ közvetítő állandósága is tükrözi a mártírium történetét. Az elméleti háttérismeretekkel nem rendelkező, filozófiai kérdésekben kevésbé jártas olvasók számára is elgondolható, ahogy az érzékelés alanya és tárgya felcserélődik-összekapcsolódik, s a hegy megszólítja a lírai ént: „Nem vagy más, csak egy több ezer éves / közléskényszer utolsó szénsavas cseppje – suttogta –, / hézagaidban te is elrendeződsz.” (54)

A *Beporzás* című ciklusban a természet közvetlen tapasztalatának elbeszélhetősége kerül középpontba. Ezekben a versekben figyelhető meg leginkább az a – Kustos Júlia által is felismert⁶ – véleményem szerint termékeny (heideggeri alapú) paradoxon, hogy a lírai beszélő az (emberi) nyelven keresztül kísérli meg feltárni a létezés azon rétegeit, melyek éppen az emberi értékeket abszolutizáló, a világtól elidegenülő antropocentrizmus számára nem elérhetőek. E költemények kifejezetten az ökolíra kategóriájába sorolhatók, leíró jellegűek, ugyanakkor szórakoztatóak, s olykor ökopolitikai problémákat is érintenek. Szövegszerző elvük egyfajta „összeírásként” jellemezhető. A *Természetfilm* és az *Állatregény* például a természet erotikus, pornográf, buja mozzanatait dokumentálja: „Ásóludak csokolóznak az ártér keltetőjében. / [...] Gyöngyöző lendület a szárcsák farvizén, / ahogy feleslegét a habokba üríti / az egyre erőtlenebb nap. / [...] Nászutas vidrák sodródznak / egy ismeretlen nyelv zilipjei felé.” (*Állatregény*, 71–72) A *Szaturált völgyben* egy kamera optikáján keresztül követhetjük végig egy gleccseráradás fenséges látványát.⁷ „Hunyorgásom előterében a bepárasodott / optika mögött az olvadás képpontokká rögzül. // [...] Szárnyak csapói, szemcsés felvétel indul. / Gyorsul a szürkület zársebessége.” (64) A *Mérőállomás a Vogézekben* című költeményben a hegylanc látványának befogadása különböző elektronikai mérőműszerek működéséhez hasonul, majd az azt követő vers Steve Irwinnak, a természetfilm-forgatás közben tragikusan elhunyt tudósna állít emléket. Utóbbiban fogalmazódnak meg talán a leghatározottabban társadalmi és morális kérdések: a vers ember és természet szembeállítás helyett egy szerves ökológiai egész jelenlétéről tudósít, melyről csak rendkívül korlátolt ismeretekkel rendelkezünk: „Csak töredéke jut el hozzád / a folytonosságnak, ahogy évezredek alatt / a szárazföld teret nyer a víz rovására.” (70) A *Grönland* pedig az északi szigetországot fenyegető ökológiai katasztrófa

▼

5 „Bármí, ami így vagy úgy felkelti a fájdalom és a veszély ideáját, vagyis bármí, ami valamiképpen rettenetes, vagy rettenetes dolgokkal kapcsolatos, vagy a rettenethez hasonlóan működik, a fenséges forrásául szolgál, vagyis létrehozza a legerősebb érzést, amelyre az elme képes lehet. [...] Amikor a veszély vagy a fájdalom túl közelről érint bennünket, semmiféle gyönyörérzetet nem képes kiváltani, egyszerűen csak rettenetes; bizonyos távolságból és bizonyos változással azonban már gyönyörködtethetnek, sőt gyönyörködtetnek is, ahogy ezt nap mint nap meg is tapasztaljuk.” [Kiemelés az eredetiben.] Edmund BURKE, *Filozófiai vizsgálódás: A fenségesről és a szépről való ideánk eredetét illetően*, ford. FOGARASI György, (Budapest: Magvető, 2008), 45.

6 KUSTOS Júlia, *Purítán fókusz, böjt*, litera.hu, elérhető: <https://litera.hu/magazin/kritika/puritan-fokusz-bojt.html> [utolsó letöltés: 2021. 08. 09.]

7 A fenséges fogalma egyébként szorosan illeszkedik a mű központi témájához: általa a természet nem egyszerűen az én kivetüléseként, hanem a központi szubjektumot fenyegető, azt újratereemtő jelenségként is működhet.

vízióját egy háziállat állatorvosi eutanáziájával kapcsolja össze felkavaró képzettársításokban. „Ilyenkor / előfordulhat akaratlan vizelet- és székletürítés / hirtelen izom-összehúzódnások, és ahogy a kárfülkében / az oromhó olvadni kezd, a víz beszivárogo / a repedéseken, a firn egész tömegét átjárja, / majd patakként távozik a gleccserkapun át. / Ez váratlan hangadással és görcssel is járhat, / a hozzátartozók ilyenkor gyakran kimennek, / de mi melletted maradunk a távozásban.” (73–74)

A kötet utolsó, *A műértelmezés szöve* című egysége egyetlen, kevert műfajú szövegből áll. A lírai megoldásokban gazdag esszé egyrészt szintézisként és olvasási útmutatóként szolgálhat a korábbi költeményekhez. A következő szövegrész például segíthet a *Távolabbi héj* és a *Karaván* már idézett sorainak feldolgozásában: „Az állatokat a képen saját lenyűzött / bőrükként, szokatlan szögből, kiterítve látjuk, / a mellfolt, a pofa és a fül geometrikus, fehér ábrái / egy háromszög csúcsában futnak össze. / A természet helyett a gondolkodás ad mintát, / ahogy egyszerre véljük a tárgy minden oldalát, / túlnyúlunk azon, ami egy nézőpontból tapasztalható, és értelmet adunk neki.” (82–83) Míg az alábbi érdekfeszítő okfejtés számos általam már érintett problémát megvilágít, s utalhat akár a *Gellért* című vers zárlatára is: „És az arc hiányában / a kegyelem ránk függeszti tekintetét, hisz minden / utunkba kerülőben arcot látunk. A bokor a trafóház / szeme. De a tekintet más: elfedi a szemeket, / aki ilyenkor figyel minket, nem lehet tárgy. / Mégis szégyelljük, amiért láthatóvá váltunk, / hisz nézve lenni annyi, mint kiszolgáltatni magunkat / a másik szabadságának. Amikor megreccsennek / az ágak, nem az érdekel, ki áll mögöttük, / csupán az, hogy testtel rendelkezünk, amin a nézés / sebet ejtethet.” (81) A szöveg e „praktikus” funkciói mellett mindenekelőtt ars poeticaként működik: a költeményekből kirajzolódó holisztikus igényű, poszthumán szemlélet felveti az emberen kívüli műalkotás lehetőségét, illetve művészet és eredetiség(igény) kapcsolatát, melyről az esszé (véltetően a szerzői szándékkal egyezően) inkább szellemesen, szórakoztatóan és elgondolkodtatóan, mintsem minden kétséget eloszlató meggyőzőerővel értekezik. „Ilyen alapon a róka sem kevésbé művész / a festőnél. »Száliránnyal szemben« borzolja a műértelmezés szörét, létezésével állítja, hogy »a montázs megelőzi az imázst«, »kiállítja a képet«.” (81)

A kötetegész áttekintése után érdemes a Kustos Júlia által felvetett, a kötet széttartó verscsoportjaival és érthetőségével kapcsolatos kérdésekkel foglalkozni. A ciklusok egymáshoz való viszonyulásához – ahogyan azt a szerző javasolta is egy interjújában⁸ – a könyv címének értelmezése által juthatunk közelebb. A gondoskodás-gondozás Heideggerre utaló lételméleti fogalomköre három esetben s három különböző összefüggésben jelenik meg. Az első ciklusban

▼

8 PÓTOR Barnabás, „Csak az empátia segíthet”: Interjú Závada Péter költő-drámaíróval, kulter.hu, 2021. június 21., elérhető: <https://www.kulter.hu/2021/06/zavada-peter-gondoskodas-interju/> [utolsó letöltés: 2021. augusztus 10.]

még egy bezárkózó szubjektum önleírását adó kastély-allegóriában szerepel: „A kastélyban nőttem föl, és a kastély bennem, / etettem félelmemmel, *gondját viseltem*, / fölneveltem, az ujjam hegyéig kitölt.” (14) A *Karaván* című költeményben a világra rányúló *jelenvalóletet* [Dasein] elsődlegesen meghatározó *gond* [Sorge] mint *gondoskodás* [Besorgen] jelenik meg, mely a *kéznéllevő* (nem eszközként jelenlevő) illetve a *kézhezálló* (az eszközként használt, tehát önmagán kívülre utaló) dolgokkal való mindennapi foglalkozás létmódját jelenti: „A *gondoskodás* az, ahogy a hétköznapokban / vagyok, de ez köszönőviszonyban sincs / a vesződséggel, mégis megmakacsolja magát / a fa az önkéntelenül kezembe simulóban. / Kiragyog ásóból az ércbánya / katedrálisból a mészkö.” (26) Végül a *Rekviem Steve Irwinért* az *együttlétet* [Mitsein] megalapozó *gondozást* [Fürsorge] mutatja be, amely a *gond* egy mélyebb értelmét kínálja: a létezésnek azáltali újrafogalmazását, hogy a *Másik* léte hozzám hasonló, viszonzyszerű lét:⁹ „Az ágak közt nyüzsgő sokaság, / családok gazdag rendszertana, / a fészkekben kezdetleges / *ivadékgondozás*.” (67) [Kiemelések tőlem – O.O.]

Ami a versek megközelíthetőségét illeti, kétségtelen, hogy például az *Az utca kisötétül...* vagy más, a kötet első felében található, túlzottan sűrű és töredékes sorok – érzéki-érzelmi bevonódást kínáló textusok hiányában – néhol ellenállnak a szövegértésnek. A „látvány nyers önkénye” (32) – az erős kognitív erőfeszítések ellenére is – kiiktatja a kapcsolódást biztosító személyes reflexió lehetőségét. E szövegérthetőségi problémákat hajlamos vagyok a saját értelmezési hiányosságomnak tekinteni, azonban még mindig felmerül két kérdés e szövegek célközönségét és poétikai törekvéseit illetően. Egyrészt mennyiben kérhető számon, egyáltalán számonkérhető-e egy alkotáson, ha esetleg csak kevesen rendelkeznek az értelmezéséhez szükséges háttérismeretekkel? Másrészt mennyiben merül ki egy műalkotás érvényessége pusztán egy adott fogalmi rendszer illusztrálásában, ha kizárólag a megfelelő speciális elméleti tudás birtokában vagyunk képesek megközelíteni azt? (Úgy hiszem, e kérdések nem a tárgyias líra beszédmódjának legitimitációjára kérdeznék rá. Elnézést a tisztességtelen összehasonlításért: Rilke *Archaiskus Appoló-torzó* vagy *Párduc* című versei a középiskolás tananyag részét képezik, melyekből a fenomenológiai tárgyiasság kérdéseiben kevésbé tájékozott olvasók is képesek érvényes interpretációt alkotni. Hogy a szerző költészetéhez és generációjához is közelebb álló példákat említsek, utalva e tágra értett, új poétikai irányzat „régibb” és újabb darabjaira is: Korpa Tamás *Inszomnia* vagy Sirokai

▼

9 „Az a létező azonban, melyhez a jelenvalólet mint együttlét viszonyul, nem a kézhezálló eszköz létmódjával rendelkezik, hanem maga is jelenvalólet. Erről a létezőről nem gondoskodunk: ezt *gondozzuk*.” [Kiemelés az eredetiben.] Martin HEIDEGGER, *Lét és idő*, 26. §., ford. VAJDA Mihály–ANGYALOSI Gergely–BACSÓ Béla–KARDOS András–OROSZ István, (Budapest: Osiris Kiadó, 2001, Sapiientia humana – Martin Heidegger művei, 2001), 147–148. (a teljes fejezet, melyből talán jobban megérthető Heidegger gondoskodás-gondozás fogalma: 143–153.)

Mátyás *Lomboldal* című kötete is pozitív ellenpélda lehet, melyek az intellektuális gazdagságuk mellett – néhol eltérő poétikai és kötetsszervezési megoldásokkal – mégis valamiféle érzéki-érzelmi-értelmi átélhetőséget kínálnak az olvasónak.)¹⁰ Azok számára, akik nem ismernek rá a szövegek által közvetített filozófiai ismeretekre, bizonyos mértékben az érthetőségi anomáliákat (is) ellensúlyozó bombasztikus képalkotások okozhatnak interpretációs örömet és esztétikai élvezetet, melyekkel kapcsolatban gyakran felmerül az Instagram-költészet „vádja”, ám – ahogy azt korábban igazolni igyekeztem – Závada Péter költészete nem írható le kimerítően összefüggéstelen, üres, hatásvadász képhalmozásként. Inkább arról lehet szó, s arra utal a verseskötetben elhelyezett értekező szándékú esszé is, hogy a poémák konok teroetizáló igénye olykor teljesen átveszi az uralmat a szövegszervezésben – akár a poétikai szempontok kárára is.

A *Gellért* zárzata remekül bemutatja a kötet ciklusokat összefogó gondolati mélységét, rokonszenves világnézetét, amely az egymáshoz való kapcsolódás lehetőségét a kölcsönös egymásrataltságban találja meg. Ugyanakkor épp a jólsikerültsége miatt rávilágít a kötetben szereplő néhány szöveg esetleges hiányosságára is: az olvasónak olykor nincs része a versben megfogalmazott élményben, s egészen „száraz”, kissé tanácstalan marad a „fogalmak” alatt. „A meredély megfelelkezik magáról. / Nem úgy arc, ahogy máskor nem az. / Nem a fény, a látvány összefüggéseiben. / Kiszolgáltatottságában olyan. // A fogalmak alá nem ver be az eső, / most mégis kint állok / bőrig ázva.” (56)

(Jelenkor, 2021)

▼

¹⁰ E hosszúra nyúlt kritika kereteit jócskán meghaladná, azonban önálló írást érdemelne, s időszerű volna e poszthumán-ökológiai-fenomenológiai irányzat (?) hazai kötetterméseinek átfogó igényű, poétikai szempontú áttekintése.

Papp István

Népi kommunisták Erdélyben

Főcze János: A Madosz

A mögöttünk lévő két évtizedben a magyar társadalom és értelmiség Erdéllyel, illetve tágabb értelemben véve a Romániában élő magyarsággal kapcsolatos gondolkodása jelentős mértékben megváltozott. Nem csupán a jelenre gondolok, hanem a lélekszámában legbősegebb, s a legszerteágazóbb hagyományokkal bíró határon túli magyar közösség múltjával kapcsolatos elbeszélésekre és emlékeztetésekre is. Az 1989/90-es rendszerváltás idején az erdélyi magyar közösséget a szélesebb hazai nyilvánosságban reprezentáló személyiségek (Király Károly, Sütő András, Kányádi Sándor, Domokos Géza, a történészek közül Benkő Samu, Imreh István, Demény Lajos, Jakó Zsigmond) szinte kivétel nélkül az 1945 után színre lépő, jobbára paraszti sorból felemelkedő értelmiségi nemzedék sorát erősítették. Nem csupán a hozzájuk tartozók, hanem az utánuk következő, nem kis részben az apák ellen lázadó generáció tagjai közül is számosan már csak az Ég magasságából tekintenek a Szamos és az Olt partjára: elég Cs. Gyimesi Évára, Egyed Péterre, Szőcs Gézára vagy Ágoston Vilmosra utalnunk, mint az 1960-as, 1970-es években színre lépő kiemelkedő képességű irodalmárookra és filozófusokra.

Ha manapság Erdélyről szólunk, ezek az emberek kevésbé kerülnek szóba, vagy ha mégis, életútjuk erőteljes leegyszerűsítésével számolhatunk. Az a tény, hogy ők a magyar baloldal történetének fontos alakjai, és élettörténetük beilleszkedik ebbe a tradícióba, pontosabban szólva nem beszélhetők el a különféle egymással rivalizáló és együttműködő baloldali hagyományok nélkül, nemigen kerül szóba. Furcsa állapot ez, hiszen a kisebbségbe szorult erdélyi magyarság pusztán helyzeténél fogva, szinte per definitionem rá volt utalva arra, hogy érzékeny és elfogadó legyen a különböző emancipatorikus mozgalmak és ideák iránt.

Az előbb említett, egymással nemegyszer perlekedő írók, költők, esszéisták, filozófusok minden eltérésük dacára valahol úgy kapcsolódnak egymáshoz, mint egy hol fényesebb, hol rozsdásabb, de el nem szakadó lánc szemei. Példának okért a pályakezdő Szőcs Gézának Herder-ösztöndíjat ajánló Sütő András egyik rövid elbeszélésében így töprengett: „Jómagam, hogy évekig törhettem a fejem, mi bűne lehetett, és mit vétett Méliusz József, Csögör Lajos, Jordáky Lajos, Demeter János, meg annak előtte Kurkó Gyárfás is, kissé boldogtalan módon azt kérdeztem tőle: – Hát mi volt Edgár? Mire megállt a peripatetikus mozgásban, karját kitérve föl-

nézett a csillagos égre: – Mi lett volna! Nyilvánvaló tévedés volt, és ezzel az ügyet lezártnak tekintem.”¹

Az imént felsorolt nevek az 1944 és 1953 között létezett Magyar Népi Szövetség vezető politikusait jelentik, akik jelzőfényként szolgáltak, legalábbis eszmélésük első éveiben mindenképpen annak a nemzedéknek, amelyhez Sütő is tartozott. A szövegben említett Balogh Edgár életművének minden bizonyosan legmaradandóbb része az általa útjára indított Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, amelynek 1981-ben jelent meg az első kötete, s csupán a politikai rendszer változását követően a továbbiak. Az 1949-ben koncepciós perben börtönre ítélt erdélyi magyar kommunisták szerepe mindmáig erősen vitatott. Sokáig érdekvédőként látták őket és láttatták magukat, később mint a hatalmi rendszer különböző pontjain helyet foglaló, a diktatúra kiépítését és fenntartását szolgáló figurákat bírálták őket, majd egy ideig néma csönd honolt körülöttük.

Ennek a csendnek a feltörése szerencsére néhány éve már elkezdődött, s úgy tűnik, hogy egy új, friss szemlélettel felvértezett, a régi nyugóktól és hamis kompromisszumoktól mentes történész nemzedék bátran nyúl hozzá a romániai/erdélyi magyar történelem neuralgikus kérdéseihez. Ebben a folyamatban fontos szerepet játszott a népszolgálat két világháború közötti fogalmát újraértelmező és kitágító tanulmánykötet,² a neves vásárhelyi polgármester életrajza³, a székelyek történetét talán legmélyebben ismerő historikus biográfiája.⁴ Bár nem Erdélyre fókuszál, de bőséges teret szentelt Balogh Edgár tevékenységének egy ugyancsak frissen megjelent monográfia.⁵ Ezen munkák közös jellemzője, hogy sok szó esik bennük két nagy eszmeáramlat: a népi mozgalom és a kommunista irányzat szerves kapcsolatáról, mint egy olyan alternatíváról, amely hosszú időn át kitüntetett szerepet játszott a határon túli magyar közösségek életében. Ez a megállapítás már önmagában indokolja, hogy a téma miért érdemes a higgadt, tárgyyszerű, visszafogott történelmi vizsgálatra.

Népiség és kommunizmus találkozása nem 1944/45-ben kezdődött, így ennek a különös és bonyolult viszonyrendszernek a megértéséhez visszább kell mennünk az időben. Erre vállalkozott Főcze János, aki doktori disszertációja

▼
1 Sütő András: Edgár és Rebeka. In: Uő: Sikaszói fenyőforgácsok. Cikkék, naplójegyzetek. Bp., Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat – Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság, 1987. 19.

2 Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében. Szerk.: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József. Kalligram, Pozsony, 2015.

3 Fodor János: Bernády György. Politikai életrajz. Lector Kiadó – Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány – Erdélyi Múzeum Egyesület, Marosvásárhely – Kolozsvár, 2017.

4 Both Noémi Zsuzsanna: A székely faluközösség nótáriusa. Imreh István élete és munkássága. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2021.

5 Bajcsi Ildikó: Kisebbségi magyar küldetés Csehszlovákiában. A sarlós nemzedék közösségi szerepvállalása Trianon után. LHarmattan–Impulzus, Budapest, 2021.

alapján írott kötetében a két világháború közötti korszak sokáig nagy becsben tartott, majd mára szinte elfeledett politikai pártját, a Romániai Magyar Dolgozók Szövetségét mutatja be. A szerző a bevezetésben egyértelműen tisztázza, hogy munkája nem valamiféle emlékezetpolitikai alkotás kíván lenni, amely kiválogatja mi használható az erdélyi magyar baloldali múlt lomtárából, s mi nem. „E könyv semmi ilyesmire nem vállalkozhat. Amire viszont igen: a történelemtudomány módszereit felhasználva és a forráskritika eszközével felvértezve a lehetőségekhez képest feltárni a két világháború közötti romániai magyar baloldal személyes és közösségi történeteit, figyelve a korszak sajátosságaira és az utólagos – sokszor akaratlan – torzításokra.” (8.) E rendkívül érett és fegyelmezett történetírói szemlélet nem csupán vágyott célkitűzés maradt, hanem következetesen érvényesített cselekvés is. Bár pályája elején álló kollégáról van szó, Főcze János – ahogy mondani szokás – korát meghazudtoló önmérséklettel, igényesen megformált mondatokkal, gondos mérlegelés után készítette el időtálló, s minden bizonnyal referenciaponttá váló monográfiáját a Madosz históriájáról.

A kötet szerkezete világos és jól követhető. A historiográfiai áttekintés úgy összegzi a Madoszról szóló értékeléseket, elsősorban az egykori szereplők önlegitimáló visszatekintéseit, majd a romániai rendszerváltást követően emlékezeti ingajárást, amikor a szervezet, s a belőle született Magyar Népi Szövetség megítélése a bírálatok keresztütüzébe került, hogy nem vívja meg még egyszer a múlt harcait, s nem kíván igazságot tenni minden áron. Bányai László, Balogh Edgár vagy Gáll Ernő esetében tisztában van az elbeszélői pozíciókból adódó sajátosságokkal, magyarán azzal, hogy az 1956 utáni romániai államhatalom, ezen belül a magyar közösség különböző rendű-rangú vezetői igyekeztek saját küldetésüket/szerepüket a történelem magyarázó erejével aládúcolni.

Főcze János részletezi a könyv alapjául szolgáló forrásanyagot is. A Madosz esetében a működésre vonatkozó bürokratikus iratanyag nem utolsósorban a szervezet konspiratív jellege miatt töredékes, így részben a román hatalmi szervek, ezen belül a politikai rendőrség aktáira, a magyar diplomácia beszámolóira, illetve visszaemlékezésekre, interjúkra támaszkodik, valamint a két világháború közötti változatos és izgalmas erdélyi sajtóra. A szöveg sosem válik unalmas párttörténetté, a baloldali frakcióharcok követhetetlen szövevényévé, amely bizony gyakori csapda a kommunista pártok históriája esetében.

Miért érdemes a figyelmünkre a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége, amely voltaképpen 1934 és 1940 között létezett a nyilvános romániai politikai térben, aktív tagsága néhány száz főt tett ki, szavazói legjobb esetben is csupán néhány tízezer voltak, a parlamentbe kerüléstől messze állott? Adódna a könnyű csábítás, hogy visszafelé olvassuk a történelmet, magyarán azért szemléljük különös gondossággal a Madoszt, mert vezetői, tagjai közül sokan az 1945 utáni erdélyi/

romániai magyarság fontos alakjai lettek. Ám Főcze ellenállt a veszélyes szirénhangnak, s mindvégig a két világháború közötti magyar kisebbségi alternatívák jelentik azt a viszonyítási pontot, ahonnt elbeszélését, ítéleteit, megállapításait eredezteti.

Hiszen mi is volt az alaphelyzet? Trianont követően viszonylag rövid időn belül felállt az Országos Magyar Párt, amely hosszú időn át a magyarság meghatározó politikai képviselőjét jelentette ebben az időszakban. A szervezetten belül liberálisok és konzervatívok, a transzilvanizmus hívei, a román állam fenntartását elég hamar elfogadók, a budapesti kormánypolitikát erősen követők egyaránt jelen voltak. Az OMP fő üzenete abban állt, hogy fenn kell tartani a magyarság egységét, ez a kisebbségi sors legfőbb parancsa, ennek alá kell rendelni akár a szociális ellentéteket, a regionális különbségeket, a gazdaságpolitikai tervek eltéréseit is. Pártpolitikai szinten pedig a parlamentáris életbe való bekapcsolódás, s a különböző román pártokkal kötött, változatos alkuk révén lehet korlátozott sikereket elérni. Ennek az útnak a legnagyobb kockázata, hogy a párt élén bebetonozódik egy relatíve szűk elit, amely a status quo fenntartásában válik érdekeltté, elfojtja a demokratikus kritikát, elhanyagolja két voksolás közt a választók tömegeit, s egyre inkább Bukarestben, nem pedig Csíkménaságon vagy Székelyhídon látja a politizálás igazi tereit.

Másrészről azok a pártok, amelyek a megoldatlan szociális kérdéseket, a paraszti tömegek, a városokba ingázók, az ipari munkásság problémáit tűzik napirendre, meglepően hamar román nemzeti alapra helyezkedtek, mint például a szociáldemokraták. A belőlük kiszakadt, 1921-ben megalakult Kommunisták Romániai Pártja pedig szigorúan internacionalista meggyőződést vallott, ráadásul 1924-ben be is tiltották, így igen keveset tehetett azokért a nehéz helyzetben lévő kisebbségi magyarokért, akiket akár képviselhetett is volna. Ennek ellenére a KRP-ben meghatározó szerepet játszottak a magyar politikusok, akik mellett a Romániában külön nemzetiségnek számító zsidóság adta a párt vezetőinek elsőprő többségét. A valódi, erős, fajsúlyos kormányzati szereplők, így a Nemzeti Liberális Párt és a Nemzeti Parasztpárt legfeljebb személyi alkukra vagy taktikai cselekre vállalkozott a magyarokkal kapcsolatban, az 1930-as évektől egyre erősebbé váló román szélsőjobboldalra pedig nem érdemes sok szót vesztegetni.

Főcze János, aki korábban újságíróként vállalt szerepet az erdélyi magyar sajtóban, jelen sorok írójánál sokkal jobban ismeri a fent vázolt helyzetet, mégis dicsőretre méltó fegyelmezettséggel kerül el bármiféle könnyű aktualizálást. Az előbb felskiccelt politikai alapállás ismertetését követően abból indul ki, hogy betöltendő hiány, egyre tátongó rés nyílt az erdélyi magyar politikában, amely különösen a gazdasági világválság után tágult szélessé. Az Országos Magyar Párt elitje nem sok megértését mutatott a szegény székely falvak, vagy a brassói és a kolozsvári munkásnegyedek lakóinak mindennapjai iránt, így nem meglepő,

hogy olyan szereplők jelentkeztek, akik be kívánták tölteni ezt az űrt. Ahogyan Főcze fogalmaz, a Madosz története „egyszerre érzékelhető egy baloldali, az akkori politikai establishmenttel élesen kritikus nemzedéki csoportosulás lázadásának politikai síkon való intézményesüléseként és az erdélyi magyarság kisebbségi léthelyzetből fakadt dilemmákra adható válaszok egyik kifejezetten érdekes példjaként.” (72.)

Először az Országos Magyar Párt Ellenzéke néven 1933-ban bontott zászlót az új politikai alakulat, amely egy évvel később vette fel a Romániai Magyar Dolgozók Szövetsége nevet. Csalódott kommunisták (Kohn Hillel), a kolozsvári diákmozgalom tagjai (Demeter János), a pártelitet bíráló középosztály tagjai (Tabéry Géza író, Makkay Domokos ügyvéd) egyaránt szerepet kaptak a vezetésben. Az új párt antifasiszta alapon a nemzetiségek oktatási-kulturális sérelmeinek orvoslását, a magyar intézményrendszer megerősítését, a politikai szabadságjogok biztosítását követelte. Ez kezdetben nem tűnt nagyon acélos irányvonalnak, sokkal inkább sértett egyéniségek gyenge különutas kezdeményezésének látszott. Az 1934-es marosvásárhelyi alapító gyűlés már a bázis szélesedéséről árulkodott: ipari munkások, majd hamarosan székely parasztemberek is szerepet kaptak a Madoszban. Kezdetben a Komintern irányvonalát hűen követő osztályharcos szemlélet uralkodott, amelyet legfeljebb némi agrárjelleg színesített. A Madosz ebben a vonatkozásban nem tűnt 1935 táján többnek, mint egy apró kommunista szervezetnek, amely leginkább a Komintern agrárszekciójával rokonszenvezett. Ám hamarosan megváltozott a párt jellege, és részben programja is, amely két tényezővel magyarázható. Ezek közül erőteljesen és helyesen a Komintern ún. népfrentpolitikájának meghirdetését emeli ki Főcze, amely hasonlóan a debreceni Márciusi Front fiataljaihoz (Donáth Ferenc, Losonczy Géza), új irányt nyitott a magyar kommunista mozgalom történetében is. Ez az új irány magyarországi népi mozgalom képviselői részéről érkezett a Madosz fiataljai felé.

A kötet 104–106. oldalán áttekintést ad a szerző a Madosz legfontosabb vezetőinek szocializációs jellemzőiről, s az alacsony esetszámok ellenére megrajzolja a madoszos értelmiségi „óvatosan általánosított” képét: „multietnikus környezetből származik, vegyes nemzetiségű felmenőkkel rendelkezik, de magyar identitású fiatalként szocializálódik Nagy-Romániában; nemzedéki lázadás részeseként, a korábbi politikusi generációval elégedetlenül, ugyanakkor új utat keresve kezd szimpatizálni a baloldali gondolatokkal”. (107.) A legismertebb nevek: Balogh Edgár, Bányai László, Csögör Lajos, Méliusz József, Mayer László vagy Nagy István életútja igazolja ezt a tömör jellemzést. Ugyanakkor több helyen olvashatjuk, hogy a Madosz testületeiben nem kerülhettek vezető tisztségbe zsidó származásúak, amely tény Főcze János nem tartotta antiszemita jellegűnek. Sőt úgy véli, hogy többen azért is választottak tudatosan zsidó származású feleséget, hogy ezzel is politikai elkötelezettségüket, a mindenféle megkülönböztetéssel

szembeni kiállásukat hangsúlyozzák. Ez igaz lehet, de a kérdés azért megért volna még némi töprengést. Vajon mennyiben akart különbözni a Madosz a Kommunisták Romániai Pártjától? Mennyiben reagált lehetséges szavazóinak vélt vagy valós idegenkedésére, ellenszenvére a zsidó származásúakkal szemben? Miközben internacionalisták voltak, valamiképpen nem akartak-e másképpen internacionalisták lenni, mint a zsidó kommunisták? Ez látszólag fogalmi képtelenség, de nem létezett-e mégis e gyakorlatban? Ezekre a kérdésekre érdemes lett volna valamilyen választ adni.

Nagyon fontos és lényeges viszont, ahogyan Főcze János összegzi a „Madosz-ideológiát”, amely átlépett a szűk pártkereteken, s valóban egy értelmiségi nemzedék gondolkodását jellemezte: „A népi gondolatból merítő eszmei beállított-ságnak fontos része volt az elit köznépvel szembeni felelőssége, mindenekelőtt a parasztság felvilágosítása és felemelése. Mindez a Szovjetunió iránti rokonszenvvel és a magyarországi revíziós propaganda elleni kiállással társult. Ezeknek az értelmiségieknek a magát ellenforradalmiként és antikommunistaként meghatározó Horthy-rendszer kezdettől fogva ellenszenves volt.” (107.)

Különös képződménynek tarthatnák a Madoszt, ha kizárólag megcsontosodott jelenkori szemléletünket húznánk rá. Hiszen egyszerre volt kezdeményezője a gyimesi csángók 1934 őszén kirobbant parasztlázadásának, amely alighanem az egyik utolsó fellobbanása volt a magyar parasztság hosszú évszázadokon át szociális okokból, magyarán a kínzó szegénység miatt történt erőszakos megmozdulásainak, másrésztől állást foglalt az erdélyi magyarság elsőprő többsége által áhított és örömmel fogadott észak-erdélyi revízió ellen. A kommunista internacionalizmushoz ritkán párosítjuk a székely népviseletet, de a történeti valóság szerencsére felülírja gondolati restségünket.

A könyvben alaposan, részletesen, gondosan adatolva és bőséges forrásbázisra támaszkodva ismerhetjük meg a Madosz helykeresését a politikai térben, a választásokon való részvételét, Petru Groza későbbi miniszterelnök Ekésfrontjával való együttműködését, az állítólagos román titkosszolgálati támogatás sohasem bizonyított vádját, s a magyar állami hivatalosságokhoz való ellenséges viszonyt. Természetesen ez bonyolult történet: a román politika adott némi játékeret a Madosznak, hiszen nem volt ellenére az erdélyi magyar közösség megosztása, a magyar külpolitika viszont minden, nem a revízió elsődlegességét hangoztató állásfoglalást rendkívüli gyanakvással szemlélte, s igen könnyen áruulást szimatolt. Főcze János egyik igen nagy érdeme, hogy magabiztosan, körültekintően egyensúlyoz a történeti emlékezet olvadó, ám mégis sikos jégtábláin: aprólékosan magyarázza a Madosz taktikai lépéseit, a törekeny és gyorsan változó román belpolitikai és a nemzetközi hatalmi viszonyok kiemelt jelentőségét.

A kötet egyik, a határon inneni politikai eszmetörténet vonatkozásában is figyelmet érdemlő fejezete a Madosz és a magyar népi mozgalom kapcsolatrend-

szerének elemzése, amellyel jelen recenziómat is indítottam. Elsősorban Szabó Dezső rendkívüli hatását kell kiemelnünk, akinek radikalizmusa, a parasztság iránti elkötelezettsége, szokatlan nyelve, nonkonformista egyénisége vonzó példaként szolgált a Madosz fiataljai számára. Feltétlenül hangsúlyoznunk kell Balogh Edgár meghatározó voltát, aki a felvidéki, korabeli szóhasználatból élve a szlovenszkoói Sarló Mozgalomból tért vissza szülővárosába, Temesvárra. Ő hozta az erdélyi fiataloknak Szabó Dezső eszméit, amelyek közül a dunai népek együttműködésének gondolata is termékeny talajra hullott. Persze más távolról csodálni és könyvekből ismerni szerzőket, mint a személyes találkozások során vitatkozni velük. Ebből a szempontból igen sok tanulsággal szolgált Féja Géza és a Madosz fiataljainak 1938-as pengeváltása, amely kölcsönös értetlenséggel és heves vitával zárult. Féja elvont észjárású, füstös szobákban élő „szalonforradalmároknak” tartotta erdélyi elvbarátait, akik azonban nem hagyták magukat. Többek között a nemzedéki félténykedést, az „öregek” dohogását emelték ki, s úgy vélték, hogy Böződi György *Székely bánja* című szociográfiájának kiadásával a Madosz csapata éppen azt a célt szolgálta, mint Féja a *Viharsarokkal*. Ennek a vitának az ismertetése során a szerző, Főcze János kilépett az elbeszélő távolságtartó szerepéből, s úgy idézi Féja gondolatait, hogy egyben fellebbenti a fátylat személyes meggyőződéséről is: „Fülledt szobákban vagy klubokban hiába agyalunk ki megváltást népünk számára, a történelem szele úgy fújja el ezeket az elgondolásokat, mint az őszi szél a sárguló faleveleket. A néppel, a közösség lelkével, szellemével, életével kell megtelnünk, hogy valóban történelmet építhessünk» – írta jövőbe látón, és mai szemmel is lényegi kérdést érint Féja.” (206.) Ám a találkozást nem távolodás, hanem közeledés követte, elég arra utalnunk, hogy a népiek nagy seregszemlájén, az 1943-as szárszói találkozóon Nagy István volt az egyik legélnkebb hozzászóló, Balogh Edgár pedig nyilvános levélben köszöntötte az egybegyűlteket.

1939/40-tól a Madosz egyre inkább alárendelődött a viharos ütemben szűkülő politikai tér kemény kényszereinek: a királyi diktatúra bevezetése miatt kénytelen volt betagoiódni a Magyar Népközösségbe, így önálló szervezetként már nem, csupán az egykori tagok publicisztikai tevékenysége révén élt tovább. Észak-Erdély visszatérését követően az új magyar hatalom ugyanúgy nem kedvezett a madoszosok számára, mint Dél-Erdélyben maradt társaiknak az Antonescu-féle diktatúra. Egyik helyen kommunistának, a másik helyen pedig ezen túl még kisebbségi érdekvédőnek is tűntek. Így azután 1944 őszén, amikor ismét lehetségessé vált az immár a Vörös Hadsereg által uralt Erdélyben a baloldali politizálás folytatása, a megváltozott feltételek között, az 1937-ben elnökké választott Kurkó Gyárfás vezetésével Magyar Népi Szövetség néven élesztették újjá a korábbi Madoszt.

Főcze János ezen a ponton zárta elbeszélését, majd egy rövid fejezetben még egyszer összegezte azt, amit korábban részletesen kifejtett. Így azután ő sem kerül-

hette meg a kérdést, amelyre pedig igyekezett nem válaszolni, hogy hol is van a Madosz helye Erdély XX. századi történetében. Úgy vélte, hogy „közös múltunk e szelete számos olyan probléma és kínzó dilemma történelmi dimenzióját segíthet megérteni, amelyek az erdélyi magyarságot ma is sújtják. A Madosz történetét vizsgálva ugyanis sajátosan erdélyi vitákkal, kérdésekkel, életutakkal és sorsfordító választásokkal találkozunk.” (303.)

S ki volt Rebeka, akire Sütő András Balogh Edgárról szóló írásának címében utalt? Egy „fehér inges, piros-fekete lajbis, bő rokolyás székely leány”, Máthé Rebeka, akit a Madoszt szervező Balogh Edgár 1940 tavaszán ismert meg, s hamarosan feleségül kért. Mintha személyes sorsában Az elsodort falu Böjte Jánosának hitvallását váltotta volna valóra: beépítette magát a népbe, mint egy várba. Így fonódott össze népiség és kommunistaság egy emberpár életében.

(Kriterion, 2021)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alap